

RICARD ANDREU EXPÓSITO

Edició crítica, traducció i estudi de

L'ARS GROMATICA

siue GEOMETRIA GISEMVNDI

Tesi Doctoral codirigida pels doctors:

Dra. Cándida Ferrero i Dr. Oriol Olesti

DEPARTAMENT DE CIÈNCIES DE L'ANTIGUITAT I DE L'EDAT MITJANA

Universitat Autònoma de Barcelona

2012

*Filiae meae Albae
quae a parentibus
idem linguarum
discendarum
studium recepit*

ÍNDIX

Agraïments.....	4
I. Introducció:	
I.1. Objectiu de la recerca.....	5
I.2. Estudis anteriors	5
II. Estudi preliminar	
II.1. Fonts directes: els manuscrits.....	8
II.2. Origen visigòtic de la còpia.....	11
II.3. Fonts indirectes del text.....	13
II.4. Transmissió del text.....	17
II.5. Contingut i estructura de l'obra.....	18
II.6. Autoria i datació del compendi	25
III. Estudi del contingut	
III.1. Aportacions de Gisemund al coneixement del CAR.....	27
III.2. Nova perspectiva de les <i>Casae Litterarum</i>	28
III.3. La <i>Discriptio Hispaniae</i>	33
III.4. La llengua i l'estil de Gisemund.....	38
III.5. Relació del text amb els interessos de Ripoll	40
IV. Edició crítica del text i traducció catalana (versió bilingüe)	
IV.1 <i>Praefatio</i>	43
IV.2. <i>Stemma codicum</i>	45
IV.3. <i>Conspectus Notarum</i>	46
IV.4. <i>Ars Grammatica siue Geometria Gisemundi</i>	
<i>Liber Primus</i>	50
<i>Liber Secundus</i>	90
<i>Liber Apocriphus Tertius (appendices ab Isidoro sumpti)</i>	120
IV.5. <i>Index nominum</i>	124
V. Bibliografia.....	126

Agraïments

Vull donar les gràcies en primer lloc als dos codirectors d'aquesta tesi, la doctora Cándida Ferrero i el meu amic, el tenaç doctor Oriol Olesti, per la confiança que m'han fet, pels seus consells però per damunt de tot per estimular-me i animar-me constantment a completar aquesta àrdua tasca. Crec sincerament que sense el seu impuls aquesta edició de l'obra de Gisemund no hauria vist la llum.

Vull agrair també els comentaris, les observacions i els consells rebuts de molts professors del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'edat Mitjana, amb especial esment dels doctors Jesús Alturo i Òscar de la Cruz.

També vull reiterar el meu agraïment al doctor José Martínez Gázquez per haver-me guiat amb tant interès i dedicació en els primers passos d'aquesta recerca i sobretot per l'esperança que mantenia en els seus resultats.

Només el suport i la constància de tots ells m'han permès donar resposta a una professió docent cada cop més exigent en l'ensenyament secundari i alhora desenvolupar aquesta activitat investigadora, que essent sí fatigosa, resulta tanmateix en alguns moments enormement gratificant.

Finalment demano disculpes, com sempre, a la meva dona Sílvia i encara més a la meva filla Alba, pel temps que aquest treball m'ha privat de compartir amb elles.

A tots i a totes,

Moltes gràcies.

I. INTRODUCCIÓ

I.1. OBJECTIU DE LA RECERCA.

L'objectiu principal de la nostra tesi era l'edició crítica del text de l'*Ars gromatica Gisemundi*, que tot i ser força conegut, fins al dia d'avui no es podia llegir més que en edicions parcials. Recollim així el testimoni de Millàs Vallicrosa¹, gràcies al qual aquest text ha arribat a casa nostra a tots aquells interessats en la cultura medieval, sobretot pel que fa a la Història de la Ciència, i especialment el de Toneatto², que en el seu completíssim estudi del nostre text, exhortava ja l'any 1982 algun estudiós a completar la seva tasca i fer-ne una edició crítica.

Un segon objectiu consistia en oferir una traducció al català d'aquesta obra, que constituiria un pas endavant en el progrés de la nostra llengua en introduir-la en el camp de la gromàtica antiga.

I finalment tractar d'obtenir de l'estudi del seu contingut noves aportacions al coneixement d'alguna de les moltíssimes qüestions sobre les que tracta l'obra, tant des del punt de vista de la Filologia com de la Història Antiga i Medieval.

I.2. ESTUDIS ANTERIORS.

Segons Toneatto, el primer a descobrir i descriure el text de Gisemund fou Rudolf Beer³ en un estudi avui ja superat. La tasca fou represa pel filòleg suec Carl Thulin⁴ que, tot estudiant l'obra de cara a la seva futura edició del *Corpus Agrimensorum Romanorum*, va editar alguns fragments destacats a títol d'exemple i sobretot va fer algunes importants afirmacions respecte al contingut i les fonts de l'obra. Afirmà que l'autor havia pres com a font principal la *Geometria I*

¹ Vid. MILLÀS VALLICROSA 1931. *Assaig d'Història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya Medieval*. Barcelona. (En una edició facsímil del 1983). pàgs. 238-243. Apèndix amb el text: pàgs. 327-335. (Mi.)

² Vid. TONEATTO 1982. *Note sulla tradizione del Corpus Agrimensorum Romanorum. I Contenuti e struttura dell'Ars Gromatica de Gisemundus (IX sec.)* pàg. 204 dins MEFRM, 94, 1982 pàgs. 191-313. (=To.)

³ Vid. BEER, 1907. *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll, I*, pàg. 65 dins Sitzungsberichte der philos.-hist. Kl. der k.Ak. der Wissenschaften in Wien, Philos.hist.Kl., Bd. 169, II. Abh., Viena. Disponible avui en la traducció catalana de P. BARNILS.

⁴ THULIN 1911. *Zur Überlieferungsgeschichte des Corpus Agrimensorum. Exzerptenhandschriften und Kompendien*. dins Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles Handlingar, Fjärde föliden, XIV, Göteborg. (=EHK)

de Pseudo-boeci de la qual havia extret un bon nombre de fragments, deslligant-los del seu context i els havia combinat amb passatges d'agrimensura copiats d'un manuscrit pertanyent al grup dels anomenats *codices mixti* que devia ser molt més complet que els que conservem i que sobretot no n'era cap còpia. Per tant el nostre manuscrit ha de ser tingut en compte en l'edició de del C.A.R., si bé amb cautela, en tractar-se d'un compendi reelaborat. Més decisiva encara pot ser l'aportació del nostre manuscrit a una futura edició crítica del text pseudo-boecià.

En els anys trenta Millàs i Vallicrosa estudia el text i en publica una bona part, sense criteris filològics estrictes i cometent força errors de transcripció. No té en cap moment la intenció, com li reconeix Toneatto, de fer una edició crítica sinó que el seu interès se centra en posar de relleu l'aportació del manuscrit a la història de la ciència a Catalunya. Per aquest motiu no hem tingut en compte la seva edició més que de forma ocasional⁵.

A meitat del segle XX el text de Gisemund fou utilitzat per Åke Josephson⁶ per a la seva edició de les *Casae Litterarum A*. La seva contribució a l'edició de la nostra obra és, però, petita ja que aquest editor utilitza tant sols les aportacions d'un fragment molt reduït del nostre text, poc més d'una pàgina del nostre manuscrit. A més, la seva peculiar proposta d'edició de les *Casae* fa que el text definitiu sigui força diferent al del nostre manual com ja explicarem en parlar del contingut. Brian Campbell⁷ només va reproduir aquest mateix text acompanyat de traducció anglesa i comentaris. També ha utilitzat les nostres fonts J. Peyras⁸ en les seves traduccions i estudis de les *Casae* i, sense arribar a fer-ne una autèntica edició crítica, hi ha fet algunes suggerències i conjectures.

Fins avui l'estudi principal sobre el tractat de Gisemund és el realitzat per Toneatto que, partint sobretot de les obres de Thulin i Vallicrosa (incloent-hi l'apèndix amb el text) fa una anàlisi detalladíssima del seu contingut i que, cal reconèixer-ho, ha estat un imprescindible punt de partida per a la nostra edició. És precisament el fet que l'estudi italià hagi deixat l'obra a mig editar el que ens permet encarar a nosaltres aquesta tasca. Diposem en el seu article d'una sèrie de contribucions cabdals per al nostre treball, especialment les següents:

⁵ Tampoc no hem seguit la pràctica, constant en l'edició de Toneatto, d'advertir sobre les errades detectades en les edicions anteriors, si bé hem procedit a la seva esmena en la nostra.

⁶ JOSEPHSON 1950. *Casae Litterarum. Studien zum Corpus Agrimensorum Romanorum*. Uppsala. i

JOSEPHSON 1951. *Casae Litterarum. Opuscula ex corpore agrimensorum Romanorum selecta*. Uppsala. (=Jo.)

⁷ CAMPBELL, B. 2000. *The writings of the Roman Land Surveyors. Introduction, text, translation and commentary*. Society for the promotion of the Roman Studies, *Journal of Roman Studies*, Monograph n. 9. Londres.

⁸ PEYRAS, J. 2005. *Ecrits d'arpentage et hauts fonctionnaires géomètres de l'Antiquité tardive. 3. Innocentius u(ir) p(er)fectissimus et les Casae Litterarum*. a *Dialogues d'Histoire Ancienne*. 28, 1, 2002 i PEYRAS, J. *Textes et pratiques gromatiques. Ecrits d'arpentage de l'Antiquité tardive. Les casae litterarum du codex Arcerianus A*. a *Dialogues d'Histoire Ancienne*. 31, 1.

- a) Identificació, passatge per passatge, de probablement totes les fonts clàssiques i medievals del text.
- b) Edició crítica dels passatges d'agrimensura o de la geometria pseudoboeciana més reelaborats i tots aquells directament redactats per Gisemund, així com dels textos que acompanyen les il·lustracions (*didascalìa*).
- c) Estudi detallat del contingut dels fragments més rellevants i la seva proposta de reestructuració d'una obra que com comprovarem més endavant ha quedat profundament alterada en el procés de transmissió manuscrita.

Però tot i que a primera vista podria no semblar-ho, quedava força feina pendent per a la seva definitiva publicació:

- a) Revisar el text proposat per Toneatto, ja que degut al seu estat deturpat i als molts interrogants que ens plantegen encara avui els textos gromàtics, el sentit de molts passatges és força obscur i oferia moltíssimes alternatives.
- b) Editar la resta del text, cosa no exempta de dificultat, tenint en compte allò dit anteriorment i considerant la necessitat de decidir, davant les moltes i sovint allunyadíssimes variants que presenta el text en els diversos manuscrits, si es tracta d'errors de còpia o es deuen a la labor de Gisemund com autor.
- c) Finalment fixar l'estructura definitiva del tractat, que inevitablement serà sempre hipotètica.

Més recentment l'autor italià descriu l'obra, els manuscrits d'on prové i tota la bibliografia al respecte, dins el seu monumental catàleg *Codices artis mensoriae* (1994-95) on fa el cens exhaustiu de les fonts manuscrites de les diverses obres del corpus gromàtic⁹. En aquest recull confirma pràcticament les conclusions del seu estudi anterior.

⁹ TONEATTO 1994-95. *Codices artis mensoriae. I manoscritti degli antichi opuscoli latini d'agrimensura (V-XIX sec.)*, 3 vol. Spoleto.

II. ESTUDI PRELIMINAR

II.1. FONTS DIRECTES: ELS MANUSCRITS¹⁰.

El text de Gisemund ha arribat fins a nosaltres gràcies al manuscrit procedent del monestir de Santa Maria de Ripoll que es conserva avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona (BARCELONA, ACA, Ripoll 106). El còdex, com d'altres, se salvà de la destrucció del monestir l'any 1835 perquè era a Barcelona per al seu estudi, no així el fons documental del monestir que es perdé totalment. Es tracta d'un manuscrit compost d'elements de cronologia diversa i de caràcter miscel·lani. Podríem dir, com ja recordava Millàs Vallicrosa, que podria tractar-se d'un llibre "escolar" per a l'estudi dels deixebles i la consulta dels mestres. Una fitxa descriptiva amb tota la informació de caràcter codicològic, però molt pobre en bibliografia relacionada, la trobem a la pàgina web de PARES¹¹ (Portal de Archivos Españoles) i pel que fa a l'anomenat per Toneatto segon "element" compositiu del manuscrit (del foli 9 al 92, ja que els 8 primers son un afegit del segle XII) i que és el que conté el nostre tractat, l'estudiós italià en fa una anàlisi detallada acompanyada de la bibliografia al respecte al ja esmentat *Codices artis mensoriae* (1994-95). Per la meua part per a la transcripció del text he utilitzat les imatges digitals que es troben a la web de l'arxiu, resolent algunes dificultats mitjançant la consulta en els terminals del propi arxiu que ofereixen una qualitat d'imatge molt superior. A més vaig poder revisar finalment el còdex original, esvaint així els dubtes finals i extreient algunes conclusions pròpies respecte a la seva composició.

Per tant adreçarem a les fonts citades anteriorment els qui precisin de més informació i només n'assenyalarem alguns aspectes d'interès per al nostre treball que acompanyarem de les conclusions obtingudes a través de l'observació directa del còdex:

-El còdex, escrit en pergami, consta de 140 folis, alguns de tamany més petit que la resta, com els primers vuit afegits al principi, escrits en el segle XII. La part que conté el text de Gisemund va des del foli 76r fins a la línia 13 del 89r, ja que en l'espai en blanc que hi restà s'hi afegí un

¹⁰ Les dades principals sobre el manuscrit ja les vam publicar a RICARD ANDREU 2011. *Nuevas aportaciones al conocimiento de la "Ars Grammatica Gisemundi" en el manuscrito de Ripoll n° 106 (Barcelona, ACA)*, dins Estudios de Latín Medieval Hispánico (Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico), pàgs.483-492. Firenze, 2011.

¹¹ PARES¹¹ (Portal de Archivos Españoles. <http://pares.mcu.es>) dentro ACA\Colecciones\manuscritos\Códices de Santa María de Ripoll\106)

text de còmput de la pasqua del segle XI. Està escrit en minúscula carolina i acompanyat de moltes il·lustracions en negre i taronja clar, color utilitzat també per adornar els títols i les caplletres. Les majúscules són capitals, si bé apareix alguna lletra en forma uncial. Les abreviatures, no massa freqüents, són gairebé sempre les mateixes (et, pro-, prae-, les nasals, etc.) en general típiques d'aquesta escriptura. Hi ha però alguns signes abreviatius en els textos que acompanyen les il·lustracions que com els nostres predecessors no hem pogut desxifrar (foli 79v línia 14, figura 21; foli 81v, línia 12 figura 34; foli 82r 16; foli 82v marge inferior del foli) així com alguns dels signes de caràcter numeral o de mètrica (literària) són de difícil interpretació a hores d'ara.

La datació actual del manuscrit (folis 9-140) seria la proposada per Bernard Bischoff i recollida per Munk Olsen¹² (1982) que el situaria en la segona meitat del segle IX, avançant-la força respecte als parers de Beer (1907) i García Villada¹³ (1923) que el situaven a finals del IX o fins i tot principis del X. Això reduiria molt les possibilitats, tot i que no les exclou, que el manuscrit hagués estat copiat al monestir de Ripoll, fundat l'any 879 i que, segons Toneatto (1994-95), només a partir del 888 estarà en disposició de convertir-se en l'important centre cultural que serà en el segle següent. No és però inversemblant que la còpia s'hagués produït en un àrea geogràfica propera a aquesta localitat fins i tot abans de la creació del cenobi, ja que alguns dels seus elements, en especial les ciutats esmentades en el famós mapa de la península ibèrica (foli 82r), apunten, a diferència del contingut del text, cap a un origen català d'aquest exemplar.

Pel que fa a l'estat de conservació la lectura és fa ara fluida, ara penosa, depenent del punt concret ja que en alguns la tinta s'ha esvaït parcial o totalment. Molt més important són les qüestions de la composició dels quaderns i dels folis perduts, sobretot quan les fonts citades anteriorment plantegen alguns dubtes i contradiccions al respecte i tenint en compte que l'estructura del manual de Gisemund ha estat profundament alterada per la tradició manuscrita. Per això teníem l'esperança que una anàlisi de l'enquadernació pogués explicar la descomposició de l'obra i ajudar a la seva edició. Però hem d'anunciar que la nostra revisió no aporta res de nou en aquest camp i que l'original d'on es copià el tractat ja devia estar en aquest mateix estat de degradació. A diferència d'allò que Toneatto (1994-95) explica, segons diu, de fonts del propi Arxiu, l'esquema d'enquadernació dels folis 75 al 92 (que inclouen el text de l'*Ars Grammatica Gisemundi*) és segons les nostres observacions el següent:

¹² MUNK OLSEN 1982. *L'étude des auteurs classiques latins aux IX et XII siècles*. París 1982-1989

¹³ GARCÍA VILLADA 1923. *Paleografía española*. Barcelona.

Fascicle 9è (quintern)	Fascicle 10è (quintern)
78 - 79	87 - 88
77 - 80	86 - 89
76 - 81	85 - 90
(foli retallat) - 82	84 - 91
75 - (foli perdut)	83 - 92

Coincidiríem així amb Cordoliani¹⁴ (1950) que considera el fascicle 8è (folis 67-74) un quadern i no un quintern i per tant avança l'inici del següent fascicle. Això té les següents conseqüències respecte a l'edició del text:

a) Com ja se sabia, manca un foli entre el 75 i el 76. Segons sembla ha estat retallat curiosament, no sé si a través d'un procés d'enquadernació, conservació o restauració moderns o en temps més remots. Això explica la llacuna de text entre les pàgines 75v i 76r que fa que el manual de Gisemund tingui l'inici abrupte. Segons Toneatto, amb qui en això coincidim, la part que faltaria seria l'inici de la *Demonstratio artis geometricae* pseudoboeciana, unes poques línies que no omplirien tot el foli. Però tenint en compte que al foli 75v hi ha una taula de còmput perfectament podria completar-se aquest buit amb alguna altra taula o text fragmentari com és habitual en aquesta miscel·lània i amb el títol i l'encapçalament de l'obra de Gisemund. Aquesta última possibilitat és un argument que utilitzarem després en defensa de la nostra hipòtesi de reconstrucció del manual.

b) La manca d'un foli entre el 82 i el 83 (el darrer del 9è fascicle) no sembla afectar al text perquè no hi ha cap llacuna apreciable. A més l'estat de degradació dels residus del foli que encara subsisteixen permet suposar que l'estat del pergami en aquell punt aconsellà de retallar-lo i no utilitzar-lo. Podríem dir que a diferència del cas anterior en què el residu està en bon estat i evidencia un tall recent, aquí el temps ha deteriorat les restes del foli.

c) La resta dels folis estan correctament enquadernats i en bon estat, per la qual cosa, deixant de banda la llacuna inicial, el desordre del text de Gisemund ja provenia com havíem avançat de la font d'on es va copiar.

A refermar aquesta idea podria contribuir la existència d'una més que probable segona font del nostre manual. Es tracta d'un text present en els folis 67r a 76v del manuscrit de la Bibliothèque Nationale, Paris lat. 8812. El contingut d'aquests folis va ser un petit misteri fins que es difongué l'existència del text ripollès. Thulin¹⁵ els afegí tots dos al *conspectus notarum* de la seva edició

¹⁴ Vid. CORDOLIANI 1950. *Les manuscrits de comput ecclésiastic conservés dans les bibliothèques d'Aragon*. p. 5 nt 17.

¹⁵ THULIN 1913. *Corpus Agrimensorum Romanorum. Exzerptenhandschriften und Kompendien*. Lipsiae. (=Th.)

teubneriana del C.A.R. amb les sigles Z i z respectivament però va recórrer a ambdós còdexs en molt poques ocasions. Tanmateix, en no concloure la seva obra, hem d'esperar a l'edició de les *Casae Litterarum* de Josephson (1950 i 1951) perquè es treguin unes primeres conclusions de la utilitat de col·lacionar tots dos textos¹⁶. Segons les seves conclusions, que hem pogut comprovar, els manuscrits presenten versions molt similars del text de Gisemund i Josephson arriba a dir que no sabia dir quin dels dos és millor. Josephson assigna en el seu aparat crític la lletra ζ al *consensus codicum Z et z* de la seva edició crítica del 1951 deixant clar que són còpies d'un arquetip comú, sigles que conservarem en el nostre *conspectus notarum*. Tot i això calia almenys considerar d'entrada, tenint en compte el seu contingut, l'advertència de Toneatto (1994-95) sobre la possibilitat, remota certament, que el còdex de París hagués estat copiat de les mateixes fonts en què es basà Gisemund per elaborar la seva obra. La datació d'aquest còdex també ha retrocedit en el temps. Si fins fa poc es considerava de finals del segle IX, principis del X, Toneatto el situa en el primer terç del segle IX basant-se en la *notice* de l'*IRHT*¹⁷ (Pellegrin/Wilmart). Això té importants conseqüències si, com tot sembla apuntar, el seu contingut pertany a l'obra de Gisemund, ja que la faria remuntar com a mínim a principis del segle IX i, tenint en compte, com Thulin i Toneatto recorden, que l'estat de corrupció del text fa pensar que l'obra havia estat copiada ja més d'un cop, fins i tot endarrerir la seva composició al segle VIII, apropant-se força a l'època de redacció d'una de les seves fonts principals: el tractat de Pseudo-boeci, la redacció del qual Toneatto, seguint la tesi d'Ullman, situa a Corbie entre aquest mateix segle i el següent.

II.2. ORIGEN VISIGÒTIC DE LA CÒPIA.

Pel que fa l'arquetip ζ en el nostre estudi anterior¹⁸ vam detectar, sobretot en el còdex ripollès, però també en el de París, algunes característiques que demostrarien el seu origen visigòtic¹⁹. No tornarem a detallar aquí totes les proves que hi adduïem però en aquest sentit, després de la col·lació acurada dels dos manuscrits que constitueixen les fonts directes de l'obra de Gisemund i la definitiva edició del seu tractat no hem fet sinó confirmar del tot la nostra conclusió: que el text de Gisemund fou versat des d'un manuscrit anterior escrit en lletra visigòtica i de procedència hispana.

¹⁶ JOSEPHSON 1950 i 1951.

¹⁷ *Institut de Recherche et d'Histoire des Texts*. Paris. Pàgina web: [www.http://irht.cnrs.fr](http://irht.cnrs.fr)

¹⁸ ANDREU 2011.

¹⁹ Sobre les característiques de l'escriptura visigòtica en general *vid.* GARCÍA VILLADA 1923, p. 129-148 i en particular per la qüestió de l'ortografia i l'abreviatura del numeral 1000 *vid.* MUÑOZ Y RIVERO 1919. *Paleografía visigoda*. Madrid. (Ortografía visigoda: p. 111-115; Letras numerales 108-109).

En resum els arguments eren i continuen essent els següents:

- a) Presència esporàdica de lletres *a* amb la forma visigòtica.
- b) Errors evidents en el procés de còpia que s'expliquen per la confusió de les lletres *a* i *u*.
- c) Errors per la confusió de l'abreviatura *p per* (transcrita per *pro*). També en sentit invers hi ha algun cas per hipercorrecció. .
- d) La presència generalitzada de les variants ortogràfiques habituals en aquest tipus d'escriptura.
- e) La presència de l'abreviatura \overline{T} equivalent a 1000.

Tot això unit a la presència en el text de la *descriptio Hispaniae* i el mapa de la península ibèrica serien proves contundents en favor de la nostra hipòtesi. Per tant, com ja havíem conclòs, amb tota probabilitat el tractat de Gisemund fou copiat en el còdex ripollès (i segurament en el parisenc) de còpies visigòtiques de l'arquetip. Fins i tot assenyalàvem en el nostre article que, tenint en compte el breu espai de temps que per força separa la redacció del compendi de les dues còpies que conservem i l'estat de descomposició i corrupció del text que manifesten tots dos testimonis hi ha força possibilitats que es tractés de les mateixes restes d'un còdex desarticulat. I recordàvem com tot això s'emmarca en un context històric en el que és de tots conegut que va existir un flux cultural i, per tant de còdexs, des de la part més meridional de la península, amenaçada per l'hegemonia àrabo-musulmana cap els centres culturals del nord²⁰. És en aquest sentit que la posició dels centres culturals catalans com seria el cas de Ripoll fou privilegiada al mantenir relacions culturals força fluides tant amb la cultura peninsular visigòtica com amb el món carolingi i fins tot amb Roma²¹.

²⁰ En aquest sentit *vid.* VIDAL I TABOADA 1999. *La recepció dels manuscrits altmedievals hispànics* dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X", Barcelona..

²¹ En suport d'aquesta idea podríem citar els següents mots de J. Mateu Ibars referint-se al cas del cenobi ripollès: "La cultura visigoda fue la que informó los primeros pasos del que luego sería famoso centro cultural de los siglos X y XI". *Vid.* JOSEFINA MATEU IBARS 1980-1991. *Colectánea paleográfica de la Corona de Aragón*. Barcelona.

II.3. FONTS INDIRECTES DEL TEXT:

Com ja hem dit, el manuscrit 106 de Ripoll és fins avui la font principal i indiscutible del tractat de Gisemund, de la qual el manuscrit de París conservaria només una part. Malauradament, l'estat de conservació del text en aquest manuscrit és força dolent. Aquestes serien les causes:

En primer lloc, els textos sobre agrimensura eren ja des de la mateixa edat antiga font de grans incògnites i interrogants. Això succeeix per tractar-se d'un *corpus* que recollia obres de molts autors d'èpoques molt diverses. En aquestes obres hi trobem una gran varietat de passatges sobre tots els temes relacionats amb la matèria, uns més tècnics o jurídics com els *De limitibus* o *De controuersiis*, d'altres més històrics o geogràfics, com els *Libri Regionum* i d'altres fins i tot de caràcter més filosòfic que al·ludeixen a les bondats de l'estudi de la matèria, com veurem també en la *Geometria I* de Pseudo-boeci. La diversitat doncs es reflecteix en la llengua i l'estil en què estan redactats els textos, que van del més estricte classicisme de Frontí fins a la llengua vulgar (bàrbara, en diria Mommsen) i sovint incompreensible de les *Casae Litterarum*. El nostre autor combina constantment fragments, fins i tot minúsculs, d'aquestes obres per elaborar el seu compendi i podem imaginar la dificultat per a un copista de l'obra per comprendre el sentit d'algunes abreviatures o identificar mots obscurs, gens habituals en els altres textos que solia copiar. En contrapartida la no comprensió dels textos per part dels successius copistes també els va salvar en gran mesura del perill de fer-hi modificacions o introduir-hi glosses.

En segon lloc, de forma probablement accidental, algun avantpassat del nostre còdex va descomposar-se i provocà un gran desordre en l'estructura de l'obra, com veurem més endavant. Això deixà encara més perplexos els amanuenses que el transmeteren que no entenien la seqüència de textos. Fins i tot creiem poder afirmar que el copista del còdex parisenc va intervenir activament per posar "ordre" en aquest desgavell.

En tercer lloc hi ha el pas de l'escriptura visigòtica a la carolina, que és segurament el principal factor. Després de l'edició del text hem constatat que molts dels errors de transmissió tenen aquesta causa. Fins i tot hem adoptat com a criteri d'edició la prioritat de les *lectiones* que s'expliquen per aquest motiu davant d'altres que no tinguin una causa definida.

En quart i darrer lloc, com hem assenyalat, la tinta s'ha esvaït en alguns punts i les rúbriques en color taronja poden induir a confusions, que creiem haver evitat en disposar d'imatges en color del còdex i gràcies a les prudents advertències de Toneatto.

Per tot allò anterior el text de Gisemund estava força deturpat i si s'hagués tractat d'una obra completament original la seva edició o bé hagués estat directament impossible o hagués requerit d'una gran capacitat de conjectura. Però afortunadament el nostre tractat s'ha elaborat a partir d'un relligat de fragments, uns de gran extensió com les *Casae Litterarum*, d'altres minúsculs, fins i tot dues o tres paraules aïllades d'altres fonts indirectes, la gran majoria de les quals conservem. És probable, doncs, que tan sols els petits passatges de caire introductori o conclusiu i de pietosa religiositat siguin autènticament de la ploma de Gisemund, cosa que sembla evident per les diferències de llengua i estil. Això ens permet doncs la restauració de l'obra en un estat molt proper a l'original.

Aquestes serien, per tant, les fonts utilitzades per Gisemund per a l'elaboració de la seva obra i que Toneatto²² ja havia identificat:

1) *Corpus Agrimensorum Romanorum*

-Frontí (21 *excerpta*)

-Higí (3 *excerpta*)

-Pseudohigí (o Higí gramàtic) (20 *excerpta*)

-Sícul Flac (8 *excerpta*)

-Agenni Úrbic (3 *excerpta*)

-*Liber regionum I (Liber Coloniarum I)* (4 *excerpta*)

-*Liber regionum II (Liber Coloniarum II)* (2 *excerpta*)

-*De Sepulchris* (5 *excerpta*)

-Nipsus (?) (5 *excerpta*)

-*Casae Litterarum A* (=quarta llista de l'edició lachmanniana)

-*Casae Litterarum I* (=primera llista de l'edició lachmanniana)

La presència de les versions, tot i que amb moltes alteracions, d'aquestes últimes dues llistes quasi completes en el text de Gisemund provoca que el CAR sigui per volum la font més abundant. Per editar el text, doncs, hem recorregut a l'edició de Thulin²³ i en el seu defecte a la de Lachmann²⁴. També hem aprofitat les noves *lectiones* que ens proporcionava ocasionalment Toneatto en la seva edició de Gisemund d'aquestes i d'altres fonts (*vid. conspectus notarum* de la nostra edició).

²² *Vid.* TONEATTO 1982, on l'autor detalla l'origen de cada passatge per mínim que sigui i d'on hem extret les dades estadístiques assenyalades.

²³ THULIN 1913.

2) Pseudoboeci²⁵ (Geometria I i V dels també coneguts com els cinc llibres de Geometria i Aritmètica falsament atribuïts a Boeci)

Aquesta és, tanmateix, la font que de forma més completa explota el nostre autor i la que de forma evident inspira el sentit i l'estructura de la seva obra. Probablement Gisemund sent la llengua i l'estil d'aquell més propers als seus i tot i ser conscient de la major autoritat dels textos extrets directament del CAR, sembla entendre amb més claredat els del seu predecessor. N'aprofita pràcticament tot allò relacionat amb l'agrimensura i en canvi ho fa de manera anecdòtica amb algun dels seus continguts de geometria o aritmètica, diguem-ne teòrics.

Del text ofert per Lachmann entre les pàgines 393 i 404 de la seva edició, que és la part directament gramàtica (descomptant-ne la llista NOMINA LAPIDVM FINALIVM ET ARCHAVM POSITIONES) Gisemund va desaprofitar només poc més de 5 línies. La resta han estat copiades o adaptades en el nostre manual.

Malauradament no existeix cap altre edició crítica d'aquests textos pseudoboecians ni n'ha estat proposat un veritable *stemma codicum*. A més Toneatto ens recordava ja que l'edició de Lachmann només utilitzà quatre testimonis²⁶ (més una edició renaixentista) i per això ell va utilitzar el manuscrit napolità. BN VA 13 (N, *vid. conspectus notarum*) per tractar d'assegurar la qualitat de la seva edició parcial de l'AGG. Tanmateix, com ell també adverteix, sense l'establiment previ d'un *stemma codicum* de l'obra pseudoboeciana no es podrà garantir una edició acurada del seu text. Nosaltres no podíem de cap manera assumir aquest repte sense deixar de banda el nostre objectiu i per tant no hem provat pas de "preeditar" Pseudoboeci abans d'abordar l'edició de l'obra de Gisemund. El que sí hem fet ha estat, com en el cas del CAR, aprofitar totes les dades a la nostra disposició sobre el text: aquelles que ens proporcionen en les seves edicions respectives Lachmann (1948), Toneatto (1982) així com la col·lació de dos manuscrits que teníem a la nostra disposició en la xarxa (ϵ i g , *vid. conspectus notarum*). Anar més enllà ens hauria resultat impossible i d'altra banda seria molt difícil determinar quina era la versió exacta de la Geometria I que Gisemund tenia davant seu, si bé l'existència d'un *stemma* permetria descartar de la tria moltes *lectiones*. A més no hem oblidat pas que el nostre objectiu és restablir el text de Gisemund, fins i tot amb els seus errors i absurds, i no pas el text original de les seves fonts i per tant sempre hem pres com a punt de partida el text de les fonts directes.

²⁴ LACHMANN 1848 (=La). *Vid.* F. BLUME, K. LACHMANN, A. RUDORFF. *Gromatici veteres. Die Schriften der römischen Feldmesser*. I. Berlin. 1948; pàgs.

²⁵ Fins avui l'única edició de què disposem per a aquests textos és la de LACHMANN 1848, p. 393-412.

²⁶ p. 206, nota 53. *To.*

3) Orosi. *Historiarum aduersus Paganos libri VII.* (= *Cosmographia Aethici*)

Amb una contribució del tot modesta aquesta és la font no gramàtica més important. Gisemund l'utilitzà per als seus passatges de caire més geogràfic, en especial per a la *descriptio Hispaniae* que figura en els folis 82v i 82r de Ripoll 106. El text del tot equivalent de la *Cosmographia Aethici*, tot i no ser la font directa consultada per Gisemund permet, però, aclarir dubtes respecte a possibles variants. Disposem de dues edicions per a aquests fragments, la de Zangemeister²⁷ sobre l'obra d'Orosi i la de Riese²⁸ sobre la cosmografia.

4) Juli Honori. *Cosmographia Iulii Caesaris.*

Utilitzada tan sols per a un minúscul però interessant fragment, com l'anterior cosmografia, fou editada per Riese.

5) Cassiodor. *Institutiones.*

Aquesta font no va ser utilitzada directament per Gisemund però sí per Pseudoboeci; la seva ocasional comparació permet aclarir el sentit original d'alguns passatges obscurs d'aquest últim i descobrir com era la font de què disposava el nostre autor. Hem consultat l'edició de Garetti²⁹.

6) Isidor. *Etymologiarum siue Originum libri XX.*

Aquesta font no apareix enlloc en els dos llibres directament atribuïbles a Gisemund. Però és la font única dels textos que apareixen en el manuscrit ripollès a continuació del l'AGG i que cal considerar, com ja Toneatto ho va fer, totalment apòcrifs. De fet no hi ha cap títol ni encapçalament que així ho digui però sembla evident que constituïen una mena de tercer llibre del compendi per la total uniformitat que presenten. Tots els aspectes que hem remarcat respecte a l'origen visigòtic de la còpia s'observen també en aquest darrer llibre i com vam advertir ja en el nostre article citat anteriorment provarien la seva presència en l'exemplar origen de la còpia catalana. Per a la pura i simple identificació dels passatges hem usat l'edició de Lindsay³⁰, si bé només els presentem a continuació de l'obra de Gisemund, directament transcrits del manuscrit i

²⁷ ZANGEMEISTER 1889. *Pauli Orosii Historiarum aduersus Paganos libri VII.* Lipsiae.

²⁸ RIESE 1878. *Geographi Latini Minores.* Heilbronn 1878 (Hildesheim 1964)

²⁹ GARETTI 1679. *Cassiodori opera omnia.* Rotomagi (Rouen).

³⁰ LINDSAY 1911. *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum siue Originum libri XX.* Oxonii.

sense edició crítica, per a fornir una idea de l'estructura definitiva de l'obra al final de la seva transmissió.

II.4. TRANSMISSIÓ DEL TEXT³¹

Com hem vist anteriorment disposem de dos manuscrits que conserven el text de l'*Ars gromatica Gisemundi*, el de Ripoll, ms. 106 (Z), que conservaria una part substancial del tractat, i el de París, BN lat. 8812 (z) que ha preservat una fracció de l'obra. Ha estat des del seu descobriment una evidència (i més amb les datacions actuals dels manuscrits) que z (primer terç dels segle IX) no pot ser còpia de Z (segona meitat del segle IX). També ho és que el text de Z no pot procedir de z. No només pel seu caràcter fragmentari, sinó perquè la seqüència de text del foli 69r, que no es pot deure a cap pèrdua material, no es correspon en absolut amb la de Z. Per tant podem mantenir l'esquema de Josephson i conservar les sigles abans esmentades per al nostre *stemma*. A aquests caldrà afegir-los les fonts indirectes que l'autor hauria utilitzat per a la composició de l'obra.

Per una banda tindrem el *C. A. R.* per al qual Gisemund hauria disposat, segons les dades que aportà Thulin, plenament confirmades per Toneatto, d'un exemplar³² dels anomenats *codices mixti*, però més complet que els que encara conservem, ja que contenia textos que no figuren en els altres manuscrits d'aquesta família de la tradició textual. L'exemplar més antic d'aquesta família és el Laurentianus Florentinus Plut. XXIX.32 datat al voltant de l'any 800. Per tant tot apunta que la font de Gisemund era per força més antiga. Amb tota probabilitat també el nostre exemplar parisenc del text gisemundià era més antic que el primer dels de la segona classe, el Palatinus lat. 1564 datat entre el anys 820-830, únic altra font, a més de Ripoll 106, que conté per exemple les *Casae I*. Es va veient doncs la importància del nostre text en la tradició d'aquests textos.

A més, hauria explotat sistemàticament el text³³ de la Geometria pseudoboeciana, que al seu torn també prové d'una font de la família dels codices mixti. El còdex més antic de Pseudoboeci és el Monacensis BSB Clm 560 escrit durant la primera meitat del segle IX. També en aquest cas el manuscrit de París podria ser anterior i el de Ripoll no molt posterior. Ens movem, doncs, en uns marges molt estrets, més encara si tenim en compte, com ja avançava Thulin, que el text de Ripoll, com es dedueix del seu estat deturpat, ja havia estat copiat més d'un cop amb

³¹ Totes les dades següents provenen de TONEATTO 1994-95.

³² Manuscrit que he anomenat κ en l'*stemma codicum*.

³³ Per altra banda he designat amb la lletra ξ la còpia de Pseudoboeci en què s'hauria basat Gisemund.

anterioritat. A més això situa les dates de composició de les respectives obres molt a prop de la realització de les diverses còpies.

Deixant de banda les altres fonts del compendi, els testimonis de les quals es remunten al segle VII o VIII, amb totes aquestes dades hem elaborat una proposta de *stemma codicum* que presentem en la nostra edició a continuació de la *praefatio* (p. 45).

II.5. CONTINGUT I ESTRUCTURA DE L'OBRA

En l'article citat ja vam fer una proposta de reconstrucció de la seqüència de textos del tractat que ha estat profundament alterada per la transmissió manuscrita. Allí mateix la comparàvem amb les efectuades per Thulin i sobretot per Toneatto i hi aportàvem els arguments en defensa de la nostra proposta que no reiterarem aquí. Per tant ens limitarem a descriure el contingut dels manuscrits d'acord amb la nostra visió del text, acompanyats de la numeració de Toneatto, fent només breus referències a les diverses hipòtesis de restauració.

El text de Ripoll té en conseqüència la següent estructura:

Secció A) Folis 76r 1-77v 29: (=I-XXXV To.)

Des de *populis pacis utilia prestitisse...* fins *hec est mensura rationalis*.

Després d'un inici abrupte, a conseqüència de la pèrdua ja comentada del foli 75) i partint del text pseudoboecià *Demonstratio artis geometricae* que inclou l'*Epistola Caesaris* i combinant-lo amb *excerpta* d'agrimensura de diversos autors (Frontí, Pseudohigí, *Liber regionum I i II*, Nipsus) l'autor fa una presentació de les qüestions que afecten a la divisió de terres i els límits de la propietat, especialment en el sistema de centuriació. Acaba aquest apartat amb una frase que creiem rellevant de cara a la nostra proposta de recomposició del tractat: *hec est mensura rationalis*.

Secció B) Folis 77v 30-78v 20: (=XXXVI-XXXVIII To.)

Des de *agri qui cultum accipere potuerunt...* fins a *terminus ipsius <s> pacium finitur*.

Després d'una breu introducció reelaborada a partir de Pseudohigí, apareix la primera llista de *Casae Litterarum* que correspon en general a les *Casae litterarum A* de Josephson (1950), i a la

quarta de les publicades per Lachmann. Tot i això, presenta força variants en aquest peculiar text de tan difícil i controvertida interpretació. Hi manquen les cases X, Y, Z i el text de les R, S, T i V és diferent del dels altres manuscrits del C.A.R.. Per aquest motiu Toneatto anomena *Casae litterarum Z* aquesta última part del text. Hi ha a més alguns errors en la relació del text amb cada lletra.

Secció C) Folis 78v 20-80v 15: (=XXXIX-LXXXVII To.)

Des de *DE DOMO PROPRIETATIS...* fins a *tenax memoria custoditur. FINIT.*

Aquí, com coincideixen a afirmar tots els qui han estudiat l'obra, hi ha el seu final: el del seu segon llibre, ja que el tercer és clarament un afegit apòcrif al tractat de Gisemund. Això és evident perquè disposem d'un índex de capítols al foli 81r que es correspon amb els títols rubricats d'aquesta secció i amb el contingut dels passatges que no en tenen. Concretament del capítol XI al XX (*de itineribus*). Són textos no massa llargs que tracten sobre les *controuersiae* al voltant de la delimitació, la propietat, l'assignació, etc. de terres i que l'autor elabora fent un "collage" de petits fragments de text procedents dels mateixos autors esmentats abans més Higí, Sícul Flac i el *De sepulchris*. Segueix l'*EXPLICIT LIBER II* i un text conclusiu (*iubante domino...*) en què Gisemund ens explica com ha compost la seva obra en dos llibres a partir de moltes fonts i com ha fet un esforç de síntesi per a facilitar-ne la memorització. Aquest punt també ens serveix d'argument en la nostra proposta edició.

Secció D) Folis 80v 16-81r 4: (LXXXVIII-XCIII To.)

Des de *Lege feliciter...* fins a *Hec est limitum et segregacio locorum.*

Aquesta primera part (fins a *iudicare artificem oportebit*), que Gisemund repetirà més endavant en una versió més breu al final del foli 83r està extreta de Pseudoboeci i continua amb un passatge de Gisemund (*hic lege prudens...*), tots dos relatius a la deontologia dels agrimensors. Aquest bloc és interpretat per Toneatto com la possible introducció al capdavant de l'obra, sense descartar que pugui tenir sentit conclusiu. En la nostra hipòtesi preferim aquesta darrera solució. Precisament, després d'unes poques línies basades en la geometria pseudoboeciana, ve la frase *hec est limitum et segregacio locorum* que és una expressió pròpia de Gisemund i que sembla paral·lela al *hec est mensura rationalis* del foli 77v.

Secció E) Foli 81r 4-16: (XCIV-XCV To.)

Des de *EXPLIC. LIB. INNOCENTI ET PAVLI DE LIBRIS IVRIS P. SINGVLA DNA FVNDOR. ET SITVS LOCOR.* fins a *in secula seculorum*.

Refermant el caràcter conclusiu del passatge immediatament anterior que Toneatto separa del context per ubicar-lo en la introducció al compendi, aquesta secció acaba considerem que és el final del llibre primer. Aquest *explicit* estaria relacionat amb el títol que en l'edició de Lachman encapçala el text de la primera llista de les *Casae litterarum*³⁴. Aquí tindriem, de la ploma de Gisemund, un text de transició entre l'*explicit* anterior (llibre primer) i l'*incipit* del llibre segon. Es tracta de la clàssica invocació divina amb l'afegit d'una lloança a la utilitat teològico-filosòfica de la geometria, que en l'època incloïa també la gromàtica³⁵. En ella l'autor s'adreça als *docentes* per recordar -los la conveniència de recopilar oralment i en llibres tota la ciència agrimensòria rebuda dels seus antecessors..

Secció F) Foli 81r 16-83v 11: (=XCVI-CXLVI To.)

Des de *INCIPIT LIBER SECVNDVS CVM CAPITVLA...* fins a *In conspectu tamen longinco signis limitem agimus.*

Aquesta és una part vital per entendre i reconstruir el nostre manual: tenim un índex! Tot i el numeral de l'*incipit*, Toneatto proposa considerar que abastava l'obra sencera (els dos llibres fonamentals, sense l'apèndix final). Aquí hi trobarem la principal divergència amb la nostra proposta. En la llista dels capítols podem veure com partint d'elements més generals i abstractes, l'obra finalment deriva cap al tractament del conflictes habituals en l'agrimensura, com ja havíem vist en la secció C.

Segueix el capítol primer del compendi amb la llista dels agrimensors, molt deturpada, extreta de Pseudoboeci. Més endavant trobem el capítol segon que exposa nocions bàsiques de geografia i cosmologia, relacionades també amb la gromàtica, a partir dels autors ja habituals (Pseudoboeci, Frontí) més Orosi i dues *Cosmographiae* editades per Riese³⁶, amb mínimes insercions de l'autor. A continuació hi ha el capítol tercer on, després d'encadenar una sèrie de passatges d'Pseudohigí sobre la divisió provincial, l'autor ens ofereix una de les meravelles del

³⁴ *EX LIBRO XII INNOCENTIVS V. P. AVCTOR DE LITTERIS <ET> NOTIS IVRIS EXPONENDIS* que prové del manuscrit P (Palatinus Vaticanus lat. 1564). (P 51v)

³⁵ Notis el paral·lelisme en la formació dels mots *geòmetra* i *agrimensor* en grec i en llatí.

text: una descripció d'Hispania que, a excepció d'alguns elements orosians, no té precedents coneguts. Toneatto l'estudia detalladament i planteja el problema de l'origen de les dades que Gisemund ofereix, que en alguns casos es remunten al segle IV com a mínim (la desconcertant cita de Numància com a nucli important, quan la ciutat fou abandonada a principis del segle V) amb d'altres de molt posteriors, com les referències a la Tarraconense amb el nom de *Celtiberia*, que segons ell, tenen lloc en el segle VIII. En tot cas és un dels fragments més interessants de l'obra, encara més pel fet d'anar acompanyat del que pot ser el mapa més antic de la península ibèrica, dissenyat a Catalunya. A partir d'aleshores apareixen els capítols IV, V, VI i VII del l'índex del *liber secundus*. Estan elaborats, seguint el mètode habitual de Gisemund, a partir de les fonts ja citades anteriorment amb la incorporació d'Agenni Úrbic.

No hi ha rastre, però, del capítol VIII (*De rigore terminorum*) que s'hauria perdut en la descomposició de l'obra original durant la transmissió manuscrita. A partir d'aquí doncs hi ha un tall evident en la seqüència de textos i una llacuna, la interpretació dels quals provocarà la principal divergència entre la proposta de reconstrucció de l'obra de Toneatto i la nostra. Segons l'investigador italià, que parteix en aquest punt de les observacions de Thulin, el capítol IX *De fine terminorum* correspondria a la secció K, les *Casae Litterarum I* que venen a continuació, i el capítol X *De regule artis geometrie et segregatione locorum* correspondria al text de les seccions A i B. Aquestes suposicions es basen de forma molt genèrica en el contingut dels textos sense que cap títol o menció concreta en el manuscrit les avaluï. En la nostra publicació vam argumentar en el sentit oposat i en l'edició present mantenim l'opinió considerant, doncs, perdut el text d'aquest dos capítols juntament amb el VIII.

Secció G) Foli 83v 11-86v 19: (=CXLVII To.)

Des de *A CASA PER A NOMEN HABVERIT...* fins a *quem proximum habet in canalem inpingit*.

Aquí apareix l'altra llista de *Casae litterarum* que transmet el text del manuscrit, corresponent a la primera de les llistes de Lachmann i que allà comença amb un text similar a l'*excipit* del foli 81r. Com ja passava amb la llista anterior de les *casae*, hi ha moltes diferències entre tots dos textos.

Secció H) Foli 86v 20-89r 13: (=CXLVIII-CLI To.)

Des de *TERCIA DIVISIO TOTIVS NVMERI...* fins a *de quibus paulo post dicendum est*.

³⁶ RIESE 1878.

Aquesta secció pertany ja a un apèndix, podríem dir un tercer llibre apòcrif, que presenta en el manuscrit una continuïtat total i que figurava ja en l'arquetip que copià l'amanuense del còdex ripollès. El contingut, de procedència clarament isidoriana³⁷, fou estudiat per Millàs i Vallicrosa. Combina passatges d'aritmètica i geometria, considerada doncs aquesta última com relacionada amb el contingut anterior del manual. Encara més estrany a la resta del tractat és un últim afegit d'Isidor sobre mètrica llatina³⁸. L'únic vincle amb els altres contigus és el concepte *metrica*, la idea de mesurar i el cabal de lèxic, sobretot d'origen grec, que té alguna connexió amb tot allò anterior. Si bé la resta del manuscrit conté també textos de mètrica llatina, poesia i literatura al llarg de la miscel·lània, aquests solen presentar-se de forma més destacada i aquí, en canvi, hi ha una continuïtat total, salvada només pel títol inicial. A més el text és purament "tècnic": la definició i la denominació dels peus de la mètrica grecolatina, la forma de mesurar-los i els signes amb què indicar-los.

Pel que fa al manuscrit de Paris (BN lat.8812), conté en una versió molt propera a la de Ripoll, el següent text:

Secció α) Folis 67r 1-68v 24: (=Ripoll 106, 78r 1-78v 20=XXXVII-XXXVIII To.)

Des de *AI Fines non grandes habet* (=78r 1)... fins a *terminus ipsius partum finitur*.

Coincideix amb la major part de la secció B de Ripoll i es tracta pràcticament de la mateixa versió de les *Casae Litterarum*, *Casae A* Josephson (1950), quarta llista de Lachmann (1848), del manuscrit català.

Secció β) Folis 68v 25-69r 8: (=Ripoll 106, 78v 21-24=XXXIX-XLI To.)

Des de *DE DOMO PROPRIETATIS ET POSSIBILITATE HEREDVM* (*sense abreujar en el parisenc*)... fins a *discuciatur per aquarum diuergia*.

Coincidiria, dins de la secció C, amb un fragment del capítol onzè del segon llibre del tractat. És aquest fragment precisament el que permet en principi atribuir a Gisemund l'autoria del text de Paris, ja que es tracta del títol d'un dels capítols de la seva obra més una petita part del seu text, que conté dins d'un passatge reelaborat a partir de Frontí³⁹ la frase de Gisemund *propter fundos multae sunt controuersiae condicionum*. Per suposat, el fet que contingui les dues llistes

³⁷ *vid. Isid., etym. III, 7-13 Lindsay.*

³⁸ *vid. Isid., etym. I, 17 Lindsay.*

³⁹ *Front., p. 6, 11-14 Th.*

de *Casae* en una versió tan paral·lela a la de Ripoll, l'únic altre testimoni fins ara, encara referma més la hipòtesi de l'atribució. La llacuna posterior no es pot explicar a partir de la caiguda de cap foli, almenys al còdex francès, ja que el títol del capítol és al final del foli 68v i el text al 69r i tot seguit vé la secció següent. Això planteja, al meu parer, dues possibilitats: o bé l'original estava encara més deteriorat que en el cas de Ripoll, o bé el copista fa un salt deliberat en el text. Això últim també genera altres dues hipòtesis: que el seu interès se centri només en copiar les *Casae*, que és el que finalment fa (això revaloritzaria uns textos tant denostats, si pensem en l'afany amb què són reproduïts) o que, adonant-se del desgavell en què es troba el seu exemplar, decideix "ordenar-lo", passant a un passatge més coherent amb l'anterior. Aquesta última possibilitat referma la nostra hipòtesi de reestructuració, sense que les altres la desmenteixin.

Secció γ) Folis 69r 9-76v 30: (=Ripoll 106, 83v 11-86v 19=CXLVII To.)

Des de A. *CASA QVE PER A NOMEN ABVERIT...* fins a *tales fines abet (habet Z) casa (que om. z) nomen. (86v)*.

Coincideix pràcticament del tot amb la secció K de Ripoll. Aquí apareix l'altra llista de *Casae litterarum* que ens proporcionen tots dos manuscrits. Corresponen a la primera de les llistes de Lachmann (*CaslittI*). Li mancarien només una línia del text de la casa Y i tota la casa Z.

Toneatto (1994-95) reporta la possible desaparició de diversos folis que podrien explicar possibles llacunes a l'inici i el final del text gisemundià.

Aquests continguts han estat estructurats en la nostra edició seguint el següent ordre: (Mostrem aquí de nou el quadre sinòptic que vam publicar aleshores acompanyant els arguments que justificaven la nostra reconstrucció de *l'AGG*)

QUADRE SINÒPTIC:

PROPOSTA D'EDICIÓ DE TONEATTO	CONTINGUT DEL MS. RIPOLL 106	LA NOSTRA PROPOSTA
D) = INTRODUCCIÓ GENERAL A L'OBRA F. 80v-81r (Des de <i>Lege feliciter</i> fins <i>Hec est limitum et segregacio locorum</i>) Deontologia de los agrimensores	A) F. 76r-77v (Des de <i>populis pacis</i> fins a <i>hec est mensura rationalis</i>) Inici abrupte de la <i>Demonstratio artis geometricae</i> de Pseudoboeci + <i>excerpta</i> del corpus gromàtic.	A) LLIBRE PRIMER Introducció amb la <i>Demonstratio artis geometricae</i> de Pseudoboeci + <i>excerpta</i> del corpus gromàtic. = <i>mensura rationalis</i> (divisió centuriada de finques)
F) = LLIBRE PRIMER (Canviant el numeral de l'incipit) Capítols I-VII (el darrer incomplet i hi mancaria el VIII.	B) F. 77v-78v (Des d' <i>agri qui cultum</i> fins a <i>ipsius pacium finitur</i>) Les <i>Casae litterarum A</i> (Jo./IV La.)	B) Las <i>Casae litterarum A</i> (Jo./IV La.)
G) = CAPÍTOL IX Las <i>Casae I</i> serien el seu contingut.	C) F. 78v-80v (Des de <i>DE DOMO PROPRIETATIS</i> fins a <i>memoria custoditur. FINIT.</i> Part final de l'obra (=capítols XI a XX)	G) L'altra llista de <i>Casae litterarum (I La.)</i>
E) = FINAL DEL LLIBRE PRIMER I PRESENTACIÓ DEL SEGON	D) F. 80v-81r (Des de <i>Lege feliciter</i> fins a <i>Hec est limitum et segregacio locorum</i>) Deontologia dels agrimensores.	D) Deontologia dels agrimensores, B y G tractarien de la <i>limitum et segregacio locorum</i> (divisió de finques per mitjà de la seva descripció)
A) = CAPÍTOL X (LLIBRE SEGON) Contindria la <i>Demonstratio</i> , i l' <i>Epistola Caesaris</i> .	E) F. 81r (Des d' <i>EXPLICIT LIBER INNOCENTI</i> fins a <i>in secula seculorum</i>) Final del llibre primer amb un text de transició (<i>POST CAETERA EGO GISEMVNDVS</i>) al llibre segon.	E) F. Amb l' <i>EXPLICIT LIBER INNOCENTI</i> relacionat amb les <i>Casae I</i>) finalitza el llibre primer amb un text de transició (<i>POST CAETERA EGO GISEMVNDVS</i>) al llibre segon.
B) = CAPÍTOL X cont. Contindria les <i>Casae litterarum A</i>	F) F. 81r-83v (Des d' <i>INCIPIT LIBER SECVNDVS</i> fins a <i>signis limitem agimus</i>) Primer bloc de capítols de l'índex, del I (<i>NOMINA AGRIMENSORVM</i>) al VII (<i>De spacio terminorum inter se continentium</i>)	F) <i>INCIPIT LIBER SECVNDVS</i> Primer bloc de capítols de l'índex, del I (<i>NOMINA AGRIMENSORVM</i>) al VII (<i>De spacio terminorum inter se continentium</i>) i una llacuna que correspondria als capítols VIII, IX, X
C) = FINAL DEL LIBRE SEGON I DE L' OBRA. Capítols XI a XX	G) F. 83v-86v (Des de <i>A CASA PER A NOMEN</i> fins a <i>in canalem inpingit</i>) L'altra llista de <i>Casae litterarum (I La.)</i>	C) Part final de l'obra (=capítulos XI a XX)
H) F. 86v-98r (Des de <i>TERCIA DIVISIO TOCIVS NUMERI</i> fins a <i>post dicendum est</i>) Els apèndixs apòcrifs procedents d'Isidor	H) F. 86v-98r (Des de <i>TERCIA DIVISIO TOCIVS NUMERI</i> fins a <i>post dicendum est</i>) Els apèndixs apòcrifs de geometria i mètrica literària recollits d'Isidor.	H) F. 86v-98r (Des de <i>TERCIA DIVISIO TOCIVS NUMERI</i> fins a <i>post dicendum est</i>) Els apèndixs apòcrifs de geometria i mètrica literària recollits d'Isidor.

Com es pot observar la nostra edició parteix d'un simple intercanvi de posició entre les seccions C i G. Com ja hem advertit, no reiterarem aquí els arguments que ens convencien de la seva bondat. Tan sols advertirem que amb aquesta hipòtesi de partida hem realitzat l'edició del text i els resultats obtinguts ens han refermat en la nostra posició. De totes maneres, serà molt difícil, si no apareix en el futur un nou testimoni de l'obra, comprovar la validesa de qualsevol proposta al respecte. En aquest sentit, en la nostra edició l'obra de Gisemund es presenta de manera contínua, acompanyada d'un aparat amb les indicacions tant dels manuscrits com de les edicions anteriors. Això permet la identificació ràpida de qualsevol passatge i esbrinar-ne les fonts de les quals s'ha obtingut el text així com comparar-ne les coincidències i les divergències entre les diverses versions.

II.6. AUTORIA I DATACIÓ DEL COMPENDI.

Res no sabem de l'autor del compendi, tret del seu nom⁴⁰. I això perquè en un intent de defensar la utilitat de la seva obra, ens comunica que l'ha extret de fonts autoritzades que l'han llegat a la posteritat⁴¹ i fa un devot al·legat dels beneficis d'estudiar la *geometria*⁴². Al final de l'obra recordarà que l'ha recopilat de molts llibres⁴³ i que l'únic que fa és resumir-la perquè sigui més fàcil la memorització del seu contingut. No hauríem de veure aquí la reivindicació orgullosa de l'autoria sinó més aviat la disculpa pel caràcter "escolar" de la seva obra, destinada a un ús pràctic i deutora en tot de les fonts antigues. Fins ara les meves recerques de paral·lels del nom només m'han proporcionat la notícia d'un *monetarius* a Verona⁴⁴ el 913 i el cas d'un monjo de Ripoll molt posterior, col·leccionista de gramàtiques⁴⁵.

Pel que fa a la qüestió de l'autoria, està clar que cal considerar Gisemund com a autor. Els arguments serien:

a) L'esment del seu propi nom i el fet d'adreçar-se al lector en primera persona en diverses ocasions (p. 90 i 118; Z 80v i 81r: *complexus sum, me iudico, tibi contingat optamus, breuiter*

⁴⁰ Recordem el passatge: *POST CETERA EGO GISEMVNDVS DOCENTIBVS LOQVOR*. p. 90, 3. (Z 81r, 6)

⁴¹ *ibidem posteris doctissime reliquissent*. p. 90, 6.

⁴² *ibidem Et quia geometria forma<m> sacrorum ad praespicienda<m> maxime uisu indiget*. p. 90, 8.

⁴³ *Hic complexus sum ex multis librorum uoluminibus in uno corpore libellos duos, non copia latiore diffusos sed per aeras compendio breuiante digestos, in quibus me iudico non tam tractasse quam tractantibus materiam praebuisse. quoniam legentibus haec breuitas plurimum prodest. si non intellectum prudentibus, alius liber longior perquam spargit. nam quod ex isto paene nec totus in totum sufficit, si<c> tamen breuiori<s> compendii id quod legitur tenax memoria custodit[ur]*. p. 118, 16-21 (Z 80v, 10).

⁴⁴ Vid. STEWART 1988. *Ministri and Monetarii*. dins de *Revue Numismatique* 1988. Vol. 6, núm. 30. pàgs. 166-175. A la pàgina 169.

⁴⁵ MATEU IBARS 1980-1991. *op. cit.*

insinuamus ut doceas, ego Gisemundus docentibus loquor, nos uero in primis simus corde et mente prope deum, etc.)

- b) La redacció de passatges de caracter introductori, il·latiu o conclusiu dins de l'obra.
- c) La reelaboració de certs *excerpta*, en ocasions d'una certa entitat.
- d) La possible redacció d'algun passatge important, d'entre aquells dels quals desconeixem les fonts, com podria ser, tot i que no és probable, el de la *discriptio Hispaniae*.
- i e) La concepció general de l'obra en dos llibres i l'elaboració d'un índex de capítols.

Pel que respecta a la data de composició, certament és difícil de precisar més que allò que el nostre *stemma* ens permet⁴⁶. Si la data de composició de la *Geometria I de Pseudo-boeci* se situa a finals del segle VIII⁴⁷ i el còdex de París a principis del IX, el marge temporal és força estret. Per això creiem que es pot situar la data poc més tard de l'any 800 (primer o, a tot estirar, segon decenni del segle IX).

⁴⁶ *Vid. infra* p. 45.

⁴⁷ TONEATTO 1994-95, pàg. 28

III. ESTUDI DEL CONTINGUT

Advertim abans de tot que no es tractarà en aquest apartat de fer cap estudi exhaustiu del contingut de l'obra editada. Ja Toneatto en va fer un de força aclaridor (1982) i esperem també que d'altres investigadors puguin en un futur treure profit del nostre treball. Tan sols es tracta d'esprémer en alguna mesura el suc obtingut durant l'estudi preliminar i l'edició de l'obra i obtenir-ne un primer fruit de tant esforç. Per això intentarem abordar diversos aspectes, tenint en compte que aquells passats per alt tan sols resten pendants per a futures recerques.

III.1. APORTACIONS DE GISEMUND AL CONEIXEMENT DEL C.A.R.

No crec que calgui argumentar en excés sobre la importància del text de Gisemund de cara a futurs progressos en el coneixement dels textos del *Corpus Agrimensorum Romanorum* i de la gramàtica llatina en general. Però de totes formes, creiem convenient situar-lo, ara que disposa d'una edició crítica completa, en el lloc adequat, dins del panorama d'aquests estudis.

En primer lloc, el text de Gisemund ha estat, i pot ser-ho encara més d'ara en endavant, una font secundària, però de gran utilitat, per a la restitució del text de molts passatges del *Corpus*. Això és així perquè com ja avançava Thulin i es pot comprovar en el nostre *stemma*, confeccionat a partir de les dades que ens proporciona Toneatto, el nostre autor disposava de bones i abundants fonts literàries per a l'elaboració de la seva obra. I en el cas del CAR és ja sabut que eren fonts més completes en alguns casos que les que conservem en l'actualitat. I en tot cas no deriven directament (ni κ ni ξ) de cap dels còdexs gramàtics coneguts. La qual cosa permet suposar que el seu text pot conservar bones lliçons que ajudin a millorar la qualitat d'aquests textos.

En segon lloc, i probablement encara més important, Gisemund demostra en l'elaboració del seu manual un coneixement prou profund dels textos que maneja. I ho fa palès quan els combina i selecciona amb bon criteri, triant de vegades petites frases o sintagmes fins a constuir el discurs que pretén transmetre. Discurs que analitzarem en un altre capítol. Respecte a això, considero que de vegades Toneatto, des de la seva impressionant erudició, va ser massa sever en les seves crítiques als errors que cometia un autor que hem de recordar que escrivia sobre fets i dades que es remuntaven a diversos segles enrera i des d'una època en què la ciència i el coneixement no sempre tenien un accés fàcil. Probablement això va succeir perquè l'estudiós italià, àvid de descobrir-hi noves dades sobre els textos gramàtics de l'antiguitat, no podia evitar una certa

desil·lusió en trobar-se amb alguns dels seus errors i malentesos. Però crec que d'alguna manera ha passat per alt o si més no, almenys no ha valorat prou bé, el fet que Gisemund no aborda l'estudi del que ell segurament anomenava geometria només com una ciència teòrica sinó que és evident que ho fa des d'una certa experiència pràctica. D'aquí el seu interès per alguns dels textos, probablement no sempre els més interessants per als estudiosos dels agrimensors antics, i l'absència d'elements cabdals de l'agrimensura diguem-ne clàssica en el seu manual. Ell ha recopilat aquells textos que li són més útils en el temps en què ell viu. I aquest és un aspecte que reprendrem més endavant, en parlar de les *Casae Litterarum*. Per tant ens trobem no només amb un simple erudit sinó probablement amb un *agrimensor* o *geometra* altmedieval, tal com sembla desprendre's de les poques vegades amb que l'autor ens parla amb les seves pròpies paraules (*Haec lege prudens; animo memento omnia et talem te omnibus exhibeas nuntiando ueritatem quales nos priscorum auctoritas cognitos fecit*). Aquest *nos* unit a una certa gosadia (això sí, camuflada enmig d'una mostra virtuosa d'humilitat cristiana) pel fet d'esmentar el seu propi nom són proves evidents d'això que acabem d'afirmar. Doncs bé, el fet que Gisemund practiqués en una època tan remota l'art de l'agrimensura i que fos testimoni directe d'un paisatge agrari molt més semblant a l'antic que el que nosaltres podríem mai contemplar fa que calgui no menysprear algunes de les interpretacions que va fer dels textos gromàtics.

Però en sentit contrari ja hem comentat l'estat tan deturpat que presenta el text del manuscrit de Ripoll. Això ha fet que alguns dels qui han investigat en aquest camp hagin menystingut aquest testimoni tot i el que s'ha dit abans. Doncs bé, aquest és un factor que no es pot negar, certament, i que qüestiona, d'entrada, la possibilitat de preferir les lliçons de compiladors medievals com Gisemund o Pseudo-boeci. Tanmateix, esperem que la tasca d'edició efectuada hagi donat els seus fruits i permeti entendre bé l'obra que presentem i esvaeixi alguns temors a l'hora d'utilitzar-ne les dades que proporciona.

III.2. NOVA PERSPECTIVA DE LES *CASAE LITTERARVM*.

Una bona part de la *Geometria* de Gisemund està ocupada pel text de les dues llistes de les *Casae Litterarum*. Primer de tot cal subratllar que la versió de Gisemund aporta una part del text totalment original (lletres R, S, T i V de la primera llista, que Toneatto va denominar *Casae Litterarum Z*, i molts passatges en algunes cases de la segona llista (especialment la M, O, P, Q, encara més la R, i la S). Això, unit a les múltiples variants textuals, el converteix en un testimoni molt diferent als altres que conservem. En segon lloc no hem d'oblidar que les *Casae* són pràcticament l'única part del text que conserva el manuscrit de Paris. Ja hem advertit abans de la

importància d'aquest últim fet. El copista parisenc després que ha acabat de copiar la primera llista, comença a copiar un petit fragment del capítol onzè (*de domo proprietatis*) i de sobte abandona aquest capítol i comença a copiar la segona llista de les cases que, com s'ha pogut observar, estan descol·locades en el manuscrit de Ripoll. Tant si ho va fer decididament com si això era l'únic que li quedava del text de Gisemund, totes dues opcions contribuirien a demostrar el gran interès en conservar aquest textos. Un interès que no es pot explicar més que per la seva utilitat pràctica, ja que ni des del punt de vista literari ni científic no poden pas resultar gaire atractius. Però és Gisemund mateix qui ens aclareix el valor que atribueix a aquests textos amb aquelles dues expressions pròpies:

La primera és *haec est mensura rationalis* (p. 60, 13). Aquesta frase clou una sèrie de passatges sobre la divisió de propietats i els límits centuriats. I l'autor reconeix també en altres passatges que aquest sistema s'havia usat especialment en els terrenys bàsicament plans. En aquests terrenys la distribució ortogonal i els sistemes tradicionals dels romans per registrar la propietat devien haver-se conservat prou bé al llarg del temps, precisament perquè els romans els havien dissenyat per a resistir el pas del temps i els canvis de propietari i denominació. I probablement devien haver perdurat en època medieval, almenys tenint en compte l'interès en conèixer els principis bàsics de la centuriació que demostren tant Gisemund com la seva font, Pseudo-boeci. Però després passa a descriure un altre sistema de divisió dels límits de les propietats. Com diu ell mateix: *reliqua pars asperis rudibus continetur termina eorum tantu<m>modo in extremitate more arcifinio per situs locorum et demonstratione<m> uel uocabula*. És a dir seguint el sistema arcifini, a través de la descripció de la situació dels terrenys i per mitjà de paraules. Podria tractar-se de *ager per extremitatem comprehensus*. I immediatament comença el text de la primera llista de *Casae*. I en acabar la segona llista⁴⁸ trobem el text de Pseudo-boeci sobre la deontologia dels agrimensors (*Lege feliciter...*) i la segona frase amb la que pràcticament clou el llibre primer: *haec est limitum et segregatio locorum* (p. 88, 22-23). És a dir, sobre la divisió de límits i terrenys. I immediatament l'*excipit* que està relacionat amb l'*incipit* de la primera llista de Lachmann atribuïnt-la a Innocenci i on es mencionen les *LITTERIS <ET> NOTIS IVRIS* (la conjunció és només una conjectura de Lachmann). Sembla clar, doncs, que en els terrenys més accidentats⁴⁹, això no vol dir d'alta muntanya, el sistema de la centuriació no sempre es podia aplicar i es va recórrer a altres mecanismes per a descriure i registrar les propietats, a través de les *formae* així com els *libri tabularii Caesaris*, dels quals es devien guardar còpies locals. En

⁴⁸ Sempre segons la nostra hipòtesi de reconstrucció.

⁴⁹ Recordem la existència d'una llista anomenada precisament *Casae Litterarum Montium* (*incip. et de casis litterarum montium in ped. V fac pede uno*. p. 331, 8-9 La.).

aquests registres, tots esmentats per cert en l'obra de Gisemund⁵⁰, hi havia diversos tipus de documents. Pel que fa a les *Casae* i a partir del que es pot observar en el propi text hem arribat a les següents conclusions:

1) Les *Litterae* i les *Notae iuris* serien el mateix. Per això hem eliminat l'*et*⁵¹ que Lachmann va conjecturar entre tots dos mots en la seva edició i que tots els continuadors de la seva obra han mantingut. Ens basem en el fet que l'expressió, que trobem repetida en l'AGG, apareix sempre unida en un sol sintagma *in litteris notis iuris*⁵². I es recorda sempre al final de moltes cases que això s'ha dit més amunt (*supra*) és a dir en el mateix text anterior de la casa i que tal com s'ha consignat està registrat en els llibres (*in libros*). Per tant, com ja han advertit altres investigadors⁵³, aquests documents, sempre que s'accepti que tenen un valor real⁵⁴, no podien ser els únics registres d'aquestes propietats. Està clar que tenen un valor auxiliar, per ajudar a l'agrimensor a trobar els límits de la propietat, però que eren només uns annexos a d'altres documents que contindrien dades més concretes sobre toponímia i propietaris. En aquesta mateixa direcció ja s'havia apuntat a la possibilitat que aquests documents fossin revisions⁵⁵ efectuades sobre el terreny per redreçar situacions conflictives. Recordi's l'ús molt freqüent d'expressions formulàries que recorden l'objectiu de l'agrimensor de calmar la irritació causada pels conflictes entre propietaris i prevenir possibles enfrontaments violents (*ut deinceps omnis intentio conquiescat* p. 78, 23; *obseruentur ut deinceps intentio conquiescat* p. 74, 10-11; *ut deinceps omnis erroris iracundia conquiescat* p. 70, 25-26). Doncs bé, creiem que això ens permet aventurar dues hipòtesis més. La següent seria:

2) El text al·ludiria, en la nostra opinió, a casos en què hi hauria hagut annexions il·legals de part de les propietats veïnes. Ho fem a partir de la interpretació del mot *compagina* no com a pàgina del document registral⁵⁶ -això seria més evident si el mot usat habitualment fos *pagina*, que

⁵⁰ *forma* (p. 54, 7, 10, 15; 60, 4; 80, 19; 84, 15; 86, 17; 114, 14; 116, 3), *liber/bri* (p. 70, 5, 25; 80, 8; 84, 10; 104, 10; 114, 5), *tabulae* (p. 118, 13), *tabularium* (p. 114, 4, 6, 19), *typus* (p. 58, 15), així com possiblement el cas d'*aere* (=re p. 116, 4). Sobre aquestes qüestions, a més de la ja citada CHOUQUER, FAVORY 2001, tenim l'obra de CLAUDE MOATTI 1993. *Archives et partage de la terre dans le monde romain (IIe siècle avant – Ier siècle après J.C.)*, Collection de l'École Française de Rome, 173. Roma. Especialment p. 49 i següents.

⁵¹ p. 310, 2-3 *La*.

⁵² p. 74, 2; 76, 19; 88, 24.

⁵³ Sobre la seva postura al respecte de tot això cf. ROTH CONGÈS, A. 2006. *Nature et authenticité des Casae Litterarum d'après l'analyse de leur vocabulaire*. dins de *Les vocabulaires techniques des arpenteurs romains* (Actes du Colloque International, 2002). Besançon, p. 83; PEYRAS, J. 2002. *Ecrits d'arpentage et hauts fonctionnaires géomètres de l'Antiquité tardive*. 3. *Innocentius u(ir) p(erfectissimus) et les Casae Litterarum*. a *Dialogues d'Histoire Ancienne*. 28, 1, p. 141.

⁵⁴ Recordem les opinions contràries de RUDORFF, A. 1852 (a BLUME, F; LACHMANN, K.; RUDORFF, A. *Gromatici veteres. Die Schriften der römischen Feldmesser*. II. Berlin. 1852, p. 406-408). Així com les de MOMMSEN, Th. 1895. *Die interpolationen des gromaticchen Corpus*. dins *Bonner Jahrbücher*, XCVI-XCVII, p. 274-275, 282-283, 285). Tots dos arriben a considerar aquests textos com uns simples exercicis escolars. Opinió que en gran mesura segueix JOSEPHSON 1950, que també els nega tot valor documental.

⁵⁵ cf. ROTH CONGÈS 2006, p. 88 i nota 88.

⁵⁶ ROTH CONGÈS 2006, p. 80.

només apareix un cop en les *Casae* (p. 80, 9) i podria perfectament ser un error del copista- sinó en el seu sentit etimològic com a "relligat, unió, annexió" i que es veu reforçat perquè s'esmenta molt sovint en relació amb la "indignació" abans esmentada. I sobretot avalen aquesta interpretació els passatges següents: *excogimus illum finem habere contra duas compaginas fundorum* (p. 72, 13-14) que traduïm com "fem que es mantingui aquella llinda, oposant-nos a l'annexió de dues propietats" o *sicut superius in notis iuris exposuimus ita ad singulis fundis compagina decidantur. secundum quod superius auctores exposuerunt sine dubio excogimus obseruari* (p. 76, 9-11), que traduïm: "Tal com hem exposat més amunt en les anotacions de dret, així igualment les annexions de propietats diferents han de ser segregades. Fem que sigui observat sense cap dubte allò que més amunt els autors han indicat". Això confirmaria que es tractaria d'una revisió de llandes que s'haurien desdibuixat per acció dels propietaris més poderosos i que les autoritats tractarien de recuperar. No és un fenomen que ens hagi de sorprendre i encara més en l'època en que se solen datar les *Casae* (S. IV-V d. C). I encara més, això faria molt més interessant per als futurs agrimensors l'estudi d'aquests casos, ja que no es tractaria simplement de rutinaris documents notariais on es consignen les dades registrals, sinó de casos pràctics en els quals la intervenció dels *mensores* hauria estat decisiva per al restabliment dels veritables límits de les propietats. Això sí justificaria l'interès que molts segles més tard encara semblen despertar aquests textos. I en aquesta mateixa línia suggerim una altra possibilitat.

3) L'absència de noms i topònims en les *Casae* podria deure's a la següent causa: evitar que els agrimensors, que serien aïllats i vigilats durant els seus treballs, poguessin identificar els possibles propietaris dels terrenys que delimitaven i mesuraven i així ser pressionats o subornats pels propietaris més influents. Això últim encara faria més lògica l'elecció per part de Gisemund dels passatge deontològic que conclou el llibre primer, just en finalitzar la segona llista. Recordem-ne només un petit fragment: *omni enim artifici ueritas custodienda est. exclusi sunt illi qui falsa pro ueris opponunt. quidam enim per imprudentiam, quidam per imperitiam peccant. multa sunt ergo in professione quae generaliter pro ueris adiciuntur. per controuersia<m> argumentaliter <et coniecturaliter>, etiam superflue mentire artifices coguntur*, que traduïm: "La veritat, en efecte, ha de ser custodiada per tot artífex. N'han estat exclosos aquells que presenten falsedats com si fossin veritats. Ja que alguns s'equivoquen per imprudència, d'altres per inexperiència. Perquè hi ha moltes coses que en el moment de declarar es prenen com a veritables essent vaguedats. Enmig de les controvèrsies els artífexs són empesos a divagar o fins i tot mentir obertament". Aquest conflicte, doncs, entre uns tècnics enviats per

un poder polític central cada cop més feble i uns grans propietaris rurals crescuts i cada cop més independents d'aquest poder no és en aquella època una situació gens inusual.

El terme *significare*:

Existeixen diverses opinions sobre el sentit correcte d'aquest mot que suposen per als seus defensors punts de partida molt diversos en la interpretació d'aquests textos. Com a resultat d'això, les edicions i traduccions de les *Casae Litterarum* tenen versions molt divergents, cosa que no ha de sorprendre en tractar-se de textos tan deturpats i enigmàtics. El mot fou traduït per Josephson (1950 i 1951) com *bezeichnet* (indicar, assenyalar) que, per altra banda interpreta molts acusatius del text com a subjectes gramaticals. Això va portar Anne Roth Congès a una nova interpretació en el seu fonamental article sobre les *Casae* (ROTH CONGÈS, 2006). En aquesta publicació, en la qual divergeix totalment de les propostes de Josephson sobre moltes qüestions cabdals respecte a les *Casae*, la investigadora francesa proposa la traducció *fait la limite* o *marque la limite* (fa de límit o marca el límit) partint del valor etimològic del terme (significo < signum facio). Aquesta accepció serà adoptada per J. Peyras⁵⁷ que traduirà per *c'est une repère* (és una marca). Per la seva banda Brian Campbell⁵⁸ afirma que cal entendre les *Casae* com a descripcions no pas del terreny sinó del seu mapa oficial (la *forma*) i tradueix el mot per *exhibits* (exhibeix, mostra) el subjecte del qual seria el·líptic i es referiria a allò que es veu en els plànols dels registres oficials. Les dues interpretacions són versemblants i contribueixen a explicar la "pobresa" de dades que s'hi poden trobar, que com també addueix Roth Congès, figurarien en els altres llibres de registre: les *notae iuris* (cosa que com hem dit abans nosaltres descartem) o els *commentarii* (i nosaltres afegiríem el *libros Tabularii Caesaris*). Nosaltres no pretenem aquí fixar una posició nova sobre la qüestió i esperem que la nostra edició del text de Gisemund potser aportí dades que permetin avançar en aquest camp. Per aquest motiu hem fet una traducció literal del terme pels d'"assenyalar, s'hi assenyala", que permet fins i tot les dues interpretacions ("s'hi fa un senyal de terme" o "s'assenyala en el mapa") i no hem seguit la proposta de Josephson de considerar la possibilitat de subjectes en acusatiu. Més aviat pensem que aquesta anàlisi prové de l'efecte combinat de tres factors:

- 1) La pèrdua de la terminació -m de l'acusatiu en el context fonètic tardollatí.
- 2) Les omissions dels copistes de l'abreviatura de la nasal i les confusions entre -o i -u.

⁵⁷ PEYRAS 2005, p. 150-171

⁵⁸ CAMPBELL, B. 2000. p. 441, nota n. 3

3) La vacil·lació entre el gènere masculí i el neutre, sobretot en els mots geogràfics de la segona declinació *alueus/-um riuus/riuum* (pensem en lliçons com *aluearium*, *aluarimen*, etc. o *riuora*, n. pl. d'un *riuus*, *-oris*).

I com a última aportació, recordarem la nostra doble hipòtesi d'interpretació dels termes *Litterae capitaneae / liberaneae* que hem exposat en la pàgina 69, nota 104.

III.3. LA DISCRIPTIO HISPANIAE⁵⁹.

Dins del capítol III del segon llibre del tractat podem trobar una de les seves joies: una descripció d'Hispania. Toneatto l'anomena amb bon criteri *discriptio* pel seu caràcter no tant de "descripció" geogràfica sinó més aviat de "distribució" territorial dels límits provincials i administratius. Està situada adequadament dins de l'obra després de la divisió de l'*orbis terrae* (capítol II) i abans de l'apartat referit al *ius territorii* (capítol IV on es parla dels límits dels territoris de prefectures, colònies i ciutats concretes) en una seqüència lògica que ens duu del més general al més concret i que continuarà més endavant amb els senyals distintius, l'ordenació de l'*ager centuriatus*, les diverses categories dels terrenys i les diferents controvèrsies que generen. El text (p. 96, 8-98, 22; Z f. 81v 32-82r 24) parteix per una banda de l'obra d'Orosi, *Historia aduersus Paganos*, que Gisemund ja ha utilitzat en el capítol anterior (p. 94, 8-11). Amb dos *excerpta* d'aquest autor, prèviament descompostos i reelaborats, inicia i clou aquest fragment (p. 96, 8-12 i p. 98, 18-22), fent indiscutible la seva intervenció com autor del passatge. Per l'altra banda ha utilitzat una font (o més d'una) desconeguda per a nosaltres. Queda també en la incògnita si a tot això Gisemund hi ha afegit dades concretes que siguin el producte de la seva pròpia experiència sobre el terreny com a agrimensor. Pensem, per exemple, en la menció dels diversos *termini* esmentats, les *calles calciatas in miliaria* o l'*arca praecipua*.

Pel que fa a la font desconeguda sembla clar el seu origen o almenys la influència bizantina. L'al·lusió a un emperador d'orient (sigui Justinià o Majorià) i la importància donada a Cartagena i a la seva província ho demostren. Això dóna una cronologia a aquesta font situada entre un *terminus ante quem* del 551 d. C (Inici de la campanya bizantina a Hispania per part de Justinià) i un *terminus post quem* del 625⁶⁰ (Expulsió definitiva dels bizantins pel rei visigot Suíntila).

⁵⁹ A TONEATTO 1982, p. 259-272 hi trobem una anàlisi detallada i en gran profunditat del contingut d'aquest passatge. Nosaltres tan sols exposarem aquí la nostra visió sobre aquest importantíssim text per tractar d'aclarir algun dels punts que l'estudiós italià va deixar en suspens i també per tal d'explicar el motiu de les decisions preses durant el procés d'edició.

⁶⁰ SAYAS ABENGOCHEA, J. J. 2001. *Historia Antigua de España II. De la Antigüedad tardía al ocaso visigodo*. Madrid.

Això no suposa més que els límits temporals més extrems ja que la menció d'una activitat agrimensòria promoguda per l'emperador (*terminos constituit et flumina quae mergebant in Oceano demetiuit*) i la progressiva pèrdua del caràcter metropolità de Cartago Nova ja abans de la seva destrucció estretarien considerablement els marges. Toneatto suggereix com a data més probable la del tractat entre l'emperador d'orient Justinià i el rei visigot Atanagild als voltants del 555. Però Roger Collins⁶¹ afirma que Isidor de Sevilla s'equivoca respecte a això i que en realitat és Àkhila qui demanà ajuda als bizantins que així defensarien el poder legal contra un usurpador⁶². Veiem doncs com aquesta qüestió és força complexa i de fet el nostre text hi aporta noves dades que potser contribueixin a clarificar la visió d'un període sobre el qual certament no abunden els testimonis. Tanmateix, la titulatura imperial que apareix en el text⁶³, estranya i incompleta, sigui quin sigui l'emperador, no permet descartar del tot la possibilitat que es refereixi a Majorià, si bé aquest emperador no té en els exemples de les seves titulatures referències a victòries sobre els francs.

Al seu torn està clar que el redactor de la font bizantina va disposar de documentació molt anterior de caràcter oficial i de característiques plenament gromàtiques. Com Toneatto evidencia, les expressions que s'hi troben (*hos terminos constructos reliquimus; deinde procedunt termini, sic lapides sculptos habentes in se passos LX, qui procedunt usque congeriem petrarum. deinde in passos XXX usque ad lapidem sculptum nomenque praesenti<s> imperatori<s> aut domini[s] senatus qui non arca<m> sed trifinium diuidunt*) són les que trobem en altres textos del C.A.R. com els *Ordines finitionum*⁶⁴ i responen a les característiques del llenguatge formulari dels textos gromàtics amb valor jurídic. Aquesta documentació correspondria almenys al període de Constantí⁶⁵ i els seus successors. Un període en el qual, si tenim en compte les darreres recerques efectuades, la presència o intervenció a Hispània

⁶¹ Collins indica que, mentre Procopi no parla d'aquests fets, Jordanes (*Getica*) esmenta que mentre ell estava escrivint aquesta obra, una expedició imperial estava en camí per ajudar a Àkhila contra Atanagild. cf. Jordanes, *Getica*, 303 (o LVIII), ed. T. Mommsen (MGH AA, vol. V, i), p. 135-136. Cf. ROGER COLLINS 2005. *La España visigoda, 409-711*. Barcelona. p. 44-45.

⁶² Sobre les relacions entre els monarques visigots i el poder imperial s'observa com des dels seus inicis existeix una concepció per la qual aquests governaven els seus territoris de forma lliure, sí, però sota l'autoritat imperial (*Romani nominis causa*), la qual cosa facultava al rei a demanar auxili a l'imperi i a l'emperador a intervenir en els assumptes d'uns territoris dels quals havia perdut el control però a la sobirania sobre els quals no havia renunciat en cap moment. Sobre aquestes relacions incipients cf. JAVIER ARCE 2005. *Bárbaros y romanos en Hispania. 400-507 A.D.* Madrid. Especialment p. 63-97.

⁶³ *Iulius Caesar Franci[s]cus Gepidicus Africanus et E<u>ropensis*. Per altra banda el terme *Gepidicus* és una conjectura de Schulten que figura en l'edició de Thulin, que si bé ha estat acceptada en totes les edicions, inclosa aquesta, és només una possible interpretació de la lliçó extremadament deturpada *giuidisclus* que figura al manuscrit de Ripoll. I el mot *Europensis* sembla, segons l'assenyada opinió de Toneatto, una afegit adulatori inspirat per l'*Africanus* anterior.

⁶⁴ p. 342, 13-348, 15; 351, 12-353, 9 La.

⁶⁵ *ipsius sunt termini et procedunt calles calciatas in miliaria quae conscripta sunt in <no>mine Caesaris et diui Constantini*.

d'aquesta família imperial estaria justificada⁶⁶. Per tot això la informació que ens proporciona el text, sempre que la transmissió posterior no l'hagi deteriorat massa, és enormement valuosa en provenir de fonts autèntiques i desconegudes. Fins i tot en el cas de l'esment de la ciutat de Numància, abandonada segons Schulten⁶⁷ a finals del segle V, podria indicar que el redactor bizantí hauria disposat de documentació més antiga encara.

Estructura de la *Discriptio*:

Després de la introducció geogràfica basada en Orosi (p. 96, 8-12) comença un menció dels límits de l'antiga *Hispania Citerior*, que coincideixen amb els límits de la *provincia Carthaginiensis* (*Citeriorem Hispaniam Carthago determinat*) amb la Bètica i la Lusitània i després amb els de la Gal·lícia. Apareix aleshores la menció a l'emperador com autoritat impulsora d'una missió agrimensòria per delimitar els *castella* i *oppida* que corresponien a la jurisdicció cartaginesa i mesurar (els terrenys, per descomptat) els rius que desembocaven en l'oceà. Aquesta afirmació així com la menció posterior als límits palentins tindria a veure més aviat amb un exercici de propaganda filobizantina que amb la realitat dels fets. Els bizantins ocuparen només una estreta franja costanera⁶⁸ i sembla poc probable que ni Atanagild ni Àkhila els permetessin efectuar treballs gromàtics sobre el terreny en els seus territoris, tant en la zona atlàntica com en la septentrional de la península, a la qual s'al·ludirà més tard. De totes maneres, sembla ser que el tractat entre l'emperador i el rei visigot, que es trobava aleshores en una posició molt feble, fou molt desfavorable a aquest últim, com ho proven tant el fet que la còpia visigoda desaparegués com la resposta del Papa al rei Recared en el sentit que no insistís en la seva

⁶⁶ En els darrers anys ha quedat prou de manifest el paper, primer de Dioclecià i després de Constantí en la reestructuració dels territoris i les ciutats hispanes i la vertebració d'un nou model d'administració i gestió dels seus recursos. Sobre la qüestió *vid.* FERNÁNDEZ OCHOA, C., MORILLO, A. 2002. *Entre el prestigio y la defensa: la problemática estratégico-defensiva de las murallas tardorromanas en Hispania*, en MORILLO, A. 2002, *Arqueología militar romana en Hispania*, *anejos Gladius*, CSIC, Madrid. També es tracta la qüestió ORIOL OLESTI. "Transformaciones en el paisaje rural del Alto al Bajo Imperio: el ejemplo del Ager Barcinonensis". en B. ANTELA B. ÑACO, T. *Transforming Historical Landscapes in the Ancient Empires. BAR International Series*, 1986, 2009. p. 213-224.

⁶⁷ SCHULTEN, A. 1933 *Geschichte von Numantia*. München. [Nova York 1975] p. 155-156; i també SCHULTEN, A. dins *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearb. beg. von G. Wissowa. XVII-1 *sub voce*, col. 1246-1265 [1936]. Tanmateix no està clar que la ciutat no mantingués una certa ocupació com s'assenyala a JIMÉNEZ, A., REVILLA, M.L., DE LA TORRE, J.L., BERZOSA, R., MARTÍNEZ, J.P. 2002. *Numancia, Garray (Soria). Guía Arqueológica*, Soria. Hi llegim a la pàgina 120: "Pero diferentes hallazgos en la manzana XIII, permiten hablar de un asentamiento visigodo." Es a dir, alguna cosa hi ha posterior, i per tant no seria una fita cronològica clara, com indicava Toneatto, el final teòric de Numància. Podria haver conegut una ocupació en època visigoda.

⁶⁸ COLLINS 2005 menciona el desconeixement de quines àrees ocuparen efectivament els bizantins, especialment pel que fa a l'interior peninsular. Esmenta fins i tot la possibilitat que Còrdova, citada per cert en el text, fos ocupada pels bizantins en el context de la seva revolta contra el poder visigot. Per saber més sobre l'empremta bizantina a Hispània cf. VIZCAÍNO SÁNCHEZ, J. 2007. *La presencia bizantina en Hispania (Siglos VI-VII). La documentación arqueológica*. a *Antigüedad y Cristianismo XXIV*. Murcia. (Ed. 2009).

recerca, ja que la reclamació dels termes acordats no li seria profitosa en absolut⁶⁹. Per tant, en vistes a un possible repartiment de la península en zones d'influència, podrien haver acordat conjuntament algun tipus de treballs agrimensoris que després el redactor d'aquesta font de Gisemund hauria magnificat.

Aleshores comença una al·lusió al límits septentrionals de la Cartaginense en la frontera amb la Tarraconense (p. 98, 1-4). S'hi esmenten tres termes que ja tindrien una delimitació prèvia que seria respectada. Les mencions *Carthaginiensis* i *Celtiberus* han d'entendre's en el sentit expressat anteriorment (poc després parlarà d'una *prouincia Iberia*, que és una denominació peculiar, però clara en aquest context, de la Tarraconense). Més sorprenent és la menció *Palentinus*⁷⁰ que podria referir-se a antigues i intermitents divisions territorials en aquella zona. Pensem en realitats tals com el *conuentus Cluniensis* o les denominacions *prouincia Hispania noua citerior Antoniniana* i *prouincia transduriana*. Cal tenir en compte, cosa que en certa forma desconcerta Toneatto en la seva anàlisi d'aquests fets que la terminologia usada en el text és, com no podia ser d'altra forma per l'època en què fou redactat, molt imprecisa i és molt difícil estar segurs de qui és l'autor de tals denominacions territorials, si Gisemund mateix o la seva font. A més en alguns d'aquests punts el mapa exacte de la divisió territorial ibèrica no està prou consensuat. Un altre punt conflictiu és l'expressió *Iber uero fluius qui Iberiam certam diuidit prouinciam*. Thulin i Toneatto van llegir a Ripoll 106 *cercum* i per això l'estudiós italià proposava la conjectura *cercumdiuidet*, argumentant una evolució fonètica plausible de *circum-* a *cercum-* (obertura de *ï* en *e*, com en el català/castellà *cercar*). Evolució però que no es dona en els altres casos en els que aquesta arrel llatina apareix al llarg de l'AGG. I a més aleshores se sorprenia del sentit de la frase ja que la frontera de la Tarraconense corria per sota del riu Ebre. Nosaltres hem pogut llegir clarament en el còdex *certum* i, tenint en compte l'error habitual del copista al llarg del manuscrit en confondre les *a* i *u* visigòtiques, conjecturem *certam*, que tenint en compte que és un incís a la frase, *currit milia CCCXXVIII*, converteix la frase anterior en una banal menció geogràfica que hem traduït: que divideix clarament la província d'Ibèria. En canvi sí creiem que la frase final *quae ad Carthaginensem metropolitanam pertinet* es refereix al fet

⁶⁹ SAYAS, J. J. 2001. p. 219-220.

⁷⁰ Curiosament són citades en aquesta *discriptio* Palència, Salamanca i Mèrida, que són les úniques ciutats hispanes mencionades en el C.A.R. I a més Frontí esmenta les dues primeres com exemples de *l'ager per extremitatem comprehensus: Ager est mensura comprehensus cuius modus uniuersus ciuitati est adsignatus, sicut in Lusitania Salma<n>ticensibus aut Hispania Citeriore Pala<n>tinis et in conpluribus prouinciis tributarium solum per uniuersitatem populis est definitum. Eadem ratione et priuatorum agrorum mensurae aguntur. Hunc agrum multis locis maiores, quamuis extremum mensura comprehenderint, in formam in modum limitati condiderunt.* Front. *De agrorum qualitate*, p. 1, 17-2, 7. *Th.*) Aquest és un tipus de divisió de propietats en la que Gisemund sembla especialment interessat, si acceptem com equivalent la seva expressió *haec est limitum et segregatio locorum* i *per demonstrationem et uocabula* en relació també al mètode de delimitació present en les *Casae Litterarum* amb les quals tot això estaria relacionat.

que la frontera entre aquesta i la tarraconense arribava ben a prop de la seva desembocadura (almenys fins a la província de Castelló) tant si això era una realitat o només una pretensió territorial del redactor filobizantí que com veiem constantment, eixampla tant com pot els límits de la província que acabaven de conquerir els *milites Romani*. Curiosament, en esmentar els territoris per on passaria el riu, només s'esmenten com succeeix en general els més occidentals, i a més s'expressen en sentit ascendent (riu amunt) a l'inrevés del que ha fet fins ara (primer Numància, a Sòria; després el territori dels vàrduls, poble que ocuparia l'actual Rioja Alavesa; i finalment Cantàbria, territori on neix el riu). En general en tota la *discriptio* s'observa un desconeixement o desinterès constant pels territoris del nord-est peninsular a diferència del que succeeix en el cèlebre mapa de la península que apareix al costat del text en el manuscrit, on la majoria de ciutats esmentades són del territori català (més la menció de Narbona). Això apunta, com observa Toneatto, a una font diferent i a un centre d'interessos diferent.

Aleshores es repren la delimitació meridional de Cartago (p. 98, 5), fent esment de rius, ciutats i territoris amb els quals limitaria, sempre en un sentit molt ampli. Primer el Guadalquivir, Còrdova i la Bètica. Després Mèrida i la Lusitània. Fixem-nos com es fa una identificació absoluta en aquesta terminologia entre la capital i la província: *Augusta Emerita quae et Lusitania nuncupatur*. I finalment s'arriba a Braga i la Gal·lícia, que no s'aclareix si pertany a la citerior, com era originalment o a la ulterior. Aquí es fa l'esment de les senyals de terme que encara hi pervivien en les carreteres empedrades i els miliaris de Constantí ja comentats.

A partir d'aquí, quan ja s'ha fet la volta completa a les fronteres de província cartaginesa, al·ludint novament als seus *trifinia* el nostre autor o la seva font (aquí hi ha una incògnita molt interessant per intentar aclarir) reiteren els seus límits (p. 98, 10). No queda però gens clar, a diferència dels casos anteriors, per on comença. La menció *Tormogorum* (*Tormogos Z*, el genitiu és una conjectura meua a partir de les abreviatures -or[^] amb confusió de la r amb una s) sembla indicar que tornem al nord i que travessant la província de Burgos ens dirigim cap a Salamanca, que serà citada més tard. Però aleshores trobem una menció desconcertant, la identificació d'aquest poble amb els oretans, que viurien molt més cap al sud (Ciudad Real), com el mateix Gisemund ens recordarà quan utilitzant una cita d'Orosi ens recordi al final de la *discriptio* que la Hispània Ulterior limitava amb els (de nord a sud) Vacceus, Celtibers (aquí sí es referiria als pobles del centre peninsular i no pas a la tarraconense) i Oretans. Es tracta d'un altre topònim? Hi ha hagut un desplaçament d'aquesta població? O senzillament Gisemund comet un error en intentar identificar un poble que apareixia en la seva font i que ell desconeixia del tot? L'última opció ens sembla la més probable. Aleshores apareix la menció de *arca praecipua*, un monument erigit amb quatre parets o cares que assenyalaria un trifini o un quadrifini. Les arques

poden, com recorda Toneatto, indicar ambdues coses en el llenguatge gromàtic i ell es decanta, d'acord amb el que indiquen la majoria de mapes que s'han elaborat sobre la divisió provincial d'Hispania per un trifini entre Gal·lícia, Lusitània i Cartaginense. L'altra opció que planteja almenys el text és que hi hagués hagut una nova divisió que hagués fixat els límits partint d'aquest punt de trobada de les quatre províncies (afegint-hi la Tarraconense) que estaria situat en aquest punt del riu Duero, prop de Salamanca. La hipòtesi no és, tampoc, descabellada. En qualsevol dels casos, l'arca tenia quatre costats amb la indicació dels territoris assenyalats i també la menció (llunyana, però de la Bètica: *ad postergum*). Després d'això els límits avancen fins a un altre trifini sense que sapiguem exactament en quina direcció. La més probable seria cap al nord, des del trifini que indicaria l'arca fins a l'altre: entre Gal·lícia, Cartaginense i Tarraconense. Si es dirigís cap al sud, en canvi podria al·ludir-se amb aquest *lapidem sculptum nomenque praesentis imperatoris* a un trifini entre la Bètica, la Lusitània i la Cartaginense.

Finalment es fan dues al·lusions als límits de la Tarraconense amb la Gàl·lia, extrets del text d'Orosi. Un és *a parte orientis incipientes Pyrinaei saltus* que faria referència a la frontera amb la Narbonesa a què ja havia al·ludit abans, al principi de tot del fragment. L'altre, el *quod eminet iugum* es referiria al pas per Guipúscoa cap al territori nordpeninsular (pensem en la ruta tradicional del camí de Sant Jaume). Per acabar, com ja hem dit, hi ha la descripció d'Orosi dels límits de la Hispania Ulterior.

Aquest text constitueix sense dubte el punt de partida de noves investigacions i esperem que la nostra edició (incloent-hi sobretot l'aparat crític) sigui d'utilitat en un futur.

III.4. LA LLENGUA I L'ESTIL DE GISEMUND.

En aquest apartat, tampoc pretenem fer un estudi definitiu de la qüestió. Tanmateix creiem oportú fer algunes consideracions al respecte que permetin entendre els criteris que hem seguit al llarg de l'edició del text. Criteris que hem provat de mantenir al llarg de l'obra, tot i la diversitat de fonts secundàries utilitzades per Gisemund, en la creença que aquest havia dotat el seu tractat d'una certa coherència. Això no afecta però a la qüestió ortogràfica. És evident que en el llatí visigòtic l'ortografia i la fonètica que s'hi observa eren ja molt diferents de les del llatí clàssic. Però en no tenir encara una estandarització, l'alternança vacil·lant entre formes clàssiques i evolucionada és constant i fa que al costat d'aquestes últimes, les més utilitzades, hi apareguin de tant en tant les formes clàssiques (diftongs *ae*, vacil·lació en l'ús de la lletra *h*, en l'ús de la lletra *b* o *u*, etc.). I com expliquem en la *praefatio* de l'edició hem cregut convenient normalitzar no només el text dels *excerpta* (com sol fer Toneatto en la seva edició parcial) sinó tota l'obra, per

dotar-la d'una uniformitat que aporta dos avantatges: una major comoditat per al lector, clarificant-li les formes que llegeix, i la possibilitat per als investigadors futurs de realitzar cerques informàtiques en el text de manera més còmoda i segura. Amb tot, les formes més aberrants així com els noms propis i els mots d'etimologia grega apareixen sempre en l'aparat crític.

Una qüestió a part és la de la morfologia i la sintaxi. En tractar-se d'una obra basada en *excerpta*, és molt difícil saber en la majoria dels casos si els errors o les particularitats morfosintàctiques que s'hi observen es deuen a Gisemund, si ja eren presents en les seves fonts o si es tracta d'errors de transmissió. Per això, hem intentat no corregir-ne el text si no era amb l'objectiu de mantenir la coherència amb els altres casos similars. En aquest sentit no es podia actuar igualment en els casos de les *Casae Litterarum* (pensem en construccions adverbials com *de latus se o proximum casa* o l'ús quasi adverbial del participi que hi figuren) on consta que la llengua presentava ja en les fonts característiques molt evolucionades i amb les cites de Frontí o Higini que responien a un llatí més clàssic.

En aquest camp, doncs, hem respectat la majoria de lliçons incorrectes, tret dels casos en què la pèrdua d'una simple abreviatura nasal o la mala interpretació d'una abreviatura dels derivats del pronom relatiu (*qui, quae, quod, quidam, quoniam*, etc.) podia explicar fàcilment l'error. Però hem mantingut especialment els errors en la relació entre algunes preposicions i els casos, ja que com es pot observar en molts indrets, Gisemund en feia un ús molt lax. També hem mantingut els errors en les formes deponents dels verbs ja que sembla clar que els verbs deponents tendien a ser entesos com a molt en un sentit reflexiu quan no directament convertits en actius, si bé es respecta en general l'oposició veu activa/veu passiva, de l'última de les quals es fa un ús molt freqüent fins i tot en els fragments més clarament gisemundians. Tot i això anterior, cal dir que el llatí de Gisemund és més aviat correcte i que, si tenim en compte el període al qual pertany, és plenament coherent amb l'utilitzat en el seu temps. Gisemund utilitza molt els recursos expressius que les formes no personals del verb li ofereixen (infinitius, participis, gerundis i gerundius) i en canvi evita sovint l'ús d'algunes construccions habituals com l'ablatiu absolut o les subordinades amb *ut* o *cum*, si no és en expressions més o menys formulàries (*iuuante domino* p. 118, 16, *ut incipiamus recipere*, p. 90, 9). Molt rarament hi trobem anacoluts o construccions caòtiques, si bé en els passatges més personals no pot evitar un període excessivament llarg i enrevessat que desconcerta d'entrada el lector. Potser això anterior no deixa de ser una petita mostra de vanitat d'un autor que al costat de l'esment del seu nom (cosa poc freqüent en el seu context temporal) vol presumir d'un bon domini de la llengua llatina. Per tant no seria just pensar en un simple copista de les seves fonts, incapaç d'expressar-

se amb fluïdesa en un llatí escrit que com ens podem imaginar ja estava molt lluny de la llengua que parlava. Més aviat estem davant d'un autor, que com altres en la seva època o fins i tot en anteriors (pensem per exemple en Pseudo-boeci o fins i tot Isidor), mogut per un respecte reverencial a les fonts antigues, ha desenvolupat un estil consistent a relligar el text de les seves fonts, introduint-hi petits fragments de caràcter introductori, il·latiu o conclusiu, en els quals no fa altra cosa que imitar els models que coneix, bé en els textos clàssics o en els cristians. No hem detectat però un ús excessiu de les glosses, que generalment hem respectat dins del text, donada la dificultat d'esbrinar-ne l'autor (la font, Gisemund o els seus copistes). Més aviat, quan vol deixar clar el sentit d'alguna expressió que li sembla obscura, ho fa manllevant nous *excerpta* en les seves fonts que aclareixin el sentit dels anteriors o fins i tot en ocasions redactant-hi petits passatges aclaratoris.

III.5. RELACIÓ DEL TEXT AMB ELS INTERESSOS DE RIPOLL.

De tots és sabut que amb la desaparició de l'imperi romà d'occident, la limitació de contactes amb els centres culturals bizantins i la invasió àrab de la península tingué lloc una reestructuració dels fons bibliogràfics que constituïen la font del saber de l'època. Això, unit als canvis socials que provocaren una extensió quasi universal de l'analfabetisme a finals del primer mil·lenni⁷¹, reduí la cultura escrita a àmbits força limitats on hi hagué, tanmateix qui s'esforçà per reunir el major nombre de títols possibles.

En un context cultural tan complex es devien donar comportaments paradigmàtics; per una banda es devia triar amb molta cura l'objecte de la còpia llibraria, donat el cost i l'esforç que això suposava. Però per l'altra, probablement, la troballa de textos de l'antiguitat clàssica, que no estaven habitualment disponibles i que més endavant podien ser d'interès o servir a l'efecte d'intercanvis amb d'altres centres monacals, podia impulsar a la seva còpia tot i el desconeixement del seu contingut exacte i fins i tot sense una clara comprensió d'allò que es copiava. En el cas del nostre manual, crec sincerament que es combinen tots dos fenòmens. Com afirma Toneatto⁷², un text com el del nostre compendi podia ser atractiu per dos motius: l'interès per aquest tipus de textos llatins de "geometria" en un occident que ja no entenia el grec i per altra banda la necessitat, ben pràctica per cert, ja apuntada per Beer⁷³, d'una formació tècnica en

⁷¹ Vid. ALTURO, J. 1999: *La cultura literària*. dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X", Barcelona.

⁷² Vid. TONEATTO 1982.

⁷³ BEER 1907.

agrimensura davant els conflictes de limitació amb les propietats dels monestirs.⁷⁴ Això explicaria que s'esmercés tant d'esforç a copiar un text que a la vista del seu deplorable estat, ja corromput des d'abans de la redacció de Gisemund, es fa molt difícil de creure que fos realment entès en molts dels seus passatges.

L'interès dels monestirs catalans, en especial el de Ripoll, per la recopilació de textos científics està, gràcies a Millàs Vallicrosa i molts altres, perfectament documentada. Aquesta obra i el manuscrit d'on prové serien alguns dels primers exemples que iniciarien, més aviat del que es creia fins ara, una època en que els monestirs catalans i sobretot el de Ripoll esdevindran capdavanters en aquestes matèries en aquesta banda d'Europa.

⁷⁴ En aquest cas tenim l'interessant apreciació de Castiñeiras: "Tampoc no es pot defugir la utilitat del text mateix d'agrimensura", referint-se a l'obra de Gisemund, "durant el govern d'Arnulf. A més de l'ús esmentat de fixar els límits territorials del monestir a fi de salvaguardar els seus interessos, crida l'atenció l'abundància de dibuixos que il·lustren aspectes concrets, especialment el de la construcció d'un mur a la riba d'un riu, ja que aleshores Arnulf bastia una muralla al voltant del monestir el traçat de la qual correspondria al del plànol del segle XIX, amb tota l'ala sud-est sobre el riu Ter". CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M.A. 1999. *Ripoll i les relacions culturals i artístiques de la Catalunya altmedieval*. dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X", Barcelona. Podríem afegir que tal i com ALTURO 1999, explica en l'article citat anteriorment eren també monjos i clergues els qui exercien professions "liberals" com les de jutge (o metge) en els segles IX i X i que per tant podien necessitar aquest tipus de formació complementària en els casos de conflictes relacionats amb la propietat, fins i tot entre particulars.

III. EDICIÓ CRÍTICA DEL TEXT
I TRADUCCIÓ CATALANA
(Versió bilingüe)

III.1. PRAEFATIO

Fontes operis:

Ars Gromaticae Gisemundi nobis tradita est a codice Riuipullensi 106. hunc codicem sapientes multi antea scrutauerunt et ex libris in eo scriptis nostrum geometriae tractatum tanti aestimauerunt ut non solum de textu eius sed etiam de figuris ibi depictis plurima recta dissertauerunt et nobis posteris uerba illius auctoris multo minus aenigmatica reliquerunt. Thulin, Millas et maxime Toneatto fontes ex quibus Gisemundus fragmenta excerpserit et propositum operis sui inuenerunt sed solum partes aliquas ediderunt. Illis tamen compendium hoc non tantum per se utile uidebatur sed instrumento ad alias materias inquirendas, uerbigratia de operibus ueterum agrimensorum studia siue historiam scientiae mediae aevi. Nos autem opus hoc criticam editionem iam per tempus multum mereri censebamus et nunc, labore arduo confecto, ualde gaudemus quia omnibus deferre possumus. Non dubitamus enim editionem hanc profecturam esse studiosis aliis sed speramus quoque ut ii pulchritudinem litterarum Gisemundi, etsi rudes sint, tamen aliquanti habeant.

Fontes directi Geometriae Gisemundi duae sunt: codex Riuipullensis supra dictus, qui maximam partem operis eius continet et codex Parisinus latinus 8812, qui tantum Casarum Litterarum textum et breue initium capituli undecimi -de domo proprietatis (sic) et possibilitate heredum- continet. Editio nostra non operum ueterum agrimensorum textum constituere conatur et hac causa textus fontium directorum primum locum habebit ad lectiones restituendas. Et quia iam antea in altero scripto⁷⁵ demonstraui censem e codice uisigothicis litteris exarato opus descriptum esse nostrum, lectiones praelatae sunt saepe eae hanc causam habentes.

Codex autem Riuipullensis ualde deturpatus est et ad textum eius restituendum fontes indirecti necessarii sunt omnino. Et quoniam fontes Gisemundi iam corruptos esse constat, lectiones fontium indirectorum optima non semper eligendae sunt sed eae quae ad fontium directorum textum producendum magis uerosimilitudinem praebent. Ergo in conspectu notarum editiones operum auctorum quibus Gisemundus usus est et codices praecipuorum fontium relati sunt. Notae autem codicum operum aliquorum quae minus crebro excerpta sunt ab auctore nostro ibi omittuntur ad confusiones uitandas. Omnium eorum fontium in apparatu sub textu lectiones quam plurimas indicaui.

Apparatus criticus:

Apparatum criticum duplicem adiungimus textui: prima parte folia et uersus initii et finis fragmenti editi in codicibus fontium directorum (*Z, z*); postea locus ipse citatus est in editionibus praecedentibus (*Th., Mi., To.*); sequuntur loci citati auctorum quorum fragmenta excerpta sunt et numeri linearum in textu edito quae ad excerpta pertinent (**1-5** *Front. 3, 5-7 Th.*). Si excerptum similitudinem multam praestat, fragmentum indicatur, sed si ualde mutatum a Gisemundo est *Ex/E* indicatur, uerbigratia *E Front.* (fragmentum e Frontino excerptum sed rescriptum ab auctore nostro). Si aliud non indicatur, quod nonnunquam accidit, textus a Gisemundo originem habuit aut a fonte nunc ignoto excerptus fuit.

Secunda autem parte lectiones fere omnes aliae codicum indicantur; primo loco illae fontium directorum et postea indirectorum qui ad textum restituendum recensentur. Fontium autem indirectorum opera omnia editionem modernam non habent, specialiter Pseudoboethii opera, et noui sunt codices inuenti quos editores antiqui ignorabant. Codices eos omnes conferre labor Herculeus erat et meum uigorem superabat. Quamobrem recentes tantum lectiones addidi apparatusi critico quae ab studiosis aliis relatae sunt (maxime Toneatto) et lectiones codicum duorum (*ε* et *g*) quos potui in interrete legere.

⁷⁵ ANDREU (2011)

Regulae orthographicae:

Orthographia classica utimur in hac editione duabus causis. Primo quia sic maiorem similitudinem praestant fragmenta ex diuersa origine excerpta et ea a Gisemundo scripta. Fontes enim huius traditionis ex recente Romana re publica initium habent et procedunt usque ad medium aeuum. Secundo quod hoc modo futurae historiae uel litteraturae indagationes melius possunt fieri et facilius uti hodierna technologia ad opera auctorum Latinorum inquirenda. Specialiter omissae in apparatu sunt propter earum frequentiam notae uariationum quae sequuntur:

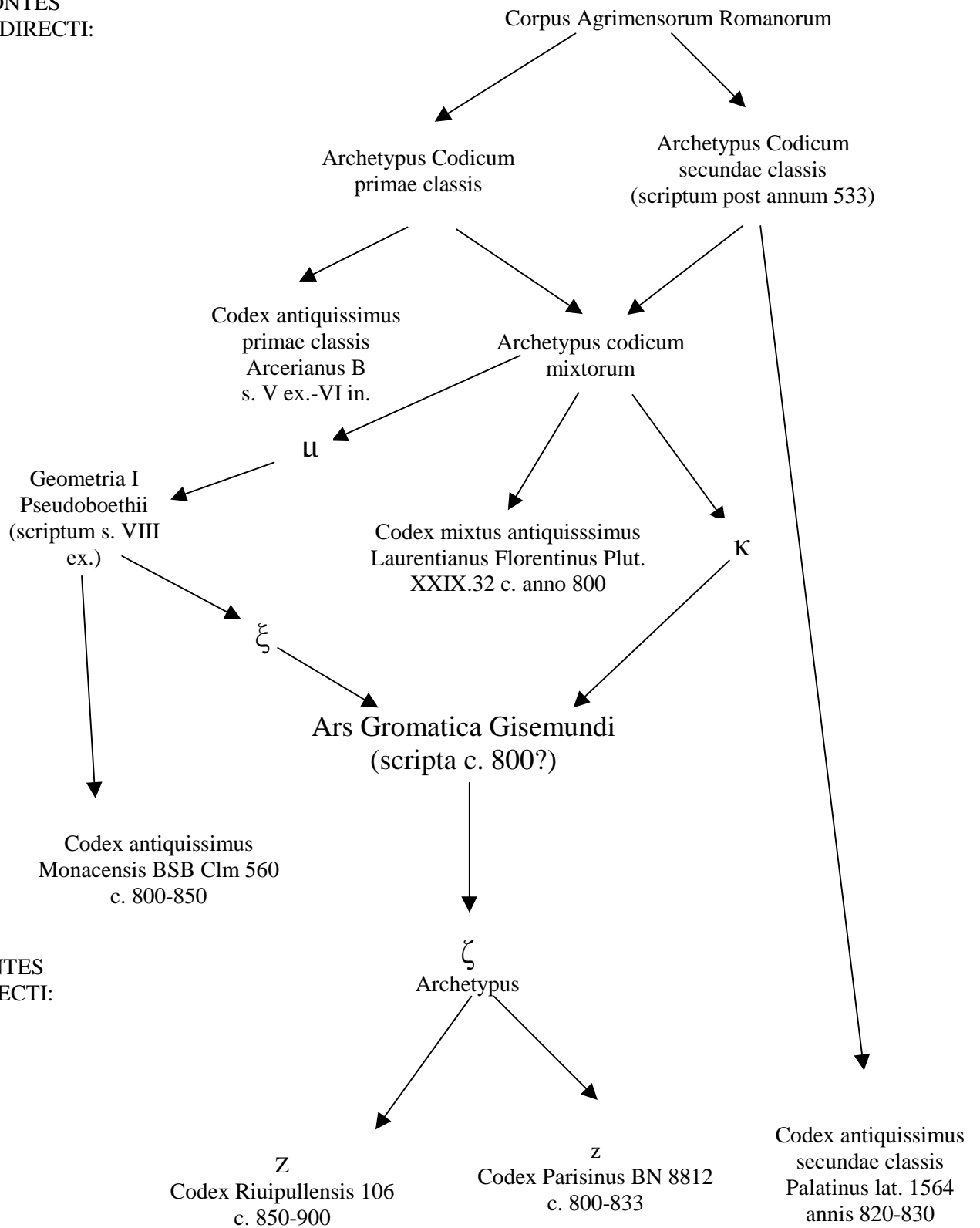
Vocales: Scribitur ae, non e (casae, non case).

Consonantes: Scribitur ti, non ci (intentio, non intencio), scribitur sed, non set, istud non istut. Scribuntur duplices secundum regulam (appellatur, non apelatur; oculos, non occulos). Scribitur h secundum regulam (heredibus, non eredibus; umbrarum, non humbrarum; loca, non locha). Scribitur mp et mb, non np nec nb (computum, non conputum). Scribuntur b et u secundum regulam (diuus, non dibus; bellis, non uellis). Formae medioeuales linguae latinae tantum seruatae sunt in uerbis huic aetati pertinentibus et ab auctoribus antiqui aeui numquam adhibitae. In apparatu monstrantur solum aliquae uariationes orthographicae in manuscriptis lectae quae fortasse nouam interpretationem textui praestare potuissent, uerbigratia errores in usu litterarum b et u (consonantica) sicut "monstrabit/monstrauit" et cetera. Toponymorum uero uel anthroponymorum uel Graecorum uerborum lectiones semper adnotatae sunt.

Morphologicos atques syntacticos errores tantum emmendaui siue alibi in ipso textu siue in fontibus ipsa forma correcta apparet.

III.2. PROBABILE STEMMA CODICVM ARTIS GROMATICA GISEMVNDI

FONTES
INDIRECTI:

III.3. CONSPECTVS NOTARVM

FONTES DIRECTI:

Ars Grammatica Gisemundi (sive Geometria Gisemundi)

ζ consensus codicum Z et z

Z Riuipullensis 106 (nunc Barcinone, ACA) f. 76—89. saec. IX (850-900 A.D.)

Z¹ correxit librarius ipse.

z Paris. BN 8812 f. 67—76. saec. IX, primo tertio.

z¹ correxit librarius ipse.

Editores:

Th. Thulin ed. Lipsiae a. 1913. v. *EHK* p. 59-67.

Mi. Millàs i Vallicrosa ed. Barcinone a. 1933 v. *IFM* p. 327-334.

To. Toneatto ed. Romae a. 1982 v. *NTC*. p. 207-235.

FONTES INDIRECTI:

Corpus Agrimensorum Romanorum

Codices primae classis:

A Arcerianus (Guelferb. 2403, Aug. f. 36, 23), saec. VI. f. 1-83^v (**A** p. 1-194).

B Arcerianus (Guelferb. 2403, Aug. f. 36, 23), saec. VI. f. 84-156 (**B** p. 1-288).

A¹ corr. **A** ipse (siue manus aequalis) in **A** et **B**.

A² manus paulo posterior.

A³ man. VII-VIII saec.

A⁴ man. recens.

B¹ corr. **B** ipse. **B**² **B**³ **B**⁴ = **A**² **A**³ **A**⁴

J apographon Jenense in. saec. XVI.

V apographon Vaticanum in. saec. XVI (Zanchi cum notis Angeli Colotii)

Arcerius apographon Ioh. Arcerii (1566-1604, cod. Weimar. G 98).

C Fragm. Berolinense lat. f. 641 f. 1^v-13^v (prius possedit Carlo Morbio Mediolanensis): saec. X, sed ex codice saec. V-VI transscriptum.

Codices secundae classis:

P Palatinus Vatic. lat. 1564, med. saec. IX (prius Fuldensis, Heidelbergensis).

P¹ corr. **P** ipse (siue manus aequalis).

P² man. paulo posterior.

G Gudianus 105 Guelferb. ex. saec. IX. Apographon apographi codicis **P**; citatur ubi nunc desunt folia in **P**.

G¹ corr. **G** ipse.

p Bruxellensis Burgund. 207 saec. XII. Apographon codicis **P** sine figuris.

Si. Ioh. Sichardus, Cod. Theodosiani l. XVI. Basil. 1528 (in f. 170-177 Frontinum et Commentum secundum **P** et **b**ⁿ impressit).

X et **Y** (u. infra).

Codices mixti:

F Laurentianus Plut. XXIX cod. 32. saec. IX (**F** = **EF**).

E Erfurtensis Amplon. 362, 4 f. 73-96 (= p. 1-48). saec. XI.

Codicem hunc a Thulin non cognito ipse non contuli et lectionis addidi tantummodum illas quae a Toneatto indicatae sunt:

S Scriverianus (sive Nansianus), London BL Addit. 47679, f. 23-52, 53^v-72 saec. XII

Editores:

Turnebus Editio princeps Paris. a. 1554 (secundum **G**).

Scriverius Scriuerius in editione a. 1607.

Rigaltius Rigaltius in editione a. 1614.

Goes. Goesius in editione a. 1674.

La. Lachmannus in editione a. 1848.

Th. Thulin, Lipsiae a. 1913. (Stuttgartiae a. 1971)

Jo. Josephson, a. 1952 u. *CL* p. 2-17.

Pseudoboethii Geometria I:

X Codices qui 'Boethii' quae dicitur Artis geometriae et arithmeticae libri V et Excerpta gromatica continent:

X^I : Codicem hunc a Lachmanno non cognitum ipse non contuli et lectiones addidi tantummodum illas quae a Toneatto indicatae sunt:

N Neapol. Borbon. V A. 13 f. 1-15. med. saec. X (prius Bobiensis?).

N¹ corr. doctus quidam (Gerbertus?) ante ann. MIV.

Codices hos a Lachmanno non cognitos ipse non contuli:

T Cantabrig. Trinit. 939 f. 1-41^r- saec. X.

bⁿ Bern. Bong. 87 f. 1-8^r ann. MIV (Luxoviensis).

X^{II} : Codices hos ipse contuli:

ε Einsidl. 358 p. 1-37 saec. XI.

g Sangallensis 830 p. 283-310. saec. XI.

Codicum horum a Lachmanno collatorum lectiones addidi:

b Bamberg. 55 H. J. IV 22 f. 1-16. saec. XI.

m Monach. 560 f. 122-149. saec. XI.

R Rostoch. IV 111, 4 p. 1-17. saec. XIII.

a Monach. 4024^a f. 3-9. saec. XIII.

v Boethii editio Veneta a. 1499 a Lachmanno citata

Codices hos a Lachmanno non cognitos ipse non contuli:

p¹ Paris. 13020 f. 59-83. in. saec. X.

p² Paris. 13955 f. 107-123. saec. XI.

p^r Prag. 1717 f. 47-63. med. saec. X.

Bⁿ Bern. Bong. 299 p. 1-27. saec. XI.

e Einsidl. 298 p. 1-22 saec. XI.

W Vindobon. 55 f. 1-22. saec. XI—XII.

c Carnutensis 498 f. 141-153. saec. XII.

f Laurent. XXIX 19 f. 1-27. saec. XIV.

Editores:

La. Lachmannus in editione a. 1848. p. 393-412. (sed tantum a quattuor testimoniis)

Fo. Folkerts in editione *Pseudoboethii Geometriae II*, p. 176-217 (Euclidis Latini textus Mc) (sed opus totum non edidit et a parte ab eo edita fragmentum minusculum Gisemundus tradidit)

Lectiones aliquae operum quae sequuntur in apparatu indicantur sed notae codicum hic non monstrantur ad confusiones uitandas. Si plura nosse uelis ad editiones hic infra citatas te remittimus:

-*Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum siue Originum libri XX*
Lindsay. Ed. W.M.L., Oxonii 1911.

-*Geographi Latini Minores*
Riese. Ed. A. R., Heilbronn 1878 (Hildesheim 1964)

-*Pauli Orosii Historiarum aduersus Paganos libri VII*
Zangemeister Ed. C. Z., Lipsiae a. 1889 [ed. minor]

-*Cassiodori Institutiones*
Garetti Ed. 1679

Corporis Agrimensorum opuscula laudata:

AgUrb.	Agennii Urbici <i>De controuersiis agrorum</i> , p. 20-51 <i>Th.</i> (= 59-90 <i>La.</i>)
CaslittA	<i>Casae litterarum A</i> , p. 2-17 <i>Jo.</i> (= <i>Casae litterarum</i> , p. 327,4-331,7 <i>La.</i>)
CaslittI	<i>Casae litterarum I</i> , (= <i>Casae litterarum</i> , p. 310,4-318,19 <i>La.</i>)
Front.	Iulii Frontini <i>De agrorum qualitate</i> , p. 1-3 <i>Th.</i> (=1-8 <i>La.</i>)
	" " <i>De controuersiis</i> , p. 4-10,18 <i>Th.</i> (=9-26,2 <i>La.</i>)
	" " (<i>De limitibus</i>), p. 10,19-15,4 <i>Th.</i> (=26,5-26,10; 27,13-31,10 <i>La.</i>)
	" " <i>De arte mensoria</i> , p. 15,5-19 <i>Th.</i> (= (<i>De Limitibus</i>) 26,11-27,12; 31,12-34-13 <i>La.</i>)
LibregI	<i>Liber Regionum I = Liber Coloniarum I</i> , p. 209-251 <i>La.</i>
LibregII	<i>Liber Regionum II = Liber Coloniarum II</i> , p. 252-262 <i>La.</i>
Hyg.	Hygini (<i>De generibus controuersiarum</i>), p. 86,19-98,5 <i>Th.</i> (= 123,17-134,13 <i>La.</i>)
Nips.	fragmentum <i>de lapidibus</i> = M. Iunii Nipsi <i>Liber II</i> , p. 289,18-295,15 <i>La.</i>
PsHyg.	Pseudohygini <i>Constitutio (limitum)</i> = Hygini gromatici <i>C.(l.)</i> , p. 131-171 <i>Th.</i> (= Hyg. grom. <i>De limitibus constituendis</i> , p. 168-208 <i>La.</i>)
Sep.	<i>De sepulchris</i> , p. 271-272 <i>La.</i>
SicFl.	Siculi Flacci <i>De condicionibus agrorum</i> , p. 98,6-130 <i>Th.</i> (=134,14-165 <i>La.</i>)
PsBoeth.	Pseudoboethii <i>Geometria I (Artis geometriae et arithmeticae libri V) = Ex demonstratione artis geometricae excerpta</i> , p. 393-412 <i>La.</i>

Uncis quadratis [] delenda, angulatis < > supplenda comprehendimus; *om.* omisit; *secl.* secludit; *del.* deleuit; *exp.* expunxit; *pr.* prima manu; *corr.* correxit; *suprascr.* suprascript; *transp.* transposuit; *prop.* proposuit; *codd.* legitur in omnibus ceteris codicibus; *La.* lectio ab eo editore praelata; (*Toneatto*) lectiones citantur aliquae ab eo editore indicatae (specialiter codicum N et S) quae in *La.* et *Th.* nondum constabant; *P-Oros.* siue (*P Zangemeister*) lectio codicis D in apparatu Orosii editionis (noli confundere hos codices et illos in conspectu notarum nostro relatos). †...† textus corruptus est ita ut solum hypothetica eius restitutio oblata est aut nullum omnino textum constituere potuimus. Numeri uersuum denuo in singulam paginam computum incipiunt.

III. 4. ARS GRAMMATICA siue GEOMETRIA
GIEMVNDI

<ARTIS GROMATICAE sive GEOMETRIAE GISEMVNDI
LIBER PRIMVS

5 *Geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumque descriptio contemplatiua, per quam unius cuiusque termini declarari solent; documentum etiam uisibile philosophorum. quod Latine dicitur terrae dimensio, quoniam per diuersas formas ipsius disciplinae primum Aegyptus fertur fuisse partitus pro necessitate terminorum terrae, quos Nilus fluuius inundationis tempore confundebat. cuius disciplinae magistri mensores ante dicebantur.*

10 *Sed Varro peritissimus Latinorum huius nominis causam sic extitisse commemorat, dicens prius quidem dimensiones terrarum, terminis positus, uagantibus ac discordantibus> populis pacis utilia praestitisse. deinde totius anni circulum mensuali numero esse partitum. tunc et ipsi menses quod annum metiantur dicti sunt. tunc et dimensionem orbis terrae probabili refert ratione collectam. ideo factum est ut disciplina ipsa geometriae nomen acciperet quod per saecula longa constaret.*

15 *Quam artem si caste et diligenti cura atque moderata mente perquiramus, hoc quod praedictis diuisionibus manifestum est sensus nostros magna claritate dilucidat. et illud supra, quale est enim <caelum> animo subire totamque illam machinam supernam indagabili ratione discutere et inspectiua mentis sublimitate ex aliqua parte colligere et agnoscere mundi factorem qui tanta et talia arcana uelauit!*

20 *Nam mundus iste etiam dictus est: sphaerica fertur rotunditate collectus, ut diuersas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet. unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formauit cui titulus est "de forma mundi". nam in geometria utique partem fatemur esse utilem teneri et actibus agitari in omnibus prodesse eam existimamus. nec sine causa summi uiri etiam impensam huic scientiae operam dederunt.*

(Z 76r 1-14; I-II, p. 209 To; EHK, p. 56, Th.) **3-13** PsBoeth., p. 393, 1-17 La. haec ex Cassiodoro sumpta sunt de geometria **14-23** PsBoeth., p. 394, 1-15 La. ex Cassiodoro sumpta de astronomia.; nam in geometria... dederunt Haec Agennii Vrbici esse Lachman suspicabatur, cf. AgUrb. p. 25, .15-26, 2 Th.

1-2 Libris duobus operis Gisemundi Toneatto nomen dedit Artis Gromaticae Gisemundi (AGG) quod a multis studiosis hodiernis postea citatum est. Sed si titulus ullus fuit unquam in opere Gisemundi nomen Geometriae uerosimilius uidetur. Hac re duorum titulorum mentionem feci. **3-9** in litteris cursiuis initium monstratur operis supradictae quod in Z deficit propter folium deperditum. EX DEMONSTRATIONE ARTIS GEOMETRICAE EXCERPTA: hunc titulum in opusculo Peudoboethii a Lachman edito legere possumus. REGVLA ARTIS GEOMETRIAE QVAE EST FONSSSENSVVM ET ORIGO DICTIONVM N (Toneatto) INCIPIVNT LIBRI A. S. BOETII ARTIS GEOMETRICAE ET ARITHMETICAE AB EVCLIDE TRANSLATI DE GRECO IN LATINVM g INCIP. ANICII M. BOECII V. C. ET ILL. EX CONS. ORD. ATQVE PATRICII LIBER GEOMETRICOR. AB EVCLIDE IN LAT. DE GRECO TRANSLATVS ε **3** Geometrica mR || et formarum quae est mε || di^cscriptio b **4** declinari R **6** partita gv et corr. b || quos in litura b quod mRge **7** confundebat me infundebat bRgv **8** peritissimi m **9** quidem codd. La. quam m **10** praestetisse prima manu b || numerus esse Z numero fuisse codd. La. || tunc codd. immo hinc La. inde Cassiodorus **11** animum m || micianur Z metiuntur v || edicta Z edicti bmRge dicti v || pro uobile Z probabili codd. La. || referat Z refert codd. La. **12** collectum ZbmRge -am v La. || geometrice mr || acciperet Zev acceperit codd. La. || pro m **14** si caste Z si casta ac moderata mente Cassiodorus si arte ge La. si artem r si arcte v || perquiramus Z perquirimus codd. La. **15** sensos Z sensus codd. La. **16** enim ZbmRge celum v caelum La. enim ad Caelos apud Cassiodorum || subiret Z subire codd. La. || superna Zme -am codd. La. || add. al' ante discutere v percutere g percurrere corr. g¹ **17** inspectiuam mε || alia Z aliqua codd. La. **18** archana codd. La. || uelabit Zε uelauit codd. La. reuelabit m **19** mundus iste etiam dictus est spherica Z mundus ipse spherica codd. La. spherica Re mundus om. g **19** diuersa Z diuersas codd. et Z in 81r **19-20** diuersus rerum formarumque ambitus sui circuitione concluderetur Cassiodorus **20** senecta Z Seneca codd. La. senica mε **20-21** philosophiis disputatione Z ph- Z¹ philosophis disputatione codd. La. d. p. b **22** altibus ZmRge actibus vLa. Alpius b || summa Z summi codd. La. **23** impensa Z impensam codd. La. operam post impensam b || huius mε.

<LLIBRE PRIMER DE L'ART GROMÀTICA o GEOMETRIA DE GISEMUND⁷⁶

La geometria és la disciplina de la magnitud immòbil, i la descripció contemplativa de les formes, a través de la qual solen ser esclarits els termes de les propietats de cadascú; és també document visible dels filòsofs. És allò que en llatí s'anomena "mesura de la terra", ja que a través dels diversos procediments d'aquesta mateixa disciplina es diu que Egipte fou per primer cop parcel·lat davant la necessitat de fixar els termes de la terra, els quals eren confosos pel riu Nil en l'època de la inundació. Els mestres de tal disciplina eren anomenats antigament "mensors".

Però Varró, el més savi dels llatins, recorda com fou l'origen de tal denominació, dient que abans, en efecte, la mesura de les terres i la col·locació de termes havia estat de gran utilitat per assegurar la pau a pobles que emigraven i mantenien discòrdies.> Diu que d'ençà d'aleshores fou subdividit el cercle de tot l'any en mesos. Llavors també foren anomenats "mesos" perquè "mesuren" l'any⁷⁷. Diu igualment que aleshores fou esbrinada la mesura de l'orbe terrestre amb un càlcul demostrable. Per tot això s'esdevingué que la disciplina mateixa de la geometria adoptés aquest nom que perviuria al llarg dels segles⁷⁸.

Si estudiem aquesta art de forma humil⁷⁹, amb cura diligent i amb moderació, allò que es manifesta després de preveure'n les divisions il·lumina els nostres sentits amb una gran claredat. I allò altre de dalt, ¡quin goig és, en efecte, ascendir amb l'esperit al cel i escrutar tota aquella màquina celestial amb la raó investigable i amb la sublim curiositat de la ment esbrinar-ne una petita part i reconèixer així el creador del món que tals i tan grans secrets va ocultar!

Així doncs aquest fou anomenat també "món": es diu que té forma esfèrica per tal que amb el seu circuit encercli les diverses formes del seu àmbit⁸⁰. D'aquí que Sèneca n'aplegués les discussions assenyades dels filòsofs en un llibre que duu per títol "Sobre la forma del món". Car de la geometria en reconeixem la utilitat tant pel fet de retenir-ne el coneixement com per fer-ne ús en tots els actes. I no sense motiu fins i tot grans homes han ofert el seu esforçat treball a aquesta ciència.

⁷⁶ D'acord amb la nostra reconstrucció de l'obra de Gisemund, el primer llibre començaria amb aquests passatges de caràcter introductor que l'autor recull de Pseudo-boeci i que tenen per finalitat definir la disciplina a tractar, explicar-ne la història i assenyalar-ne la utilitat. TONEATTO 1982, p. 236, III, 1, I, reconeix que, si bé podria no coincidir el principi del text de Gisemund amb la pàgina del manuscrit, en ser Ripoll 106 un còdex miscel·lani, el fragment que manca és massa curt per ocupar una pàgina sencera, la qual cosa fa molt probable que el text anés precedit d'un títol i fins i tot alguna decoració o il·lustració encapçalant l'obra. Cal afegir que en una gran proporció dels manuscrits que inclouen el text de Pseudo-boeci, aquest està al principi de tot o com a mínim al principi de la secció dedicada a geometria o agrimensura. Això vol dir que aquest valor introductor ja li fou reconegut pels recopiladors i copistes medievals i fa encara més probable que Gisemund la usés per iniciar el seu recull.

⁷⁷ Aquesta falsa etimologia es basa en la similitud fonètica *menses / mensus* però l'origen indoeuropeu del mot que designa el mes prové l'arrel que significa "lluna", ie. *me/on- cf. grec μήν anglès *moon*.

⁷⁸ Tot aquest passatge va ser redactat per Pseudo-boeci a partir del text de Cassiodor sobre la geometria i Gisemund no hi fa canvis essencials. Es fa doncs una explicació etimològica i històrica del terme grec "geometria", mesura de la terra, en clar paral·lelisme al terme llatí "agrimensura".

⁷⁹ En aquest fragment Pseudo-boeci adapta a la geometria un passatge de Cassiodor referit a l'astronomia on s'assenyala amb entusiasme el profit de l'estudi d'aquesta ciència però sempre dins d'una moderació intel·lectual i una subordinació a la veritat teològica que eviti el conflicte entre ciència i religió. Cassiodor empra aquí el terme *casta* que ens ha decidit a adoptar la lliçó *caste* pel text de Gisemund que hem traduït "de forma humil" d'acord amb l'explicat anteriorment. Aquests raonaments tindran més tard una imitació de la ploma del mateix Gisemund justament en la introducció al seu llibre segon amb un clar paral·lelisme i simetria amb aquest passatge.

⁸⁰ Aquí també es fa una certa explicació "etimològica" del mot *mundus* basada en els seus dos significats llatins "neteja, bellesa, ordre" i "món" en un paral·lelisme amb els mateixos del mot grec κόσμος i en una referència, habitual en la tradició filosòfica i científica, a la perfecció i superioritat de l'esfera sobre els altres cossos.

Quia est ad subtilitatem tenuissima, ad scientiam utilissima et ad exercitationem ualde iocundissima. nonne et eloquentiae? ex prioribus geometria probat insequentia et certis incerta propter quod plures inuenies <qui>, dialecticis similiter et rhetoricis, ingredientur hanc artem. dialectico namque syllogismo, si res poscet, utetur. et qui sunt potentissimi grammatici quos
 5 apodixis Graece dicuntur idem probant: et certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus quod Latine interpretatur mentis conceptio, quem in profectum solent artigraphi nuncupare. et ipsa denique probat [idem]: cuius sit formae circuitus, quot lineis rectis continetur, quibus modis finitur, quae illa circumcurrens linea si efficiat orbem, quae forma est in planis maxime perfecta, in quanto spatio complectetur et si quadratum paribus oris efficiat rursus quadrata triangulis,
 10 triangula ipsa plus aequis lateribus quam inaequalibus, et alia forsitan obscuriora. quod etiam operis sequi oportet experimentum hoc in planis. nam in montibus et collibus etiam imperito patet quia per solis cursum et umbrarum motum comprehenditur et per diuergia aquarum segregatur.

Nunc ad epistolam Iulii Caesaris ueniamus, quod ad huius artis originem pertinet, ut nec ipsius auctoris gloria pereat et nobis plenissime rei ueritas ad notitiam ueniat. quisquis ille tamen hanc epistolam studiose legere uoluerit, quibusdam compendiis introductus lu<ci>dius maiorum dicta in breui percipiet.

EPISTOLA IULII CAESARIS

Diuus Iulius Caesar, uir acerrimus et multarum gentium dominator, frequentibus bellis militem
 20 exercuit, ampliorum bellorum operibus augendae rei causa inlustrum uirorum urbes ingressus est, gentium populos rogantes recepit, tyrannos [in] gladio interemit. et postquam hostilem terram obtinuit, deletis hostium ciuitatibus denuo nouas urbes constituit, dato iterum coloniae nomine ciues ampliavit. milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis quibusdam. (FIGURA 1: CIVITAS CIVITAS)

 (Z 76r, 14-76v, 2; III-VI, p. 210 To.; EHK, p. 56 Th.) 1-13. PsBoeth., p. 394, 17-395, 14 La; Haec Agennii Urbic esse Lachman suspicabatur, cf. AgUrb. p. 25, .15-26, 2 Th.. 14-17 PsBoeth., p. 395, 15-20 La. 19-23 PsBoeth., p. 395, 15-396, 6 La. Diuus.. exercuit cf. PsHyg. p. 141, 11-13 Th.; ampliorum... urbes cf. PsHyg. p. 140, 16-17 Th.; rogantes recepit cf. PsHyg. p. 142, 1 Th.; deletis... constituit cf. PsHyg. p. 142, 6-7 Th.; dato... ampliavit cf. PsHyg. p. 142, 10-11 Th. milites... quibusdam cf. PsHyg. p. 142, 5-6 Th.

1 cum sit geometria... necessaria est codd. La. om. Z ante quia || quia est ad subtilitatem tenuissimam, ad sciencia utilissimam Z quod ad subtilitatem constat tenuissima et ad scientiam utilissima codd. La. || ualde rasuram b 2 iocundissima Rvε et corr. b || in causis uero... geometriae necessarius codd. La. om. Z post iocundissima || geometriae b || incertam Zg incerta codd. La. 3 quod propter q qua suprascr. g^l || inuenies Z inuenias codd. La. || qui codd. La. om. Z || dialecticis similiter et retoricis Z dialectici s. e. rethorici codd. La. rethores corr. b 4 dialectico Z || sollicitissimo Z syllogismo codd. La. sillogismo g || si om. g || poscet Zmε poscit codd. La. || utetur Zmε utitur codd. La. utatur r || que Z qui codd. La. || potentissime Z -i codd. La. || gramatici Zb || quos La. qui v 5 appodixis Z || grece Zgε || dicunt g et corr. b || idem codd. La. id est R || enthemimate Z enthimemate codd. La. enthimimate ε et prima manu bg enthimenate r || retoricus Z || sillogismos Z sillogismus g 6 in profectum Z imperfectum v La. profecto bmRgε 7 ipse ZmRgev ipsa bLa. || idem add. Z || quod ZbmRε quot gvLa. et quod corr. b || ineis pr. b || quis m 8 finitus Z -ur codd. La. || que Z quae codd. La. qui ε || illa del. b || sic corr. b || efficiet mε || urbem Z orbem codd. La. || qui ε || maxima v et pr. b 9 in quanto Zmε La. in quam tot Rg et pr. b in qua tot v et corr. b || spatia g || complectetur Zbe complectitur codd. La. || horis m?Rgev || rursus v || triangulus v 10 ipse Z -a codd. La. || litteribus Z lateribus codd. La. || nequalibus Z inaequalibus codd. La. || forsita Z forsitan codd. La. || quidem iam Z quod etiam codd. La. propter quod corr. b 11 hoc Z haec codd. La. 12 paret ε patet corr. || per solum a || cursus pr. b || motum om. r || et pro a 13 segregatus Z segregatur codd. La. 14 cesaris Zg || ipsius om. pr. b 15 gloria sua pereat a || et codd. La. ut v || ueritatis Z ueritas codd. La. || quis Z quisquis codd. La. 16 large v. || ludius Z lucidius codd. La. 18 EPISTOLA IULII CAESARIS add. Zε 19 cesar Zge || frequentibus uellis Z frequentia belli codd. La. || milite Z militem codd. La. militer pr. b? 20 operibus ... uirorum om. m || rei P. causa corr. b || causam Zε causa codd. La. 21 regnantes caepit m. || tyrannos Zg tyrannos codd. La. || in add. Z || posquam b 22 nouas om. b || condidit R

Ja que és per a la subtileza la més delicada, per a la saviesa, la més útil i per tal d'exercitar-se, d'allò més agradable. I què dir per a l'eloqüència? A partir d'unes premisses la geometria demostra unes conclusions i a partir de la certesa comprova allò que és incert, per la qual cosa trobaràs molts que s'interessen per aquesta art, talment com ho fan amb els qui ensenyen dialèctica o retòrica⁸¹. Car si l'assumpte ho requereix, es farà ús d'un sil·logisme dialèctic. I aquells que són els més acreditats gramàtics aproven igualment l'ús dels que en grec s'anomenen "apodixis". I certament se serveixen de l'entimema, que és un sil·logisme retòric que en llatí es tradueix per "concepció de la ment", que els gramàtics solen emprar amb profit. I ella mateixa (la geometria) finalment demostra: quina és la forma de la circumferència, en quantes línies rectes està compresa, per quins procediments es delimita, si aquella línia circumferent genera un cercle, quina forma és en el pla la més completa, en quant espai està compresa, i si un quadrat amb els costats iguals genera de nou quadrats amb triangles o els triangles mateixos en generen d'altres més amb iguals costats que no pas amb desiguals i d'altres coses tal vegada més obscures⁸². Perquè també cal que les operacions vagin seguides d'aquesta experimentació en el pla. Car a les muntanyes i turons fins i tot és evident per a algú no avesat, ja que es dedueix pel curs del sol i el moviment de les ombres i se segrega a través de les vessants de les aigües.⁸³

Arribem ara a l'epístola de Juli Cèsar, que correspon a l'origen d'aquesta art, per tal que la glòria del seu autor no mori i accedim al ple coneixement de la veritat de la qüestió. Qualsevol que tanmateix vulgui llegir amb atenció aquesta epístola, introduït per alguns resums, percebrà amb major claredat els preceptes dels avantpassats.

EPÍSTOLA DE JULI CÈSAR

El diví Juli Cèsar, home acèrrim i dominador de moltes nacions, va fer lluitar els soldats en guerres freqüents. En el transcurs d'importants gestes militars que perseguïen eixamplar l'estat va ocupar les ciutats d'homes il·lustres, va acollir la població d'aquelles nacions que li demanaven mercè, va esclafar tirans amb l'espasa. I després que hagués obtingut la terra de l'enemic, un cop destruïdes les ciutats dels enemics, en va fundar de noves altre cop. I concedint de nou la condició de colònia va augmentar els ciutadans. Va establir els soldats com a colons, uns a Itàlia, d'altres en algunes províncies. (FIGURA 1: Ciutat Ciutat)

⁸¹ Aquest passatge continua intentant demostrar la utilitat de la geometria com a formació intel·lectual, més enllà de les seves aplicacions pràctiques. Sembla doncs evident, tant en Pseudo-boeci, com en l'obra de Gisemund, que l'interès per aquesta ciència, si bé respon a necessitats també d'ordre material, cal englobar-la en un intent de conservació, interpretació i recuperació del saber antic en paral·lel a allò que succeïa en d'altres disciplines. Això explica també que a continuació dels dos llibres originals, en el còdex de Ripoll hi trobem un tercer llibre apòcrif amb continguts de geometria, matemàtica i mètrica literària que tenen en comú preservar tot un cabal d'idees però sobretot de lèxic, sovint d'origen grec, relacionat amb el concepte "mesura". Això concordaria amb la disminució d'aquells que coneixien la llengua grega a Occident en època altmedieval. I també està en consonància amb l'existència de tants còdexs miscel·lanis que agrupen continguts "científics" de teologia, música, geometria, astronomia, etc. com ho són precisament molts dels que conserven les obres gromàtiques.

⁸² En aquest fragment que Pseudo-boeci podria, segons Lachmann, haver extret d'Agenni Úrbic, es referma la idea que la geometria permet demostrar en la pràctica els seus principis teòrics.

⁸³ Aquí precisament s'expressa la necessitat de procedir a l'experimentació sobre el terreny, especialment en els llocs plans, ja que curiosament, de forma més empírica i intuïtiva, seria més fàcil aplicar els principis gromàtics sobre terrenys amb desnivells gràcies a les ombres del sol. Amb aquestes paraules es veu clarament la interrelació entre la geometria teòrica i la pràctica agrimensòria.

Easque diuus Augustus adsignatas urbes prouinciarum exercitui [iusto] iussit propter subitam bellorum aciem non solum eas ciuitates demum cingere muris, uerum etiam loca aspera et confragosa saxis alligari, ut illis maxime propugnaculo esset ista loci natura, et ab agrorum noua dedicatione culturae colonias appellauit; quae coloniae his uictoribus qui temporis causa arma ceperunt adsignatae sunt.

Ergo nequid nos praeterisse uideamur, sed magis eorum exemplum sequamur, saepe erit ad formam respiciendum. et quia montium altitudines praesse oratio monstrabat, per ascensum praecelsi cacuminis aciem laboriose signa ex lapidibus constructa reliquimus. et est munita discretaque locorum quantitas, quod permanet separatim per aquarum diuergia in utraque parte ualde nota par<ti>tio. segregatio uero locorum flexuosorum forma est. id est iuga montium aut colles in planitia qui inter loca e[m]minent. ideo et per cacumina ipsorum montium uel collium limites sunt positi. id est: aut lapides fixi aut congeries petrarum aut arcae finales aut foueas uel metas. et si fuerit mons asper et confragosus per singulas petras finitimas notas ponimus.

†Quascumque tamen dimensionis lineas perpendicularum infra circulum eminentiorem in declinatione sunt† despicienda erunt. quia eas lineas per eminente forma in circumferentia cludet si supra tamen res ambigua aut contraria non est. nam si per iugum montis nulla fueri<n>t limitum signa aut si fueri<n>t inuenta contraria [sine], id est, non praecedentia per alium tractum, quaere subito ne ad aliud genus finitionis limes transeat. id est aut <ad> planitiam sub iugo aut ad uia<m> aut ad cauam aut ad ripam fluminis uel torrentis et ne[c] eas ripas sequendas speres quae intra corpus agri nascuntur et ne id aliquando sequimini quod maior potestas limitum rectorum ripaeue non confirmant.

Haec ubique non una est ratio sed multiplex locorum segregatio, id est, oppositis ex alia parte montibus, alia fluminibus aut ripis aut cauis aut uiis propter quod maxime ad artis copia<m> est recurrendum. debet nominatimque ager in potestate mensori<s> esse et discussa [siue] siue tractata rectorum angulorum ratione quidquid occurrerit sua postulatione per inclinatione<m> constringi. in separationibus fundorum iure mensura acta est et determinatio facta.

(Z 76v 3-31; VI-XII, p. 210-211 To.) **1-10** PsBoeth., p. 396, 6-19 La. easque... exercitui cf. PsHyg. p. 142, 2-3 Th.; propter... natura cf. PsHyg. p. 143, 8-11 Th.; et ab... adsignatae sunt cf. Hyg. p. 140, 19-141, 2 Th.; ergo... uideamur cf. Balb. p. 94, 3 La.; montium... monstrabat cf. Balb. p. 93, 2-3 La. **10-11** PsBoeth., p. 408, 25-28. La. **13** PsHyg. p. 161, 21-23 Th. **14-21** PsBoeth., p. 409 6-17 La. **22-26** E Front. p. 16,5-12 et 14 Th. **26** E Libreg. II p. 252,21-22 et 253, 13. La.

1 Heasque Z hecque codd. La. hicque a et corr. b Haec que re Haec quae g aequae PsHyg. Th. || agustus Z Augustus codd. La. || adsignatus v et corr. b || prouinciarum Zg prouintiarum codd. La. || exercito Z exercitui codd. La. exercitu mRge et pr. b || iusto add. Z || et iussit corr. b || subita Zme et pr. b subitam codd. La. subitas v **2** acie Zme aciem ag et corr. b La. aciae pr. b acierum R acies v || eis Z eas codd. La. **3** factis ZmRe saxis ab La. fractis g satis v || est et ista v **5** caeperunt Z ceperunt codd. La. cepere v || adsignata Z adsignatae codd. La. **6** exemplum Zme exempla codd. La. || sue perit Z saepe erit codd. La. **7** recipiendum Z respiciendum codd. La. || ratio Balb. || monstra m monstrabat om. g || accensum Z ascensum codd. La. per ascensum om. m **8** aciem om. e || quae signa b || constructam Z constructa codd. La. **9** quod codd. La. que v. **10** parcio Z partitio codd. La. || segregatio uero Z nam segregatio codd. La. || flexuosorum Re **11** in planicia add. Z || quae e || Ideo et Z La. et ideo et e et ideo g **12** limites sunt positi Z limitibus sunt ordinata codd. La. **13** ponimus Z inponemus P Th. inponimus ABS **14** quascumque Z et quaecumque NgeLa. || tamen add. Z || demensionis Ne pr. b || perpendicularum codd. La. per pendulum Z **15** quia eas lineas Z quia et ea geLa. || cludet e **16-17** per iugum montis nulla fuerit limitum signa aut si fuerit contraria sine Z inuentum in margine add. Z^l per iugum montis signa contraria inueneris codd. La. **18** quaerae R || ne ad aliud genus finicionis limis transeat Z ut aliud genus transeat codd. La. aut aliud e ut ad aliud corr. b || aut planicium Z aut ad planitiem codd. La. **19** torrentes g -is g^l || nec Z ne codd. La. **20** nascantur pr. b || sequimini Z sectemini codd. La. sectimini Re et pr. b || quod Z quo codd. La. **22** Haec ubique una ratione fieri multiplex locorum natura non patitur codd. Th. ratio E natura om. SE (Toneatto) || id est add. Z || ex om. AE (Toneatto) **23** fluminibus ZSE flumine codd. Front. Th. (Toneatto) || cauis aut uiis add. Z || propter quae codd. Th. || copia ZAE copiam codd. Th. (Toneatto) **24** nominatimque ager Z minima quaequae pars agri codd. Th. minima La con. enim numina A nominatim E enim om. S quae SE (Toneatto) || potestatem S (Toneatto) || mensori esse Z esse mensuris A mensuris esse E mensuris est S (Toneatto) || discussa Z habita codd. Th. **24-25** siue siue tractata add. Z **25** rationem A || quidquid occurrerit add. Z || sua postulatione om. SFE || per indignationem add. Z inclinationem conieci. **26** iura Z -e To.

I el diví August va ordenar que aquestes ciutats assignades a l'exèrcit de les províncies, en previsió d'una sobtada crida a les armes, no tan sols emmurallessin aquestes ciutats sinó que també es reforcessin amb pedres els terrenys abruptes i costeruts perquè proporcionessin la major fortificació en virtut d'aquesta naturalesa del terreny, i les va anomenar colònies per la nova dedicació dels camps al conreu. Aquestes colònies foren assignades als vencedors que havien pres les armes en aquella ocasió.

Per tant, per tal que no semblés que passem res per alt, sinó més aviat que seguim el seu exemple, sovint caldrà consultar la "forma"⁸⁴. I com que el discurs mostrava que els cims de les muntanyes tenien preeminència, vam deixar senyals construïdes feixugament amb pedres, elevant així l'agulla del cim més alt. I és protegida i assenyalada la quantitat dels terrenys, ja que una ben evident partició roman clarament per separat per mitjà de les vessants d'aigües a una i altra part⁸⁵. La segregació en canvi dels terrenys irregulars és la "forma"⁸⁶. És a dir, els cims de les muntanyes o els turons a la plana que sobresurten entre els terrenys. Precisament a través dels pics d'aquestes mateixes muntanyes o turons es van col·locar els termes. Això és: fites de pedra, piles de pedres, arques finals, fossars o pilons. I si la muntanya fos abrupta i costeruda hi posem senyals de terme en pedres concretes.

Tanmateix qualssevol línies de mesura que cauen per sota del cercle que sobresurt de la plomada⁸⁷ han de ser menyspreades. Ja que aquestes línies la "forma" les tanca en una circumferència a través de les elevacions si no és que al damunt hi ha alguna cosa dubtosa o contradictòria. Car si pel cim de la muntanya no hi hagués cap senyal de terme o si se'n trobessin de contradictoris, és a dir, no precedits per una altra grandària similar, investiga de seguida que el terme no hagi passat a un altre tipus de delimitació⁸⁸. És a dir, a una planura al peu d'un coll, a una carretera, a un clot o a la riba d'un riu o d'un torrent i no esperis que segueixin el traçat d'aquestes ribes les (línies) que neixen de l'interior del terreny i no segueixis en ocasions allò que la superior potestat de la rectitud dels termes i les ribes no confirmen.

A tot arreu no hi ha pas un únic sistema sinó que són múltiples les formes de segregació de terrenys: això és, amb l'oposició per una part de muntanyes, per l'altra de rius, ribes, clots o carreteres per la qual cosa cal sobretot recórrer als recursos de la nostra art. El terreny, junt amb la seva denominació, ha d'estar en poder de l'agrimensor i, debatuda i traçada la proporció dels angles rectes, constrenyir a través de la inclinació allò que es plantegi en la demanda. En la separació de propietats les mesures i els termes es fixen segons el dret.

⁸⁴ Aquí s'utilitza el mot llatí *forma* en el seu sentit tècnic en agrimensura, és a dir, una representació oficial del paisatge agrari, que convenientment interpretada per l'agrimensor, permetia disposar d'elements de judici en els casos de controvèrsia, és a dir, de reclamacions sobre els límits de les propietats i els drets que se'n derivaven.

⁸⁵ En aquest passatge observem com de forma natural les propietats solien delimitar-se en funció dels accidents orogràfics i com aquesta pràctica es reforçava assenyalant amb senyals diversos els cims i carenes, així com també eren determinants les formes de conducció de les aigües pluvials.

⁸⁶ Aquesta frase i allò que segueix podrien interpretar-se en el sentit que la *forma* seria un procediment de registre de les propietats amb límits irregulars, no pas ortogonals com en el cas de l'*ager centuriatus*. Si més no, això sembla ser el que creia Gisemund i que es desprendria de l'organització mateixa del seu manual, com veurem més endavant.

⁸⁷ Passatge de difícil interpretació, que hem traduït intuïtivament, d'acord però a allò dit anteriorment i al que segueix més endavant on es fa menció expressa de límits "circulars" de les propietats on l'orografia i les fites són els elements fonamentals de la determinació dels límits i no els estrictament geomètrics.

⁸⁸ Aquí s'adverteix a l'agrimensor que no confongui els límits de terrenys veïns que tenien, però, procediments diferents de delimitació.

Fundi autem inter se ita finiuntur: si erit domus in monte, finis eius in ualle. domus in ualle[m] finem habebit in monte. sunt fundi bene meritorum et pro aestimio ubertatis angustiores adsignati sunt. loca macra et arida ampliore termino conclusa sunt. multos male meritos agros aut congestiores fundorum possessione priuauimus. ubi †tamen malum aliquid gratiae ubertati
5 suae interuenit† eum[que] locum fundo suo muniuimus et secundum diuini Augusti legem adsignauimus ita ut sit in optimo solo decimanus maximus et cardo constitutus. (FIGVRA 2: bis scriptum D<ecimanus> M<aximus> K<ardo> M<aximus>). alia loca riparum cursu serua<n>tur pro id ut etiam si hostis nos infestare uoluisset eos ex proxima ripa poteramus expugnando rumpere. (FIGVRA 3: flumen)

10 Nam circa regione<m> maritimam limites rectos censuimus et lapides confiximus per quos tota li<mi>tum rectura cursum demonstrauius. quia coloniae omnes quae ad mare ponuntur litore maris terminantur. (FIGVRA 4: colonia ter scriptum) loca in saltibus lineatim sunt adsignata et pro aestim<i>o ubertatis sunt praecisa. silua<e> et pascua qui maiorem modum acceperunt uniuersa adsignantur. ita fiet ut alii sibi iuncta<m> silua<m> accipiunt, alii in
15 montibus ultra quar<t>um foris uicinum. (FIGVRA 5: Montes conuallium L<o>cus ter scriptum) (FIGVRA 6: L<o>cus bis scriptum)

Agros conuallium iure ordinario disposuimus quos intercisiuos nominauimus. in planitia uero limites recte cultellauimus. sed cultellandi ratio quae sit saepe quaeritur, cum e sole occidente spatium consummamus, ut illam cliuorum inaequalitatem per umbras planam esse cognoscamus.
20 (FIGVRA 7) cultellamus ergo agrum eminentiorem et ad planitiam redigimus aequalitatem. haec nobis ipsa planities ab una parte se minus natura monstrauit et recte eum cultellauimus. (FIGVRA 8: AGER CVLTELATVS)

(Z 76v 31-77r 20; XIII-XXV, p. 211-212 To.) 2-3 PsBoeth., p. 398, 1-3 La. 3-6 E PsHyg. p. 166, 7-12 Th. 6 ita ut... constitutus E PsHyg. p. 143, 16-17 Th. 7-12 PsBoeth., p. 396, 19-397, 4 La.; nam... demonstrauius cf. Libregl. p. 219, 9-12 La. 12-13 E Libregl. p. 211, 3-5 La. 13-14 E PsHyg. p. 166, 15-17 Th. 14-15 E PsHyg. p. 166, 19-167, 1 Th. 17-18 PsBoeth., p. 397, 4-6 La. 18-19 Front. p. 18, 12-14 Th. 20 Front. p. 18, 15-16 Th.; cf. PsBoeth. p. 409, 3-4 La. 20-21 PsBoeth. 409, 5-6 La.; cf. Front. p. 18, 17-19, 8 Th.

1 domus in uallem Z 2 pene ZNamgev bene bR La. || pro estimio Z? i cancellauit Z^l pro estimio codd. La. prout estimio a prostimo me 3 loquar Z loca codd. La. || acra Z macra codd. La. || ampliore Z amplioris g ampliori codd. La. || concludere Z conclusa NgLa. conclusi ε || sunt om. R || multos ZABS multis P Th. || agros aut congestiores add. Z 4 possessiones B || priuauimus Z priuauerunt ABPS Th. (Toneatto) || tan Z tamen codd. Th. To. || malum add. Z malo To. || concessum est ABS concessum est aliquid P (Toneatto) || gratiae Z et gratiae codd. Th. || in eius modi condicionibus codd. Th. om. Z i. e. m. assignationibus P || ubertatis uite uenit Z uita corr. Z^l ubertatis inte<r>uenit Toneatto ubertati suae interuenit con. interuenit codd. Th. 5 C. V. P. ET REI PVBLICAE ABP Th. om. Z || eumque... munibimus et add. Z || hunc agrum Th. om. Z hunc nouum B hunc om. P || secundum diuini Agusti legem Z secundum datam legem aut si placebit secundum diui Augusti codd. Th. legem ab his placuit B || adsignauimus Z adsignabimus codd. Th. -are debemus P 6 ita ut sit add. Z || solo om. B || decimannus maximus et cardo constitutus Z decimanus maximus et kardo constituti codd. Th. D.M. et K.M. P constitutus BE constitutus est S (Toneatto) 7 cursu Z cursus codd. La. || seruatur Zbmgev seruat codd. La. seruantur conieci 8 hostis codd. La. estis Z || infestare codd. La. infestari ε 10 regione Z regionem codd. La. || et codd. La. om.egv || lapides confiximus per quos Z ex lapidibus compactis codd. La. 11 tota litum rectura Z tota limitum rectura me totam limitum recturam codd. La. || cursum Zme cursim codd. La. || demonstrauius codd. La. demonstrabimus gev || qui Zme quae codd. La. || homines Z omnes codd. La. 12 et cetera loca uel territoria in saltibus codd. La. loca uel territoria om. P loca in saltibus Z saltibus Z^l || lineatim add. Z 13 estimio Z aestimio codd. La. atestimio A 13-14 silua et pascua qui maiore modum acceperunt uniuersa signantur Z siluae uniuersus modus adsignetur aut pascui qui uero maiorem modum acceperit codd. Th. uero om. A accip-t A acceperint B acciperit P 14 iuncta silua accipiunt Z iunctas siluas accipiant codd. Th. hoc ipsud euenit ut alii siluas sibi iunctas P 15 quarum Z quartum codd. Th. quattuor ABS (Toneatto) || foris Z forte codd. Th. fori A fere S (Toneatto) || uicinos BS (Toneatto) 17 agros... nominauimus in quadro sub figura 6 || quod Z quos codd. La. || planities corr. b et v planiciae R 18 cultellauimus codd. La. cultellabimus me || cur Z cum Sichard] Th. curae A cuius G cur ea que F; cf. Front. 25, 12 Th. cum pro curam || e sole occidente Z propensi soli Schulten]Th. premens A premensi G praemensum F per immensum F^l soli AGF^l solis Fp || consumamus Z consummamus codd. Th. 19 ut codd. Th. et G || plenam ZF planam codd. Th. || cognoscamus Z cogamus codd. Th. cogimus G || dum mensurae lateribus inseruimus codd. Th. om. ZF et Psboeth. 20 cultellamus... aequalitatem secl. La. et Th. || ergo ZTh. autem PsBoeth. || et om. A || ad planiciem redigimus aequalitatem Z ad planitiam redigimus aequalitatem codd. inequalitas S (Toneatto) a planitia recidimus aequalitatem PsBoeth. <in>aequalitatem con. La. planitiae eg et con. Th. || hec Z haec F et PsBoeth. La. hanc AG Front. La. et Th. || planities ab una parte add.Z et PsBoeth. 21 et Z sed PsBoeth.

Així doncs les propietats es delimiten entre si de la següent forma: si es trobés la casa a la muntanya, el seu límit seria just a la vall⁸⁹. La casa que es troba a la vall tindrà el seu límit a la munyanya. Hi ha algunes propietats de bona qualitat i en funció de la seva fertilitat foren assignades en límits més estrets. Els terrenys pobres i àrids foren delimitats en un terme més ample. En el cas de molts camps de mala qualitat o massa estrets vam privar-los de possessió per part de les finques. Quan tanmateix algun dels dolents tenia algun valor en virtut de la seva fertilitat vam dotar el terreny de la seva finca i segons la llei del diví August la vam assignar com si s'hagués fixat en terreny òptim un decumà màxim i un cardo màxim. (FIGURA 2: *escrit dues vegades D<ecumà> M<àxim> C<ardo> M<àxim>*). D'altres terrenys són reservats seguint el traçat de les ribes per allò que si l'enemic ens volgués atacar podríem irrompre enmig de l'assalt des de la riba propera. (FIGURA 3: riu)

Car al voltant d'una regió costanera vam establir límits rectes i vam clavar fites per mitjà de les quals vam mostrar el traçat amb la completa rectitud dels límits. Ja que totes les colònies que s'estableixen vora el mar estan delimitades pel litoral marí. (FIGURA 4: colònia *escrit tres cops*) En els boscos els terrenys van ser assignats en línia recta⁹⁰ i foren dividits en funció de la seva fertilitat. Els boscos i les pastures, que van rebre una mida més gran, són assignats en la seva totalitat. Així succeirà que alguns reben una parcel·la de bosc unida a la seva mentre d'altres la reben a les muntanyes de les afores més enllà fins i tot del quart veí. (FIGURA 5: Muntanyes que envolten la vall. Terreny *escrit tres cops*) (FIGURA 6: Terreny *escrit dos cops*)

Vam disposar segons el dret ordinari els camps de les valls que vam anomenar "intercisius". A la plana, però, vam traçar els límits de forma recta. En canvi sovint es pregunta com es calcula la distància del traçat, quan sumem l'espai total a partir del sol ponent, de forma que coneguem com aquell desnivell dels turons per mitjà de les ombres es correspon amb el pla. (FIGURA 7) Mesurem per tant el camp que sobresurt i retornem a la plana la seva uniformitat. Aquesta mateixa planície en algunes parts es mostra de forma menys natural i vam mesurar-lo (el terreny) de forma recta. (FIGURA 8: CAMP RETALLAT)

⁸⁹ TONEATTO 1982, p. 238, ja veia en aquestes dues frases, de les quals no es coneix la font, una mena de principi bàsic de l'agrimensura, si més no per a Gisemund. Deia també que estaven inspirades en el contingut de les *Casae Litterarum*, però no va tenir en compte, degut a la seva hipòtesi de reestructuració del tractat, que en el text que clou el llibre primer (just després de les *Casae* segons la nostra edició) tenen una clara simetria amb la frase de Pseudo-boeci, adaptada per Gisemund: *possessor ad supra usque in planum descendat et sibi defendat*. Després de la qual afegeix de la seva pròpia ploma: *haec est limitum et segregatio locorum*. Vid. p. 88, 22-23.

⁹⁰ El mot *lineatim* és reconegut com estrany a la tradició gramàtica i escau bé a la tradició altmedieval de formació d'adverbis en *-tim*, com recorda TONEATTO 1982, p. 238.

Item a libet solis cursu sequamur, quaerenda est ergo huius rationis origo. multi, ita ut supra diximus, solis ortum et occasum comprehender[e]unt qui est omni tempore mobilis nec potest secundum cursum suum comprehendi [nisi] quia ortus et occasus signa a locorum natura uaria ostenduntur. sic et limitum ordinatio hac ratione comprehensa <sem>per aliter disconuenit.

5 Optimum est ergo umbram hora sexta adprehendere et ab ea limi[mi]tes inchoare, ut sint semper meridiano ordinati. ostendimus quemadmodum primum solis ortu umbra cohibeatur. deinde cum ad circuli lineam peruenerit notabimus eum circumferentiae locum. similiter et exeunte umbra circulum attendimus et circumferentia<m> notabimus. notantes ergo duabus circuli[s] partibus intrantis u<m>bra<e> <et> exeuntis locum, rectam lineam ad signum
10 circumferentiae ducimus. †si uero in propinquo sint duo signa quae recta linea normaliter conspici possi<n>t, ut excussis longitudinibus longiorem lineam ad breuioris lineae [recta] <longitudinem> signo posito aequemus, ex quo ad interuersura breuioris <lineae rectam> lineam iniungamus, quae sit duorum signorum conspectorum lineae ordinata, ferramento explicabimus†. (FIGVRA 9)

15 Sunt enim in typo montium uocabula et alia signa complura in conspectu ex quibus possis scire in qua parte agri sis. nam non una species agrorum adsignatorum est. (FIGVRA 10)

Si fuerit terminus crassus Augustalis et ab alia parte longa crassus geminatus, hi duo limites maximi decimanus et cardo nominati sunt. per multa milia pedum concurrunt et nisi in Alpes finiant, diuidunt agros dextra laeuaque rectarum linearum inter se continentium. (FIGVRA 11:
20 LOCVS quater scriptum LONGA CRASSVS TERMINVS)

(Z 77r 21-77v 18; XXVI-XXXII, p. 212-213 To.) 1 Item... sequamur E PsHyg. p. 151, 11 Th. 1-4 PsHyg. p. 146, 9-15 Th. 5-10 PsHyg. p. 152, 4-6 et 11-17 Th. 10-13 PsHyg. p. 155, 17-156, 3 Th. 15-16 Nips. ? p. 293, 6-9 La. 17-19 PsBoeth. p. 397, 15-19 La.; per multa milia pedum concurrunt cf. Libregl. p. 220, 14 La.

1 item a libet add. Z item alib<i> et solis cursu<m> To. || multi ita ut codd. Th. multis ut B 2 nobilis Z mobilis codd. Th. mobiles A om. B || nec codd. ne B 3 nisi quia Z quoniam codd. Th. || signaculorum Z signa a locorum codd. Th. a om. E a^d P || naturam P || uaria Z uariae A uarias B uanae P uarie Th. 4 ostendunt Z ostenduntur codd. Th. || per Z semper codd. Th. || aliter ZAE alteri ·I· B altera alteri P] Th. 5 optimam Z optimum codd. Th. || umbras Z umbra B umbrae A umbram codd. Th. || ex eo Z hora sexta codd. Th. horae sextae EP || adprehendere Z deprehendere codd. Th. || limimites Z limites codd. Th. limitem P || inchoare Z inchoare codd. Th. inchoare ABE orae add. A 6 ostendimus ZE To. tendimus A attendimus B attendemus PS Th. (Toneatto) || primum solis ortum ZE a primo solis ortu codd. Th. primo solis ortu A primum solis ortu B || cogebatur B 7 dein P || at circuli (-i ex -um) A || eam Z eum codd. Th. || et add. Z 8 exeunte umbra Z exeuntum umbram codd. Th. || circulum Z e circulo codd. Th. || attendimus ZE attendemus Ath. adpraehendimus B || circumferencia Z circumferentiam codd. Th. || notauimus Z notabimus codd. Th. || notantes ergo duobus ZAE notatis ergo duabus codd. Th. 9 circulis Z circuli codd. Th. || intrantes B || ubra Z umbrae codd. Th. || et om. Z || exientis A exeutes B || rectum linee Z rectam lineam codd. Th. || ad signam Z ad signum ABE a signo ad signum codd. Th. 10 ducimur Z ducimus BE To. ducemus APS Th. (Toneatto) || quae om. B || recta linea ZAE ex recta linea Th. ex relicta BP || coricipi Z conspici codd. Th. 11 possit Z possint codd. Th. || ex arsis Z excussis codd. Th. excusis A excursis B ex suis E || ad ZE codd. Th. ab A a B om. P || brebiores B || linea recta Z lineae rectam E longitudinem AP Th. longiorem B 12 signam positam Z signo posito codd. Th. opposito P || aequemus codd. ZTh. aequimus B aequauimus E || post breuioris add. P quae sit...conspectorum atque etiam suo loco (Th.) || lineam Z lineae rectam lineam codd. Th. lineae recta B 13 sunt ZABE sit P]Th. || duo Z duorum codd. Th. || ordinate ZE ordinatae AB ordinata codd. Th. || explicauimus ZAB explicabimus codd. STh. explicabis P explicuimus E (Toneatto) 15 tippo Z tipo E typo AS La. (Toneatto) || quam plura Z complura codd. La. quam plurima E 15-16 possissore Z possis scire codd. La. 16 nam add. Z || adsignotorum Z adsignatorum Z^l 17 crassus terminus a || agustalis Z Augustalis codd. La. si agustalis me || longagrafus Zeg longa grafus m longa graphus a longa crassus Rbv La. longa crassus b longe corr. b || hii La. 18 decumanus a et corr. b || nominatus Z nominati sunt codd. La. || ac per corr. b || peduum Ze pedum codd. La. || concurrunt Z concurrunt codd. La. || alpibus corr. b 19 finiunt Ze finiant codd. La. finiantur b || diuidi Z diuidunt codd. La. 20 LONGAGRAFVS TERMINIS

Igualment sigui quin sigui el curs del sol que seguim, cal cercar, en efecte, l'origen d'aquest càlcul. Molts, tal com hem explicat abans, van prendre (com a referència) la sortida o la posta del sol, que és en tot temps mòbil, i no pot prendre's com a referència segons els seu curs, ja que els senyals de la sortida i la posta es mostren variables segons la naturalesa dels terrenys. Així també l'ordenació dels límits establerta a partir d'aquest càlcul sempre presenta irregularitats.

El millor és, per tant, prendre l'ombra a la sisena hora i a partir d'aquesta iniciar el traçat dels límits, per tal que sempre estiguin ordenats pel meridià. Mostrem en primer lloc com s'amaga l'ombra en la sortida del sol. Aleshores quan hagi arribat a la línia del cercle marcarem aquest punt de la circumferència. De forma similar esperem també que l'ombra surti del cercle i marcarem la circumferència. Per tant assenyalant en dos parts del cercle el punt de l'ombra quan hi entra i quan en surt, tracem una línia recta en l'interior de la circumferència. †Si a prop, però, hi hagués dos senyals que en línia recta poguessin ser observats en escaire, de forma que, un cop examinades les longituds, igualem la línia més llarga a la longitud de la més breu amb la col·locació d'un senyal, des del qual unim una línia recta a la intersecció de la línia breu, aclarirem per mitjà de la "groma" quina ha de ser aliniada amb la línia dels dos senyals observats†. (FIGURA 9) Hi ha a la "forma" de les muntanyes paraules i molts altres senyals a la vista dels quals puguis saber en quina part del territori ets. Car els camps assignats no tenen sempre una mateixa aparença. (FIGURA 10) Si hi hagués un terme augustal gruixut i per l'altra part llarga un (terme) gruixut geminat, aquests dos límits principals són anomenats decumà i cardo. S'estenen per moltes milles i si no limiten amb els "Alps"⁹¹, diuideixen els camps a dreta i esquerra de les línies rectes que contenen entre ells. (FIGURA 11: TERRENY escrit quatre cops LLARGA TERME GRUIXUT)

⁹¹ Els termes geogràfics *Alpes* i *Flaminia* semblen en el text de Gisemund correspondre ja clarament, si és que no feien abans en els de les seves fonts al concepte genèric de "muntanyes que fan frontera, que impedeixen el pas i divideixen territoris" i "via pública" en general, sense cap relació amb les localitzacions originals.

Omnem mensuram huius culturae mediam longiore<m> siue latiore[m] facere debetis: et quod latitudine longius fuerit scamnum est, quod in longitudine longius fuerit striga. est namque ager qui scamnatus appellatur qui in longitudine<m> maiore<m> iugerum numerum habebit quam in latitudinem. hii quoque agri non nisi in re praesenti deprehenduntur uel ex forma regionis ut
5 supra diximus. habebant enim agri scamnati in centuriis singulis iugera ducentena quadragena quae per latitudinem habent actus uiginti et per longitudinem actus uiginti quattuor. (FIGVRA 12: scamnum <S>TRIGA <S>TRIGA scamnum)

Ager arcifinius, qui nulla[m] mensura continet<ur>, finitur autem secundum antiquam ordinatione<m>, id est, in fluminibus, fossis, montibus, uis, arboribus ante missis intactis quos
10 sacrificales uocant, per aquarum diuergias. (FIGVRA 13: AGER ARCIFINIUS PE<R> aquarum diuergia<m> ALIUS AGER PER AQUARVM DIVERGIA<M>)

Haec est mensura rationalis: agri qui cultum accipere potuerunt et lim<i>tes internos per centurias acceperunt. reliqua pars asperis rudibus continetur termina eorum tantu<m>modo in extremitate more arcifinio per situs locorum et demonstratione<m> uel uocabula: (FIGVRA 14)

15 A I Fines non grandes habet. super se montem habet. in sinistra parte, hoc est meridie, aquam uiuam significat. ad orientalem partem riuum significat.

B II Fines grandes habet et ante se fines eius subiacent. contra partem meridianam, id est ad sextaneo, riuum significat et fines circa se.

20 C III Fines super se modicos habet. post orientalem partem proximum casa finit. in aliam finem aquam mittet, fontanam habebit. super se flumen indicat, subtus Flaminia<m>, id est uia publica. indicat casa aquam uiuam in sinistra parte. terminus fluuium transit, aquas uiuas multas transit, limitem eius facit transire passus MCC. lauacrum significat. collis rigorem sequitur.

(Z 77v 18-34; XXXII-XXXVI, p. 213-214 To.; p. 327 Mi.) 1-2 PsBoeth. p. 397, 20-23 La. 2-6 Nips.? p. 293, 11-17 La. 8-10 E Front. p. 2, 8-11 Th.; intactis... uocant cf. PsBoeth. p. 401, 18-19 La. 12-14 E PsHyg. p. 144, 4-8 Th.; haec... rationalis cf. Front. p. 2, 8 (in apparatu) Th.
(Z 78r 1-10; z 67r 1-15; XXXVII, p. 214 To.; p. 327 Mi.) 15-23 CaslittA. A 1-C 6 p. 8 Jo. = p. 327, 4-15. La.

1 medium ZbRg mediam codd. La. || longiore Z longiorem codd. La. || debes g || et om. amv 2 quod Z quod uero codd. La. || in longitudine ZR et corr. b -em codd. La. || lacius corr. b || namque add. Z etiam add. S 3 que scamnatus Z qui scamnatus SE scamnatus qui A La. (Toneatto) || qui in om. A || longitudine maiore Z longitudinem maiorem codd. La. || iugerum numerum codd. La. iugerum om. ZAE 4 allatitudinem A || hii ZA hi codd. La. || re codd. La. om. ZE || uel ex codd. La. uel om. Z 4-5 ut supra diximus add. Z 5 habebant Z habent codd. La. 6 qui ZA quae E La. || tactos uiginti Z actus XX codd. La. actus XX et per longitudinem om. E || hactos uiginti quattuor Z actus XXIII codd. La. 8 ager arcifinius Z ager est arcifinius PSF (arcefinius A artificinus E) (Toneatto) || nullam mensura continet Z nulla mensura continetur codd. Th -am -a<m> -et To. || autem add. ZSFE (Toneatto) 9 ordinatione Z obseruationem codd. Th. || id est in add. Z || suis Z uis codd. Th. om. SFE (Toneatto) 9-10 intactis quos sacrificales uocant add. Z intactis ut supra dixi sacrificales (-is N) PsBoeth. La (Toneatto) 10 per aquarum diuergias Z aquarum diuergias A^xPS aquarum diuergies AF aquarum dimergies E (Toneatto) 12 Hec est mensura racionalis Z INCIPIT (om. S) MENSURA (-AE S) RATIONABILIVM AGRORVM FES (Toneatto) || agri Z fines codd. Th. || cultum ZB culturam PTh. culturas S cultas E (Toneatto) || limites Z || inter add. Z nos suprascr. Zⁱ 12-13 per centurius add. Z || et... acceperunt om. SE (Toneatto) 13 rudibus ZE To. rupibus codd. Th. || termina Z To. terminata codd. Th. || tantummodo Z 14 extremitate B || artificinio Z arcifinio codd. Th. Toneatto || per situs locorum et demonstratione uel uocabula Z per demonstrationes et per locorum uocabula codd. Th. (et om. E per om. P) (Toneatto) 15 I casa q. per A nomen habet A (item in ceteris litteri ut II casa q. per B nomen habet, etc.) A I z (item per omnes litteras ut B II, C III, etc. ζ) om. Z in hac littera tantum || fines ζ finis A Jo || non grandes habet ζ non grandis habentis Jo. om. A || habet in sinistra parte (partem Z) ζ habente sinistra partem A habentes in sinistra parte Jo. || hoc est meridie add. ζ 16 ad ζ per B A || orientalem partem ζ orientales partes codd. Jo. || rib' A Jo. 17 finis grandis habentes A Jo. || et add. ζ || se om. z || finis subiacet A Jo. || ei add. ζ || contra partem meridianam id est ad sextaneo ζ contra sextaneum AJo. 18 signum riuum Z signum et riuum z riuum A Jo. || et add. ζ || finis A Jo. || circas Z 19 finis A Jo. || modicos habet ζ non habentes A Jo. || post orientalem partem ζ om. A post orientalem Jo. || proximum case finit Z proximam casam finit z proximum uenit A Jo. || alia finis A La. alias finis Jo. 20 aquam mittet om. A || fontanam habebit Z fontana habebit z fontem habentes A Jo. La. || super se flumen indicat om. A Jo. La. || flamminea Z flaminea Z fluminia A Jo. || id est uia publica add. ζ 21 casa ζ transit A || aqua uiua AJo. La. || in sinistra partem Z in sinistris flumini ALA. in sinistris fluminis Jo. || indicat om. ζ || terminum A Jo. La. || transit fluuium transit A La. trans fluuium transit con. Jo. || aquas uiuas multas Z uias multas A Jo. La. 22 limites z || facit transire (inter transi et re rasura duarum litterarum Z) passus I CC (T CC Z) ζ p. ∞CC transit A La. pedes MCC transit Jo. || laccorum Z laeorum z labacrum AJo. lauacrum La. || colles ζ collis A Jo. La. || rigora A La. rigura<m> Jo. || seq/ris A sequeris La. Jo.

Tota mesura intermitja d'aquest conreu hauràs de fer-la més llarga o més ampla: i allò que en l'amplada fos més llarg serà l'"escó". Allò que en la llargada sigui més llarg, serà la "llenca"⁹². Car s'anomena "camp en escons" aquell que en llargada té un major nombre de jovades que en l'amplada. Resulta també que aquests camps no són mesurats si no és de forma presencial o bé a través de la "forma" de la regió, tal com hem dit abans. Tenien en efecte els "camps en escons" en cada centúria dues-centes quaranta jovades que tenen vint "actus" d'ample i vint-i-quatre "actus" de llarg. (FIGURA 12: escó LLENCA LLENCA escó)

El camp "arcifini", que no té cap mesura, es delimita en canvi segons l'antiga ordenació, això vol dir per mitjà del rius, les fosses, les muntanyes, els camins, els arbres plantats de fa temps que anomenen sacrificals, o a través dels vessants d'aigües. (FIGURA 13: TERRENY "ARCIFINI" ENTRE vessants d'aigües UN ALTRE TERRENY ENTRE VESSANTS D'AIGÜES)

Aquesta és doncs la mesura "racional": els camps que van poder ser conreats i van rebre límits interns a través de les centúries. A la part restant, enmig de zones aspres, els seus termes es delimiten tan sols de forma "arcifínia" per mitjà de la situació dels terrenys i la descripció per mitjà de paraules: (FIGURA 14)

A I. (La finca) No té una gran extensió⁹³. Al damunt seu té una muntanya. A la seva esquerra⁹⁴, és a dir, al migdia, s'hi assenyala⁹⁵ una aigua viva. Cap a l'orient s'hi assenyala un riu.

B II. Té una gran extensió i els camps es troben al seu davant. Cap a la banda de migdia, és a dir, cap a la sisena, s'hi assenyala un riu i camps al seu voltant.

C III. Té una extensió modesta al damunt seu. Pel darrera de la part oriental, limita prop de la casa. Cap a una altra llinda enviarà aigua i hi tindrà una font. Al damunt seu s'hi assenyala un riu. A sota, la Flamínia, és a dir, una via⁹⁶ pública. Indica la casa una aigua viva a la part sud. El terme travessa un riu, travessa moltes aigües vives, fa que el seu límit travessi 1200 passes. S'hi assenyala un safareig. Segueix l'aliniació del turó.

⁹² No trobant cap terme amb relació etimològica amb *striga* (faixa estreta de terra), hem usat aquest mot per traduir-lo, si bé no té les connotacions legals que el terme llatí té en l'agrimensura.

⁹³ En els propers textos, extrets de les *Casae Litterarum*, el mot llatí *finis* tindrà el valor de "llinda", línia que separa dues propietats, en singular i el valor de "terres, confins, dominis" en plural. Tenint en compte l'estat de corrupció que presenten els textos d'aquesta tradició, això ha provocat no pocs dubtes a l'hora d'editar aquesta part del text. Per altra banda cal no confondre la "llinda" amb el límit (*limes*) que té una consideració superior i forma part del pla general d'ordenació del territori agrícola romà.

⁹⁴ Els mots *sinistra* i *dextra* signifiquen a la banda sud i nord respectivament, tal i com el mateix Gisemund ens explicarà mitjançant un *excerptum* de Frontí al capítol segon del seu segon llibre. El concepte es basa en la tradició d'origen etrusc per la qual l'orientació des del punt on se situa la *groma* es fa col·locant-se amb el punt de sortida del sol (l'orient) a l'esquena de l'agrimensurador que mira així cap a ponent. El que té a la dreta, doncs serà el nord; l'esquerra significarà el sud. Així els termes *antica* o *citra* designaran l'espai que es troba a l'esquena del *ensor*, ja que indiquen la zona que el sol il·luminarà abans del migdia, és a dir, els quadrants orientals; en conseqüència *postica* o *ultra* designaran els occidentals que és cap on es dirigeix el sol després del migdia. cf. *Front. p. 132-132 Th.* i CHOUQUER, G.; FAVORY, F. *L'arpentage romain*. París, 2001. p. 406 i següents. En la nostra traducció utilitzarem a partir de les successives aparicions d'aquests mots, per major claredat, els termes d'etimologia germànica "nord, sud, est, oest", encara que de vegades respectarem els adjectius "oriental, occidental, meridional i septentrional" com es fa habitualment en els textos geogràfics. I així mateix interpretarem el terme *sextaneus* com la orientació del sol a la sisena hora romana, és a dir, el migdia, i per tant corresponent al sud, seguint així l'opinió de Roth Congès; cf. ROTH CONGÈS 2006, p. 75. Peyras, sense descartar aquesta interpretació anterior, suggeriria altre possibilitats a PEYRAS 2005, p. 154.

⁹⁵ Per la nostra interpretació del mot *significat*, vid. *supra* p. 32-33.

⁹⁶ També intentarem mantenir la coherència en l'ús dels termes *uia* i *iter*. El primer, que traduirem literalment, correspon a una carretera o camí amb diverses tipologies com el mateix Gisemund ens explicarà en el capítol *De itineribus*. *Iter* és tan sols un accés o lloc per on passar, que normalment traduirem per "camí".

- D IIII Fines post se habentes, de super se mittit usque in ualle<m> fontem, de latus se habentem
 †a dextris finibus in ipsas fines casa<m>, ad iuxta id finem habentem.†
 <E V> Fluum sub <se> significat. et de latus riuum transit. <limitem sextaneum ante se>.
- F VI Fines ante se habet. casa in monte posita ostenditur, de latus riuum habentem. fluum
 5 transit, [ad] terminum ad meridianum proximum habentem.
 [G VII Fines ante se habet. casa in monte posita est. fluum transit, terminum ad meridianam
 partem proxime demonstrat.]
- G VII Fines tortas habet. in monte posita est. tres riuos significat. in trifinium uineam positam
 habet.
- 10 H VIII Multas fines habet, d<omus> in monte posita est, super aluearium [fouas] et fontem.
 super se montem significat et a sextaneo latere fluum significat.
- I VIII Fines nihil habebis et quod habet in longo positum est. si in <s>extaneo habet passus
 XXX, quod computum colligo in orientale pedes MCC per X.
- K X Ante se fines subiacent. super se montem habebit. de latus, uallem. mittet in uallem duas
 15 aquas uiuas pro<xim>oque casa in latere montis posita. super se fines proximas habet. super se
 riuum et caua<m> et terminum iuxta. sub se fluuius curret et proximo se pentagonum, quod est
 petra quinque angula in finem stantem, habentem uineam in sinistris, pratum sub se habentem.
- L XI Sub se finem proximum habentem, aquam proximam significat, limitem sextaneum pedes
 CL de latere significat. <riuum> [pedes MMLIII] in quo aluearium, hoc est aquam stantem, et
 20 complurimum terminos significat.

 (Z 78r 10-26; z 67r 16-67v 21; XXXVII, p. 214 To.; EHK, p. 62 Th.; p. 327-328 Mi.) 1-20 CaslittA. D 4-L 5 p. 10-
 12 Jo.= p.327, 16-328, 17. La.

1 finis A Jo. La. || pos A La. || de om. A La. || mittitur ζ mittit usq. A La. Jo. || ualle ζ balle A La. Jo. || fontem ζ
 montem A La. Jo. || se om. ZA La. Jo. 2 ad dextris finibus Z uersus finibus A La. Jo. || in ipsas fines add. ζ || casa
 ζA La. Jo. || ad iuxta om. A La. Jo. || id finem ζ hoc finis A La. Jo. 3 E V om. ζ || sub se om. z se om. Z sub se A La.
 Jo. || significant z || et add. ζ || riuo ζ riuum A La. Jo. || limitem sextaneum ante se om. ζ 4 E V z || finis A La. Jo. ||
 ante se add. ζ || grandes add. C || habentis A La. Jo. habet et C || casa ipsa C || montem C || posito Z posita est C ||
 ostenditur de latus riuum habentem (abentem Z) add. ζ 5 ad (et z) terminum ad meridianum ζ limitem sextaneum
 AC La. Jo. || habentem A La. Jo. 6-7 Postea per dittographiam GVII (FVI z) fines... demonstrat add. ζ 8 H
 VIII Z fines tortas z fines totas Z r suprascr. Z^l tortas fines AC La. Jo. || habentis A La. Jo. || est om. A La. Jo. ||
 tres riuos ei C tria riuora A La. Jo. || trifinio A La. Jo. 10 I VIII Z || multas fines habet ζC Jo. multas A La. || D Z
 de suprascr. z om. AC La. Jo. domus conieci cf. casa R || positae A La. || est om. AC La. Jo. || super albarimen
 fouas et fontem ζ super albarum fluuias A La. super se albarium et fontem C super albarum et fontem Jo. 11 post
 montem add. habentem C || et a sextaneo latere fluum significat ζ a sextaneo A La. Jo. limitem sextaneum
 proximum habentem C 12 K X Z || fines nihil (nichil Z) habebis (habebit z) et quod habet in longo posita est ζ finis
 habentem et hoc in longum significat A La. Jo. fines ei in longum significat C || extaneo Z || habet om. AC La. Jo. ||
 passus Z p (abbreviatura) A per La. pedes Jo. 13 coligo A La || in orientale ζ si in orientale A La. Jo. sun
 orientatem C || pedes om. A La. Jo. || ICC p (abbreviatura) X Z Ī CC p (abbreviatura) XL z ∞CC A La. pedes
 mille ducentos Ī CC C 14 L XI Z || se om. z finis ante se subiacet A La. fines ei ante se subiacent C || habebit ζ
 habentem AC La. Jo. || ballem A || mittet ζ habentem AC La. Jo. || in ualles ζ et (om. C) in uallem AC La. Jo. 15
 uiuas om. Z || post uiuas add. habentis A La. Jo. ibidem habentem add. C || pro oque casa Z per o quae casa z casa
 A La. Jo. et haec casa C proximoque casa conieci || ·i· latere Z || posita est C || post se add. et z 16 caua ζ cauam
 C cabam ALa.Jo. || et add. ζ || iusta Z || sub se fluuius ζ sub ipso fluum AC La. Jo. || occurret Z currit zC curret A
 La. Jo. || et proximo se Z et proximum se z proximum se C proximum (dittographia quam Lachmann non uidit a
 Josephson animaduersa=) habentem se triuum et caba terminum iuxta sub se fluum currit proximum A ||
 pentagonus A La. Jo. || quod est... finem stantem add. ζ 17 habentem A La. Jo. || sinistrum z || patum z r
 suprascr. z^l || et hoc casa (ca C) quae per K numen (nomn C) habuerit (habet C) talis finis (-es -es C) habentes (habet
 C) add. AC La. seclud. Jo. 18 M XII Z || sub se finem ζ fines sub se A finis sub se C || proxim Z || habentem A La.
 Jo. habet C || aquam proximam ζ proximum se aquam A La. Jo. proximum se aquam uiuam C || significas Z ||
 sextaneo ALa. Jo. sextaneum habentem C || pedes ζ p (abbreviatura) A passus C 19 CL ζ CCL ACLa. MCCL
 con. Jo. || de latus orientalis AC La. Jo. || pedes Ī Ī LIII Z pedes Ī Ī L in z riuum AC La. Jo. || que Z quae Az La. qui
 C qui est Jo. || albearum hoc est aquam stantem ζ albarium A La. Jo. albeum facit C || hic add. hoc legitur casa per L
 (quae per L nomen habet C) AC La. secl. Jo. usque ad significat 20 et complurimum ζ cum plurimum A La. quam
 plurimum C Jo. || terminos z (terminus Z) significat ζ terminum significat ACLa.Jo. tales fines habet C

D III. Té els camps al darrera. De damunt seu envia aigua d'una font cap a la vall, tenint al seu costat †des de les llindes del nord fins als mateixos camps una casa† al costat de la qual hi té la llinda.

<E V.⁹⁷> A sota significa un riu. I al costat (la llinda) travessa un riu. <(Té) el límit sud al seu davant.>

F VI. Té els camps al seu davant. La casa apareix situada a la muntanya, que té al costat un riu. (La llinda) travessa el riu, que té a prop un terme a la banda sud.

[G⁹⁸ VII. Té els camps al seu davant. La casa està situada a la muntanya. (La llinda) travessa el riu, mostra a prop un terme a la banda sud.]

G VII. Té els camps amb forma irregular. Està situada a la muntanya. Hi ha el senyal de tres rius. Té una vinya situada en un trifini⁹⁹.

H VIII. Té molts camps. La casa està situada a la muntanya, sobre un estany i una font. Al damunt seu s'hi assenyala una muntanya i pel costat sud s'hi assenyala un riu.

I IX. No hi trobaràs gens de camp i el poc que té està disposat al llarg. Si al sud té 30 passes, el càlcul que faig cap a l'est és de 1200 peus per 10.

K X. Al seu davant hi té els camps. Al damunt seu tindrà una muntanya. Al costat una vall. Enviarà cap la vall dues aigües vives i a prop estarà situada la casa en un costat de la muntanya. Al damunt seu té els camps ben a prop. Al damunt seu (té) un riu i una cavitat i un terme al costat. A sota seu correrà un riu i ben a prop seu hi haurà un pentàgon, que és una pedra amb cinc angles, plantat a la llinda, que té una vinya al sud i un prat a sota seu.

L XI. A sota seu té a prop la llinda i a prop s'hi assenyala una aigua. S'hi assenyala el límit sud a 150 peus des del costat. I s'hi assenyala <un riu> [a 2053 peus], dins del qual hi ha un estany, és a dir, aigua estancada, i gran quantitat de termes.

⁹⁷ Aquí en l'arquetip ζ es va ometre el títol de la lletra E. Al manuscrit de Ripoll la següent lletra duu el títol correcte (F) però el de París va titular-la E, descol·locant a partir d'aleshores l'ordre de les lletres

⁹⁸ Aquí en l'arquetip ζ es va produir una dittografia i es va repetir el text de la casa F en el de la G. A partir d'aleshores l'ordre de les lletres al còdex de París torna a ser el correcte, tot esmenant l'error anterior, mentre que al de Ripoll caldrà esperar a l'omissió del títol de la lletra O perquè torni a l'ordre adequat. Tot això anterior es fa partint, com hem cregut oportú, de la base que ofereix el manuscrit *Arcerianus* i que Lachmann i Josephson segueixen en les seves edicions.

⁹⁹ Punt on es troben els límits de tres propietats.

M XII De sinistra parte et dextera aquam <uiuam> significat. fines grandes habet. casa in mediam finem posita[m], fines in quadro habentem, limitem maritimum <ue>l Gallicum ad occidentem intercedent. aquam in corte habebit exigua constructa.

5 N XIII Ad sinistram partem fines nihil habebit. casa in campo posita, super se finem proximum habentem. ante se fluuium qui in aluearium currit. limitem eius in longo pedes MMCCC. ex hoc in alto casali impingit. partio miliarium in sinistro quod dimitto casalibus.

O XIII In monte posita est, quae per campum fines rotundos habet et cultus. per mediam finem aqua<m> uiua<m> significat. sub se iunceta et fossa aquiuergiis. arca in montecello constituta cui casa †per inito† committet et casales quos dimisimus. ideo haec arca trifinium significat.

10 P XV Fines ante se habet. de latus limitem orientalem <qui> proximum casa uenit, multa casalia fundo contine[n]t, limitem qui post <casam> orientalem uenit proximum aquam habentem. super aquam arcam. super arcam memoriam. de latus sinistra parte aliam fontanam sub se habet. super se montem, de latus montem in trifinio tres botontones. in sinistram partem arcam constitutam in trifinio positam. inter o et p est multa casalia.

(Z 78r 26-78v 7; z 67v 22-68r 23; XXXVII, p. 214 To.; p. 328 Mi.) 1-14 CaslittA. M 1-P 8 p. 12-14 Jo. = p. 328, 18-329, 11. La.

1 N XIII Z || Per sinistram partem et dexteram Z de sinistra parte et dextera z dextera leuaque A La. Jo. de dextram et sinistram partem C || aquam Z aqua z aquam uibam A La. Jo. aquam uiuam C || fines grandes habet Cζ finis egregios habentes A La. Jo. || casa ζ Jo. et casa C casam A La. 2 mediam Z media z medium A La. Jo. medio C || fine C || positam ζ -a codd. La. Jo. || fines ζ C finis A La. Jo. || in quadro ζ quadratos AC La. Jo. || habentem ζ C habentes A La. Jo. || limitem maritimilgallicii ζ limitem maritimum et galicum C limites maritimense<s> Gallicu<m> A La. Jo. limitem maritimum uel Gallicum conieci 3 ad hoc scientem Z ad occidentem z om. AC La. Jo. || intercedentem C intercidunt A La. Jo. || aquam est curte habebit ex signo constructe Z aquam in curte habebit exigo constructe z hoc casa aquam in curtem habentem A La. et haec casa in curtem aquam uiuam habet C haec casa aquam in curtem habentem Jo. aquam in corte habebit exigua constructa conieci 4 O XIII Z || ad ζ in C om. A La. Jo. || sinistra[m] parte[m] Jo. || finem nichil habebit Z habebit nihil finem z fines nihil habet C finis nihil habet A La. Jo. || casa ζ et haec casa est C et hoc casa A La. et haec casa Jo. || positam Z || finem ζ limitem AC La. Jo. 5 habet et C 5-6 qui... miliarium om. A La. 5 quod ab earum curret Z quae aluearum currit z qui albeum currit C qui in albeum currit con. Jo. || in longo pedes ζ passos in longum C pedes in longum Jo. || Ī Ī CCC ζ C || ex hoc ζ et haec C Jo. 6 alto ζ alio C Jo. || casali ζ casule C casalem Jo. || impingit ζ impinget C Jo. || partio z spatio Z partet C Jo. || miliario ζ -um C Jo. || in sinistram C || quod ζ cui A La. quidem partem C quid con. Jo. || dimitto Z dimitto z C demitto A La. Jo. || casulibus C 7 O XIII z om. Z || in montem C || est om. A La. Jo. || quae... per mediam transposuit A post trifinium facit (significat ζ) || campum ζ campos C Jo. campo A La. || post campos per dittographiam ita est quae per campos add. C || finis A La. Jo. || rotundos habentes cultas ζ rotundas habentem et culta A La. Jo. rotundos habet et culta C || medium C 8 et add. ζ ante aqua (ex Z et Z¹) || aqua uiua ζ aquam bibam A La. Jo. aquam uiuam C || subsecuent caeta Z sub se iunceta z sub se iuncina A La. Jo. et sub se iuncinam C || et fossa ζ (fosa z s suprascr. z¹) et forra A La. exforam C for[r]a<s> Jo. || a qua uergis Z d suprascr. Z¹ aduergis z aqua uergens A La. quam uergens C aquiuergia Jo. || arca (archa Z) in montecello constituta ζ arcam in monticulum constituta (-a<m> Jo.) A La. habet arcam in monticello constitutam C 9 cui ζ ubi AC La. Jo. || inito ζ O A La. Jo. eum C || mittit A La. mittet C Jo. || et casales quos ζ casalis quos A La. Jo. casaliculos C || demisimus A La. Jo. || ideoque C || hoc arca (archa Z) ζ La. harca (oc suprascr.) A haec arca C Jo. || significat ζ facit A La. faciet C || post trifinium facit trasposuit A La. in montem que per campo... per mediam tria riuora... appellatur (litterae V textum esse dicit Jo. Hic textus in ζ diuersus est) 10 finis A La. Jo. || se om Z || habentem significat A La. habentem Jo. || orientalem qui C || uenit ζ Jo. finet A La. finit C || multa ζ multas A La. multos C || asalia Z casalia z casilieas A La. casules C casales Jo. 11 fundo ζ fundum A La. Jo. alius fundus C || continent ζ contenit A La. Jo. continet C || limites C || qui ζ eius AC La. Jo. || post orientalem ζ pos<t> casam orientalis A La. post casam orientalem C orientalem pos<t> casam Jo. || uenit ζ Jo. qui finet A La. qui finit C || et proximum aquam habentem ζ proximum aquam habet A La. Jo. proximum se aquam habet C 12 archam... archa Z arca... arcam z harcam... arcam... A La. arcam... arcam C || de latus ζ Jo. de intus AC La. || sextanea parte A La. Jo. sextaneam partem C || alia fontana ALa. || sub se om. z || habet ζ habentem AC La. Jo. 13 et de latus C || monte A La. Jo. || trifinio ζ triuio AC La. Jo. || tri AC La. Jo. || botontones Z bocontones z bototonis ALa. botines C || in sinistra parte A La. Jo. || arc[h]a A La. Jo. || constituta A La. Jo. 14 trifinium C || posita A La. Jo. || inter o... casalia secl. Jo. || o et p ζ C Jo. opi A La. || est add. ζ || casalia codd. La. casulia et subtus se riuus currit C

M XII. Per la part sud i nord s'hi assenyala una aigua viva. Té grans camps. La casa està situada cap al mig de la llinda. Té els camps amb forma quadrada, travessen per l'oest els límits marítims i gàl·lics. Tindrà aigua en un petit corral fet d'obra.

N XIII. A la part sud no hi trobaràs gens de camp. La casa està situada en el camp, tenint al damunt seu la llinda ben a prop. Davant seu, un riu que corre cap a un estany. Té un límit que fa de llarg 2300 peus. Des d'aquí va a parar a una casa que està elevada. Tallo el mil·liari plantat al sud, que deixo enrere passant entre les casetes.

O XIV. Està situada en una muntanya, que pel pla té camps rodons i cultivats. Cap al mig de la llinda s'hi assenyala un aigua viva. Sota seu hi té una jonquera i un fossa amb vessants d'aigua. Una arca està erigida en un monticle fins a la qual s'atansa la casa (†...†)¹⁰⁰ i les casetes que hem passat de llarg. Per això aquesta arca és el senyal d'un trifini.

P XV. Té els camps al seu davant. Pel costat del límit oriental que arriba ben a prop de la casa, conté moltes casetes dins de la propietat, límit aquest oriental que arriba fins al darrera de la casa i té també a prop una aigua. Al damunt de l'aigua, una arca. Al damunt de l'arca, un monument funerari. Pel costat de la part sud té a sota una altra font. Al damunt seu, una muntanya, al costat de la muntanya tres túmuls de terra en un trifini. Cap a la part sud, una arca erigida en un trifini. Entre O i P hi ha moltes casetes.

¹⁰⁰ Aquí, seguint la lliçó de l'*Archerianus*, CAMPBELL 2000, i PEYRAS 2005 interpreten *casa per O* (la casa O) però considerant poc probable que aquesta fos la lliçó present en el text de Gisemund, no l'he adoptat. Això no implica que no pugui ser correcta per al text original d'aquesta casa.

Q XVI. Post se finem habet <et> multas aquas uiuas. transit riuum de sinistra parte in aliam finem. super se montem habebit. sub se Flaminia transit et sub Flaminia uinea posita. sub uinea riuum currit. intra uineam memoriae sunt. super se loca macra habet. sub se campum extenso limite eius pedes CCL.

5 R XVII In monte d<omus> posita est. terminos fluuius transit et trans fluuiio uia sicut aqua decurret et terminus ita. et de alia parte montem habet. ad meridiem terminum ampliorem habet.

S XVIII Per iuga montium terminos grandes habet et de una parte per colles termini constituti in linea procedentes et a parte orientis fluuium habet et super fluuium in cliuo trifinium. intra cuius termino montes et siluas multas habet.

10 T XVIII Terminus ipsius de una parte in fascia ager constitutus et extensior terminus erit de oriente ad occidentem et super fluuium proximum terminum. per media possessione uia publica currit.

V XX Montes super se habet. finis eius trigonus est qui usque ad fluuium non procedet sed iuxta uiam termini ipsius spatium finitur.

15 <INCIPIT LIBER INNOCENTII [ET PAVLI] DE LITTERIS NOTIS IURIS PER SINGULA NOMINA FUNDORVM ET SITVS LOCORVM>

A. CASA QVAE PER A NOMEN HABVERIT.

Si in monte posita fuerit domus, fines quam maxime minores habet, sub se uallem et in ipsa ualle aquam uiuam habens. et super ipsam uallem iter discurrit et per ipsud itinere terminos constituimus [qui finem eius demonstrans]. si uero in planis locis posita fuerit domus, quam maxime super se montem habet. fines sub se spatiosas habet. super se proximum finem habet.

(Z 78v 7-20; z 68r 23-68v 24; XXXVII-XXXVIII, p. 214-215 To.; p. 328 Mi.) 1-4 CaslittA. Q 1-7 p. 16 Jo.= p. 329, 12-18. La. 15-16 cf. infra Z 81r 4-6; XCIV, p. 223 To.; cf. p. 310, 1-3 La.

(Z 83v 11-15; z 69r 9-19; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 17-21 E CaslittI. p. 310, 4-7 La.

1 pos (pos<t> Jo.) si finem habet A La. in plano posita est fines habet C || <et> conieci || p multas z || aquas uiuas Z uiuas Z¹ aquas uiuas zA La. Jo. aquas uiuas om. C || transit riuum ZC Jo. transit trium z transeunt A La. || de sinistra parte Z de sinistra partrae z (ni suprascr. z¹) de sinistram partem AC La. Jo. || aliam finem ζC alias fines A La. Jo. 2 super se montem ζ montem super se C Jo. montem seper se A La. || habebit ζ habentes A La. Jo. habentem C || sub se ζC subtus A La. Jo. || flumina ζ fluminia A La. Jo. flumen C Flaminia Jo. coniecit in apparatu || transet A La. Jo. || et sub flumina ζ subtus flaminia C subtus fluminia A La. Jo. || uinea om. C || sub uinea ζ et circa uineam A La. Jo. et circa uinea C 3 riuum ζ Jo. riuus AC La. || et intra AC La. Jo. || memoria ζ (-m cancellauit z) memoriae AC La. Jo. || habentem AC La. Jo. || sub ζ subtus A La. Jo. et subtus C || extenso limite ζ extensum habentem limitem AC La. Jo. 4 pedes CCL ζ p. ∞CCL A in longum p. MMCCCL C 5 (Hinc litterae R, S, T, V non eundem textum habent quam AC) || R XVII post terminus transposuit Z || posita .D. Z .D. posita est z domus conieci ut in casa H || terminus Z terminus z terminos conieci || tran z || uiam Z To. 6 meridie Z || apliorem z 7 pro iuga Z To. per z || pro colles Z To. per z 8 precedentes ζ prae- To. pro- conieci hic et infra 10 et om. Z To. || extensio Z extensior z To. 11 occidente ζ To. || pro (per z) media possessione Z To. 13 V XX K Z V z || fines z || peraccedet ζ praecedet To. pro- conieci ut supra || sed et z || iusta Z 14 terminus ζ To. termini conieci || pacium Z partum z spatium conieci 15-16 conieci hunc "incipit" ad "excipit" correspondisse quod in fine primi libri Gisemundi legi potest. 17 A CASA QVE PER A NOMEN HABVERIT (ABVERIT z) ζ item B, C, D... Casa per A nomen habens P La. item B, C, D... QVE om. Z in littera A tantum 18 si in monte posita fuerit domus ζ si in monte fuerit post habet transposuit P La. || minores ζ paruos P La. 18-20 sub se ualent (uallem z) et in ipsa ualle aqua uiua (-am -am z) habens et super ipsam uallem iter (yter z) discurrit et per ipsum (ipsut z) itinere (itenere z itinere z²) terminos constituimus ζ om. P La. secl. Th. 20 qui finem eius demonstrans per dittographiam hic add ζ secl. Th. || uerum si P La. || domus om. Pla. 20-21 quam maxime super se montem habet om. P La. 21 sub se fines spatiosos P La. || proximos fines P La.

Q XVI. Al darrera seu té una llinda i moltes aigües vives. Un riu travessa des la part esquerra cap a una altra llinda. Al damunt seu té una muntanya. A sota seu la Flamínia¹⁰¹ i a sota de la Flamínia hi ha plantada una vinya. Sota la vinya corre un riu. Dins de la vinya hi ha monuments funeraris. Al damunt seu té terrenys erms. A sota seu un camp, el límit del qual s'estén fins a 250 peus.

R XVII¹⁰². La casa està situada a la muntanya. Un riu travessa els seus termes i a l'altra banda del riu una via corre avall paral·lela a l'aigua i així també ho fa el terme. I per l'altra part té una muntanya. Cap al sud té un terme més ample.

S XVIII. Pels colls de les muntanyes té termes grans i per una part al llarg dels turons s'han plantat termes que avancen en línia recta. I per la part est té un riu i a sobre del riu en un pendent, un trifini. Dins d'aquest terme té moltes muntanyes i boscos.

T XIX. El terme d'aquesta té per una banda un camp plantat en llenca. I el seu terme és més extens d'est a oest i a sobre del riu el terme és ben a prop. Pel mig de la propietat passa una via pública.

V XX. Té muntanyes al damunt seu. La seva llinda és un triangle que no arriba fins al riu sinó que la superfície d'aquest mateix terme està delimitada al costat de la via.

<COMENÇA EL LLIBRE D'INNOCENCI [I PAULUS] SOBRE LES ANOTACIONS DE DRET DE LES LLETRES A TRAVÉS DELS NOMS DE CADA PROPIETAT I LA SITUACIÓ DELS TERRENYS >

A. CASA QUE TINGUI PER NOM A.

Si la casa estigués situada a la muntanya, té una extensió extremadament petita, tenint a sota seu una vall i dins de la vall, una aigua viva. I al damunt d'aquesta mateixa vall passa un camí i al llarg d'aquest camí hem fixat els termes. Però si la casa estigués situada en terreny pla, ben al damunt seu té una muntanya. A sota seu té camps espaiosos. Al damunt seu té ben a prop la llinda.

¹⁰¹ Recordi's allò dit anteriorment (p. 59, n. 91)

¹⁰² El text de les lletres R, S, T i V era totalment diferent en l'arquetip ζ com es pot deduir dels seus dos testimonis Z (Ripoll) i z (París) al text d'aquestes lletres en A (*Arcerianus*) i en C (*Fragmentum Berolinense*), que apareix en les edicions de Josephson i en l'article de PEYRAS 2002. El text allà té, si de cas, major similitud amb el de la segona llista de Gisemund (p. 66-86) que per altra banda coincideix en gran manera, si bé no totalment, amb la primera de les llistes de l'edició de Lachmann (p. 310-318)

et ipsud quod super se habet, ea loca macriora sunt. sub se alueum significat qui currens finem eius demonstrat. et in omni parte circumdantes per pedes quadringentos quinquaginta. et ab orientale parte aquam uiuam significat. a sextanea uero parte riuum significat et in finem suam monticellos habet. et ad pedem montis superius arca constituta quae est in quadrifinium. maxime
5 grandes lapides in fines ipsius constituti sunt quos auctores constituerunt. talia signa [in regulis] in finibus habe[n]t casa quae per ista[m] littera[m] nomen habuerit. Sine dubio erit obseruandum.

B. CASA QVAE PER B NOMEN HABVERIT.

Fines grandes habet, de latus se montem. casa in monte posita. de una parte limes proximum
10 casa uenit et proximum se aquam habet. contra sextanea[m] partem alueum significat. haec signa in nomine de littera suprascripta. in monte si fuerit talia signa inuenies. si autem in planis locis posita fuerit, fines totae quam maxime una parte subiacent et per longitudinem limitum pedes ducentos quinquaginta et duos. orientalis qui uenit inaequalis cohaeret linea eius. septentrio autem per pedes centum quinquaginta descendet. meridianus autem simili[s]
15 septentrioni pedatura consequitur. septentrio ipse proximum casa. quaerendum est si semper normaturam suam consequatur. sicut superius de signis ipsius litterae inueniuntur, ita et capitulum ad notas iuris reuertatur. si super se montem habuerit litem eius per pedes ducentos quinquaginta consequeris. et a sinistra parte terminos pluriore significat. limes eius longitudinem autem finium ipsius fit per pedes quadringentos quinquaginta ab arca constituta.
20 talia signa habet littera suprascripta. si in campo fuerit [linea] limes eius currit per pedes quadringentos quinquaginta et sextaneus proximum uenit. super se autem fines angustiores habet. de sinistra parte quam maxime finis in uno loco limes intrat. deinceps sicut litteris capitaneis exponunt in omnibus obseruetur.

(Z 83v 15-84r 1; z 69r 19-70r 11; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-23 E Caslittl. p. 310, 7- 311, 8 La.

1 et ipsud (ipsut z) quod super se (se om. Z) habet a (am z) loca acirioris (agrioris z) ζ et haec ipsa loca macriora sunt *transposuit P La. cf. infra* || et sub se ζ || significat *om. P La.* 2 fines P La. || *post* demonstrat et *add.* per pedes GAG p. CCCC P La. || in omni parte ζ im omnes P La. || quadringentos quinquaginta et Z quadringentos L et z CCCCL sicut superius diximus casa si in plano (implanum P) fuerit fines sub se secundum quod in campo dixi super se autem paruos fines habet et haec ipsa loca macriora sunt P La. 3 orientalem partem P orientali parte La. || Ad sextanea uero partem Z uero om. P La. || et om. P La. || in finem suum P in fine suo La. 4 pede z || superiis z || archam constitutam Z || in quadrifinio La. || maxime ζ MA P La. 5 in finem suo P in fine suo La. || quos auctores constituerunt ζ om. P La. auctores con. Th. || tales signa P La. || in regulis ζ om. P La. *seclud. Th.* 6 habent ζ habet P La. || ista littera Z sta littera z istam litteram P La. 6-7 sine dubio erit obseruandum om. P La. *secl. Th.* 8 *Titulum Casae inter mon et tem scripsit Z* casa nomen per B habens PLa. 9 casa (asa z) in monte posita ζ casa si in plano loco posita fuerit P La. || limis ζ limes P La. || unam partem P 10 et proximum se ζ prope se P La. || habentem ζ habet P La. || sextanea ζ sextaneam P La. || alueum ζ maxime alueum in fine[m] P La. 10-11 haec signa... littera suprascripta om. P La. 11 in monte si fuerit ζ si in montanis fuerit P La. || tales Z tale z talia P La. 12 locis ZP La. loci z || posita om. P La. || totam Z totas z toti P La. totae *conieci* || una partem Z unam parte z in una parte ei P La. || et *add.* ζ 12-13 limitum pedes ducentos (·CC· z) quinquaginta et duos (II z) ζ limitis pedum CCLII P La. 13 uenit Z ueniens P La. || inaequalis quo heret (cohaeret z) linea eius ζ inaequalibus lineis cohaeret P La. 14 septemtrion z || centum quinquaginta Z CL zP La. || descendet ζ CL descendit P La. || autem ζ uero P La. || similis ζP La. simili *conieci* 15 pedatura z pedatura z² pedatura consequitur om. P La. || septentrio ipsae Z septentrion ipse z et ipse septentrio P La. || querendus est Z querendum est z quare si P La. || semper ζ si semper P La. 16 no aturam *fortasse ex defectu folii* z || consequitur P La. || superius om. P La. || de signis ζ per signa P La. || ipsi litteris Z ipsis litteris z istius litterae P La. || inueniantur P La. || hinc et Z ita et z ita P La. 17 notis ζ notas P La. || uertatur Z 17-18 CCL z CCL P La. 18 *supra sinistra scrips. x z* || pluriore ζ quam maxime P La. 18-19 limis eius longitudinem... quadringentos quinquaginta (CCCCL z) ζ om. P La. 19 ab archa ζ casa in arce P La. 20 littera suprascripta (superascripta z) ζ om. P La. || si in campo fuerit linea ζ si autem in campis fuerit P La. || linea limis ζ limes P La. 20-21 currit per pedes quadringentos quinquaginta (CCCCL z) om. P La. 21 et sextaneus proximum ζ a sextanea parte proximus P La. || ueniet z || se om. Z 22 habet om. P La. || sinixtra z || quam maxime finis ζ finium limites P La. || limes intrat ζ conueniunt P La. 22-23 deinceps... obseruetur om. P La. 23 capitaneis Z capitaneis z || obseruet Z obseruetur z

I allò que té al damunt, aquells terrenys són més aviat erms. A sota seu s'hi assenyala¹⁰³ una riera que, tot corrent, marca la seva llinda. I (té) un perímetre total de quatre-cents cinquanta peus. I per la part oriental s'hi assenyala una aigua viva. Però per la part sud s'hi assenyala un riu i a la seva llinda hi té uns monticles. I al peu de la muntanya pel damunt hi ha una arca erigida en un quadrifini. Unes pedres enormes han estat plantades en les seves llindes tal com el autors van establir. Aquests senyals té en les seves llindes la casa que tingui per nom aquesta lletra. Sens dubte caldrà observar-ho.

B. CASA QUE TINGUI PER NOM B.

Té una gran extensió i al seu costat una muntanya. La casa està situada en la muntanya. Per una part el límit arriba ben a prop de la casa. A prop seu hi té una aigua. Cap a la part sud s'hi assenyala una riera. Trobaràs aquests senyals en la lletra amunt esmentada. Si fos a la muntanya, trobaries aquests senyals, però si estigués situada en terreny pla, pràcticament tots els camps estan a sota seu en un únic costat i amb una longitud dels seus límits de dos-cents cinquanta-dos peus. (El límit) oriental que hi arriba amb diferent orientació s'ajunta a la seva llinda. En canvi el (límit) septentrional baixa al llarg de cent cinquanta peus. I el meridional es perllonga amb una mesura semblant al septentrional. El septentrional mateix és ben a prop de la casa. Cal cercar si sempre se segueixen els seus propis angles. Tal com més amunt es pot trobar respecte als senyals d'aquesta lletra, així també es traslladi el capítol a les anotacions de dret. Si al damunt seu tingués una muntanya, seguiràs el seu límit al llarg de dos-cents cinquanta peus. I per la part sud s'hi assenyalen molts termes. El seu límit fa, tot al llarg de la seva extensió, quatre-cents cinquanta peus des l'arca que hi ha erigida. Tals senyals té la lletra esmentada. Si estigués en un pla, el seu límit corre al llarg de quatre-cents cinquanta peus i el (límit) sud arriba ben a prop. Al damunt seu, en canvi, té una extensió més reduïda. Per la part sud el límit penetra d'allò més en un punt de la llinda. A partir d'aquí observi's en tot punt tal com s'indica en les lletres "capitals"¹⁰⁴.

¹⁰³ Aquí tindriem un cas on el mot *significat* podria tenir més clarament el valor etimològic (*signum facit*, "fa senyal, marca el límit") que li atribueix sistemàticament ROTH CONGÈS 2002. Sobre aquest aspecte ja hem adreçat als interessats a les p. 32-33.

¹⁰⁴ A partir d'ara apareixen diversos cops al llarg del text els termes *litterae capitaneae / liberaneae*. Teníem al respecte dues hipòtesis. Una faria referència purament al tipus de lletra usat en els documents oficials (lletres "capitals", en una versió més tardana del mot, i lletres "lliures", més informals. L'altra faria referència a la condició fiscal dels dominis: *casae litterarum capitaneae*, cases de lletres sotmeses a l'impost de la *iugatio-capitatio* o *liberaneas*, és a dir, lliures o immunes a aquest impost. Tot i semblar-nos molt més convincent la segona opció, hem mantingut per prudència una traducció que permet les dues interpretacions.

C. CASA QVAE PER C NOMEN HABVERIT

Fines ante se habet. post orientalem limes proximum casa uenit et in alium finem fontem habet, subtus alueum. circa casa fines maiores et trans alueum transit finis eius. de latus se finis proximum aquam habet, in longitudinem limitis eius pedes trescentos quinquaginta quinque.
 5 quod computum notis iuris continet, ita in libris exposuimus. casa in sinistris Flaminiae indicat terminos; trans alueum transit sicut superius dixi. per diuisis limitibus uias multas transit. limitem eius per pedes quadringentos transit et lauacrum significat. per colles rectam sequeris lineam. limitis eius per pedes ducentos quinquaginta ducit et usque in ualle ubi est aqua uiua in trifinium in termino[s] constituta. sub se Flaminiam, de latus se montem, sub se lacunam, super
 10 se lauacrum in trifinium constitutum, de latus se uineam, a sextaneo alueum. et fontem quem in alia fine habet, mediam ad ipsam pertinet. fines quam maxime grandes habet et de unum latus finem proximiozem habet. ut superius diximus sine dubio excogimus obseruari.

D. CASA QVAE PER D NOMEN HABVERIT

Fines post se habet. de super se mittit usque in uallem et alueum habet. super se planum, de latus
 15 se monticellos et superius arcam in quadrifinium constitutam quae mittit usque in lauacrum quod est circa uiam et fontem de latus casa habentem. sub se campum et sub campo alueum. uia quae uenit de trans alueum transit illam limes eius. de latus se pratum. uersus casa uineam positam et proximum uineam casalem habet qui premit finem eius. casalis ipse intra limites eius positus est. uersus finibus casa hoc habet. de lateris ipsius finem grandem habet; sub se autem finem
 20 proximum cohaerentem. de latus se uallem habet et per ipsam uallem finem proximiozem habet. finis <ad> casalem riuo descendit. super se alueum et trans alueum aqua uiua quam in quadrifinium constituimus et si super aquam uiuam mons fuerit, super ipsum montem quadrifinalis arca constituta est circa uia. sub se autem campicellum habet. superius rectam collinam sequeris. limitem eius per pedes ducentos quinquaginta duco, latus eius fiunt pedes
 25 quadringenti quinquaginta. sicut et in notis iuris exposuerunt et ita in libro scripsimus. ut deinceps omnis erroris iracundia conquiescat sic ita fines exposuimus. sine dubio quae superius adscripsimus obseruentur.

(Z 84r 1- 28; z 70r 12-71r 10; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-27 E Caslittl. p. 311, 9- 312, 12 La.

1 C CASA QVE PER C NOMEN HABVERIT *om.* z 2 post *om.* P La. || orientale z || limis proximum casa uenient (uenit z) ζ quam maxime proximum uenientem P La. || in alium (-am z) finem ζ in alteros uicinos fines P La. || habens P La 3 subtus alueum ζ sub se alueum *post* maiores *transp.* P La || fines eius et P La. 3-4 finis proximum aqua (-am z) habet ζ in fine (-em P) proxima aquam habens P La. 4 in... trescentos quinquaginta quinque (CCCLV z) ζ *om.* P La. 5 quod computum (-om z -um z^l) notis (noctis z notis z^l)... exposuimus ζ *om.* P La. || finixtris Z sinixtris z || flumine Z flaminio z -e z^l Flaminiae P La. 6 terminus z || supra diximus P La. || uisis ζ diuisis P La. 7 limitem ζ limes P La. || pendef *et rasura duarum litterarum* Z pedes zP La. || quadringentos Z CCCC z ∞CC P La. || per colles rigura ζ in quem collis reaturam P La. per colles rectam *conieci* 8 lineam limitis (-es Z) eius ζ lineae descendentes P La. || CCL zP La. || ducit ζ *om.* P La. 8-9 in trifinio P La. 9 terminos ζ termino P La. terminum *pr.* P || flaminiam Z -a z Flaminia P La. || monte z || sub se lacum (laccum Z) nam super se lauacrum in trifinium constitutam (-a z) ζ super se lacum in trifinio P La. lacunam *conieci* 10 sextaneo ζ -nea P La. || quem ZP La. quam z 11 alia ZP La -am z || fine zP La. -em Z || mediam ζ -a z medius fons P La. || adpertinet P La. || habet et ζ habentes P La. || unum latus ζ uno latere P La. 12 proximiozem (-morum est Z) habet ζ habet proximum P La. || sicut P La. || dixim z || sine dubio excogimus (exquogimur Z excogimus z) obseruari ζ *om.* P La. 13 D CASA QVE PER D NOMEN HABVERIT *om.* z 14 post se ζ super se P La. || maxime de super se P La. || mittitur que (quae z) ζ mittit usque P La. || et *om.* La. || habens P La. || panum ζ planum P La. 15 et superius *om.* P La. || arcum ζ -am P La. || quadrifinium constituta ζ -io -a P La. || qua Z quae z quod P La. 16 uia z || deli ex casa z || habentem sub se campum et sub se campum alueum ζ habet campum habens sub campo alueum P La. || qui z 17 uenit ζ mittit P La. || tras z || illa P La. || limis ζ limitem P La. || pratus z || casam Z 18 positum z || et *om.* P La. || habens quae P La. || ipsae z || intra limites eius ζ in limitem P -e P^l La. 19 est *om.* P La. || uersis P La. || hoc habens P La. || grandem habens P La. || quohorem Z quoe- z coher- P La. 20-21 de latus se uallem... proximiozem habet ζ *om.* P La. 21 finem ζ -is P La. || casalem Z -i z -is P La. ad *conieci* || descendens P La. || et trans ζ transit trans P La. || quam *om.* P La. 22 quadrifinio constitutam P La. || si *om.* P La. || aqua uiua Z -am -a z -am -am P La. || mons ζ si in monte P La. || per ζ super P La. 23 uia ζ uiam P La. || habens P La. || monte z || 23-24 superius rectam collinam sequeris ζ superiorem reaturam colli nam P La. 24 ducentos quinquaginta Z CCL zP a. || dulco z || id est medietatem *add.* P La. *post* eius || finiunt z 25 quadringenti quinquaginta Z CCCIL z ∞CCL P La. || et in *om.* P La. || expositum est P La 25-27 et ita... obseruentur *om.* P La. 26 in de inceptis z

C. CASA QUE TINGUI PER NOM C.

Té els camps al seu davant. Darrera de la part sud el límit arriba ben a prop de la casa i en una altra llinda té una font, i a sota una riera. Al voltant de la casa té un major extensió i la seva llinda travessa fins a l'altra banda de la riera. Al seu costat la llinda té ben a prop una aigua, essent la longitud del seu límit de tres-cents cinquanta-cinc peus. Aquest càlcul està inclòs en les anotacions de dret, tal com hem detallat en els llibres. La casa al sud de la Flamínia assenyala els termes; (la llinda) travessa la riera com he dit abans. Pels límits centuriats travessa moltes vies. Travessa el seu límit al llarg de cinc-cents peus i s'hi assenyala un safareig. A través dels turons segueix la línia recta. Et duu al llarg de dos-cents cinquanta peus del seu límit i fins a la vall on hi ha una aigua viva en un trifini que constitueix un terme. A sota seu la Flamínia, al seu costat una muntanya, a sota seu un estany. Al damunt seu un safareig que constitueix trifini. Al seu costat una vinya. Per la part sud, una riera. I té una font a l'altra llinda que arriba fins al bell mig d'aquesta. Té una gran extensió i per un costat té la llinda més a prop. Tal com hem dit més amunt, fem observar-ho sense cap dubte.

D. CASA QUE TINGUI PER NOM D.

Té els camps al seu darrera. Per sota seu (la llinda) arriba fins a la vall i té una riera. Al damunt seu un plana, al seu costat, uns monticles i més amunt, una arca erigida en un quadrifini que condueix fins a un safareig que està prop de la via i una font que està al costat de la casa. A sota seu un pla i sota el pla una riera. La via que vé de l'altra banda de la riera la travessa el seu límit. Al seu costat un prat, girant cap a la casa té plantada una vinya i ben a prop de la vinya té una caseta que està a tocar de la llinda. Aquesta mateixa caseta està situada dins dels seus límits. Cap els seus camps la casa té allò dit. Pel costat té la llinda més lluny; en canvi a sota seu té la llinda totalment enganxada. Pel seu costat té una vall i al llarg d'aquesta mateixa vall té la llinda molt més a prop. La llinda baixa pel riu fins a una caseta. Al damunt seu, una riera i a l'altra banda de la riera una aigua viva que establím com a quadrifini i si al damunt de l'aigua viva hi hagués una muntanya¹⁰⁵, sobre aquesta mateixa muntanya hi ha erigida una arca com a quadrifini a prop de la via. A sota seu té una petita plana. Al damunt segueix tot recte el turó. Porto el seu límit al llarg de dos-cents cinquanta peus; el seu costat fa cinc-cents cinquanta peus. Tal com ho van indicar en les anotacions de dret, així també ho hem escrit en el llibre. Per tal que tota ira causada per un error es calmi, així mateix vam indicar les llandes. Sense cap dubte cal que s'observi el que hem escrit més amunt.

¹⁰⁵ Com es veu clarament en aquest passatge, l'ús d'oracions condicionals per descriure propietats és un dels aspectes que més han sorprès els estudiosos de le *Casae Litterarum*. Fins a tal punt que aquesta ha estat una de les causes principals per negar el seu caràcter d'autèntics documents legals i reduir-los a simples exercicis escolars redactats per alumnes aspirants a la funció agrimensòria, com Mommsen i d'altres van fer (cf. CONGÈS 2002, p. 74). Això tanmateix, podria tenir una explicació: en primer lloc, aquests documents estaven destinats a durar molts anys i fins i tot segles i les transformacions del paisatge agrari els farien inservibles si no estiguessin previstes. Per això la condició més habitual és *si casa in campo/monte posita est* que faria esment als possibles trasllats de dependències que tindrien per objectiu crear la confusió respecte als límits i justificar les annexions i ocupacions il·legals de part de les propietats veïnes. Per això mateix, els punts de referència més habituals en les *Casae* són els purament orogràfics (muntanyes, rius, rieres, fonts, estanys, planes, etc.) que no podien ser manipulats fàcilment per l'home. L'altra explicació, quelcom menys probable, seria la possibilitat de partir de dos punts de referència diferents a l'hora de resseguir els límits de la propietat. En el cas que ens ocupa aquí, està clar que la muntanya no pot moure's de lloc, però a l'inversa, la font al·ludida sí podria assecar-se.

E. CASA QVAE PER E NOMEN HABVERIT

Quam maxime sub se alueum significat. de latus alueum transit. retransit limes sextaneus. sub se fines maiores habet, de latus se proximum arca constituta in quadrifinium et ipsa arca alueum significat. sub se uallem quae campicellum est. super se montem qui explagium. de latus se
 5 aquam proximam habet. super se collem et per ipsum collem uia ueniet qui transit limitem eius. et ipse limes uiam transit. et descendit [in] ipsa uia quae uenit ad ipsam casam. limites eius sicut in notis iuris exposuimus ita erit requirendum. sine dubio talia signa inueniuntur in casa quae per ista<m> littera<m> nomen habuerit.

F. CASA QVAE PER F NOMEN HABVERIT

10 Fines ante se habet et grandes. si in monte posita fuerit domus, fines minores habet et sub se uallem, super se montem, de latus se alueum, sub se Flaminiam. item de latus se alium alueum significat. si autem in campum fuerit casa de littera supra scripta, fines maiores habet sicut superius diximus: fines quam maxime in longum habentem, in latitudine fines minores habentem. et ipse finis alueum transit, etiam limitem sextaneum proximum habentem. signa uero
 15 requirenda sunt in litteris suprascriptis notis iuris. nam super se fines maiores habet. maximus cardo ueniet secundum generis istius litteris quod exponunt. si sic fuerit <fundus> constitutus, sub se campum habet extensum et fines grandes significat sicut superius per litteris designauimus. si enim in monte fuerit constitutus fundus, excogimus illum finem habere contra duas compaginas fundorum et <si> signa suprascripta conueniunt, sicut superius dictauimus sine
 20 dubio excogimus obseruari.

 (Z 84r 28-84v 11; z 71r 11-71v 22; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-20 E Caslittl. p. 312, 13- 313, 4 La.

1 E CASA QVAE PER E NOMEN HABVERIT om. z 2 alueum sub se quam maxime P La. || transit limi sextaneus Z transit retransit limis sextaneus z transit retransit et limitem sextaneum ante se P La. 3 fines maiores abet z -em -em habet P La. || proximam arcam constitutam in quadrifinium P -o P^l La. 4 que capicellum Z quae campicellum z P La. || est P La. om. ζ || que Z || explagium ζ -plaius P La. 5 habens P La. || sub se P La. || ipsam z || uiam z || uenit P La. || qui transit ζ et retransit P La. || eius om. P La. 6 et ipse limis uiam ipsam (ipsam om. Z) transit ζ om. P La. || in om. P La. || quae ζ ipsa casa ζ 6-7 limites eius... erit requirendum om. P La. 7 sine dubio talia ζ itaque haec P La. || inueniri oportet P La. 7-8 in casa que per ista littera nomen habuerit ζ om. P La. -am -am conieci 9 F om. z 10 et om. P La. || si in (in suprascr. Z) monte posita fuerit domus ζ casa in monte est posita || fines minores om. P La. || habens P La. || et om. P La. 11 sub se Flaminiam (flammium Z flaminium z) item (iterum z) de latus se alium alueum ζ om. P La. 12 sign Z || autem om. P La. || campo P La. 12-13 sicut superius diximus ζ proximum casa uenit P La. 13 in om. ζ || habens P La. 13-14 in latitudine fines minores habentem ζ in latitia breuiores P La. 14 et ipsos fines alueus P La. || eciam (aetiam z) limitem (militem Z) sextaneum proximum habentem ζ limitem autem sextaneum proximum habet P La. || uero om. P La. 15 sunt ζ oportet P La. || in litteris (-a z) suprascriptis notis iuris (iuri sunt Z) ζ om. P La. || supera z a expunctuauit z^l 15-16 nam super se... quod exponunt ζ om. P La. || fundus P La. om. ζ 17 et om. P La. 17-18 sicut superius per (per om. z) litteris designauimus ζ om. P La. 18 enim om. P La. || montem ζ || fundus om. P La. || illum om. P La. 19 duos compagina ζ duas paginas P La. || si conieci || sicut superius dictauimus (-abimus z) ζ om. P La. 19-20 sine dubio om. Z P La. 20 excogimus om. Z || obseruari z -re P La. om. Z || quod superius dictauimus add. z post obseruari

E. CASA QUE TINGUI PER NOM E.

Ben per sota seu s'hi assenyala una riera. Pel costat travessa una riera. La travessa de nou el límit sud. A sota seu té una major extensió, al seu costat ben a prop hi ha una arca erigida en un quadrifini i aquesta mateixa arca assenyala una riera¹⁰⁶. A sota seu (té) una vall que és una petita plana. Al damunt seu una muntanya que és un replà. Al seu costat té a prop una aigua. Al damunt seu un turó i per aquest mateix turó passarà una via que travessa el seu límit. I el mateix límit torna a creuar la via. I baixa aquesta mateixa via que arriba fins a la casa mateixa. Els seus límits, tal com els hem indicat en les anotacions de dret, així caldrà cercar-los. Sense cap dubte tals senyals es troben en la casa que tingui per nom aquesta lletra.

F. CASA QUE TINGUI PER NOM F.

Té al seu davant els camps i són grans. Si la casa estigués situada a la muntanya, té una menor extensió i a sota seu una vall, al damunt seu, una muntanya, al seu costat, una riera, a sota seu la Flamínia. Igualment pel seu costat s'hi assenyala una altra riera. Si la casa d'aquesta lletra abans esmentada estigués situada a la plana, té una major extensió com hem dit abans: té una extensió molt gran al llarg, a l'ample en té una de menor. I aquesta mateixa llinda travessa la riera, que té també ben a prop el límit sud. Cal, però, cercar les senyals en les anotacions de dret de la lletra esmentada. Car al seu damunt té una major extensió. El cardo màxim vindrà d'acord a allò que s'indica en les lletres d'aquest tipus. Si la propietat hagués estat constituïda així, té a sota seu un camp ample i s'hi assenyala una gran extensió, tal com abans hem descrit en les lletres. Si la propietat, en efecte, hagués estat constituïda a la muntanya, fem que es mantingui aquella llinda, oposant-nos a l'annexió¹⁰⁷ de dues propietats i si les senyals anteriors coincideixen, fem que siguin observades tal com les hem dictaminat abans.

¹⁰⁶ Una arca assenyala una riera? Una riera no necessita cap senyal per ser identificada. Frases com aquestes, possiblement corruptes, s'haurien d'entendre com que l'arca indica que la riera té valor de "llinda".

¹⁰⁷ Respecte al terme *compagina fundorum* nosaltres l'interpretem com una annexió il·legal (relligat) de propietats que precisament s'haurien resolt per una revisió (*examen*) dels límits consignada en aquests documents que serien les *Casae Litterarum* (= *Notae iuris*) i que en no tractar-se dels únics registres sobre les propietats sinó tan sols uns annexos per aclarir-ne els seus límits, explicaria la manca de dades concretes sobre propietaris, topònims, etc. que caracteritza aquests textos. Més consideracions al respecte a les pàgines 29-33.

G. CASA QVAE PER G NOMEN HABVERIT

Fines tortuosos habet secundum quod superius censuimus in litteris notis iuris. si autem casa in monte posita fuerit requiri oportet qua mensura est sita aut quibus signis contineatur. si in monte fuerit, ut diximus, de latus se litem proximum gerens, sub se uallem et alueum. et trans
 5 alueum uia et sub uia aqua uiua et super aqua uiua terminus cursorius qui super se montem habet. et in ipso monte arca in trifinio posita. si autem in campo fuerit casa de littera suprascripta limites quam maxime requirendos oportet secundum constitutionem perfectissimorum auctorum. de una uero parte limes proximum casa cohaeret. super se montem habet et super ipsum montem arca constituta est etiam et rariore terminos posuimus. talia signa uero inueniuntur de littera
 10 suprascripta. ut in notis iuris commendauimus ad omnia sine dubio obseruentur ut deinceps intentio conquiescat.

H. CASA QVAE PER H NOMEN HABVERIT

Duos montes habet. cardo maximus uenit ad alueum fluminis et super ipsum alueum idem montem habet. si autem in monte fuerit constituta, fines quam maxime largiores habet [hoc est
 15 grandes]. sub se uallem, de latus se lineas cofinales. a sinistra parte uineam positam. si ab orientale[m] parte[m] finem fortiorem habuerit, a sextanea parte litem proximum habet. etiam alueus ipse super se montem habet. a sextaneo alium alueum significat secundum quod superius diximus. si in planis locis fuerit casa maxime ab orientale parte limes proximum casa ueniet. sub se autem fines spatiosos habet. de latus se aquam uiuam et usque ad ipsa<m> aqua<m> uiua<m>
 20 finis eius pertingit. omnia subtili examinatione requiri oportet et ut in notis iuris exposuimus sine dubio obseruetur.

 (Z 84v 11-30; z 71v 23-72v 11; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-21 E Caslittl. p. 313, 5-25 La.

2 tortas P La. || secundum... notis iuris om. P La. 2-3 si autem... fuerit ζ casa si in monte fuerit P La. 3 requiri (requi Z requiri Z^l) oportet (om. Z) qua (quam Z) mensura est... contineatur (-netur Z) ζ om. P La. 3-4 si in monte fuerit ut diximus de ζ om. P La. 4 litem ζ fontem P La. || geret P La. 5 et om. P La. || et super (per Z) aqua uiua ζ om. P La. || terminus cursorius ζ -os decursorios P La. 6 habet et in ipso monte (-em Z) ζ om. P La. || in trifinio posita (-am Z) ζ trifinii in arce posita P La. || autem om. P La. || campum ζ -o P La. || casa... suprascripta om. P La. 7 perfectissimorum (perfectorum z) auctorum ζ quam constituerunt auctores P La. 8 una uero parte ζ aliis partibus P La. || limis proximum casa coheret (quoeret Z) ζ litem proximum coherentem P La. || montem et... ipsum montem om. P La. 9 constituta est ζ in monte (P^l -em P) constitutam P La. || etiam ζ ergo P La. || rariore Z || posuimus ζ habet casa suprascripta P La. || uero inueniuntur ζ inuenies P O L I H P La. 9-11 de littera... intentio conquiescat om. P La. 10 commendabimur ζ -auimus conieci || obsentur z 13 duos montes habet ζ montem post montem casa P La. || cardo maximus uenit ζ M K V P La. || ad (et z) alueum fluminis ζ montem super alueum P La. 13-14 et super... montem habet om. P La. 14 autem om. P La. || casa fuerit P La. || constituta om. P La. 14-15 hoc est grandes om. P La. 15 sub se autem P La. || de om. P La. || lineas cofinales ζ per singula singulas habet lineas P La. || a z ad Z om. P La. || sinistra parte z P La. -am -em Z || uinea posita P La. 16 orientalem (oriente z -ntalem z^l) partem finem fortiorem ζ -es -es -es -es -es P La. || sextaneam partem ζ || etiam om. P La. 17 alueus ipse super se (se om. Z) montem habet et (et om. Z) ζ mons ipse sub se alueum habet P La. 17-18 alium alueum significat (sigf Z) secundum quod superius diximus ζ om. P La. 18 casa fuerit P La. || orientale z -alem Z orientis P La. || partem ζ -e P La. || limis ζ || proximus uenit P La. 19 autem om. P La. || aquam uiuam P La. || ad ipsa aqua uiua ζ ad ipsos P La. 20 fines eius pertingunt P La. 20-21 omnia... sine (sin Z) dubio obseruetur (obseruet Z) ζ om. P La.

G. CASA QUE TINGUI PER NOM G.

Té el camps amb forma irregular tal com hem consignat més amunt en les anotacions de dret de les lletres. Però si la casa estigués situada en la muntanya cal cercar amb quina mesura ha estat delimitada o entre quines senyals està compresa. Si estigués a la muntanya, com hem dit, pel seu costat passa ben a prop el límit i a sota seu (té) una vall i una riera. I a l'altra banda de la riera hi ha una via, i sota la via, una aigua viva i sobre l'aigua viva un terme "cursori"¹⁰⁸ que té al damunt seu una muntanya. I en aquesta mateixa muntanya hi ha erigida una arca en un trifini. Però si la casa de la lletra esmentada estigués al pla, cal cercar tant com es pugui els seus límits d'acord amb l'establert pels autors perfectíssims. Però per una part el límit està enganxat a tocar de la casa. Al damunt seu té una muntanya i al damunt d'aquesta muntanya hi ha erigida també una arca i hem plantat els termes mes espaiats. Tals senyals per tant es troben de la lletra esmentada. Tal com les hem consignat en les anotacions de dret, així sens dubte siguin observades en tot per tal que a partir d'ara la disputa es calmi.

H. CASA QUE TINGUI PER NOM H.

Té dues muntanyes. El cardo màxim arriba fins a un riera que va al riu i sobre aquesta riera té també una muntanya. Però si estigués establerta a la muntanya, té una enorme extensió [és a dir gran]. A sota seu una vall, al seu costat les línies confinants. Per la part sud té plantada una vinya. Si per la part oriental tingués una major extensió, per la part sud té el límit ben a prop. També la mateixa riera té al damunt una muntanya. Pel sud hi ha el senyal d'una altra riera, tal hem dit abans. Si la casa estigués en terreny pla, sobretot per la part est, el límit arribarà ben a prop de la casa. Però a sota seu té una gran extensió. Al seu costat, una aigua viva i la seva llinda arriba fins a aquesta aigua viva. Tot això cal cercar-ho amb subtil atenció i, tal com hem indicat en les anotacions de dret, sigui observat sens dubte.

¹⁰⁸ És un tipus de fita de terme que al·ludeix al fet que estan estesos ("corren") al llarg de la llinda. Més endavant, Gisemund parlarà en un capítol del seu segon llibre dels diferents tipus de termes i senyals de límit.

I. CASA QVAE PER I NOMEN HABVERIT

Fines grandes habet et hoc in longum. si in sextaneo, litem pedes duo milia trecentos
 quinquaginta. si in campo fuerit domus, talia signa mensurae requiri oportet. in latitia fines
 ipsius pedes centum sexaginta II, ad aream examinis ex legibus constitutam per pedes duo milia
 5 CCC sicut superius scriptum est. si autem in monte fuerit domus constituta, fines in longitudine
 fortiores habet et in latitudine graciliores. de sinistra parte terminus proximum casa ueniet. limes
 autem quae sub se habet per pedes ducentos L discurrit. et usque in trifinium superius casae
 pedes duo milia. perductam lineam per rigoralem, fit pedes duo milia ducentos quinquaginta.
 super se uero si montem habuerit, rectum collem sequi oportet per artificium agrimensurae. sicut
 10 superius in notis iuris exposuimus ita ad singulis fundis compagina decidantur. secundum quod
 superius auctores exposuerunt sine dubio excogimus obseruari.

K. CASA QVAE PER K NOMEN HABVERIT.

Ante se finem habet, sub se uallem, super se montem, de latus se alueum. et in ualle duas aquas
 uiuas habet. de sub se campum extensum et sub campum alueum et ipse alueus finem faciet
 15 quoniam prolixior lineam cohaeret istius signis generis litterarum. sub se duos alueos habet,
 super se duos montes et inter montem et montem duas congeries lapidum in litem
 constituimus. super se uero collinam extensam et per ipsam collinam uia discurrit et in ipsa uia
 terminum in trifinio constituimus. de lateris ipsius singulis terminis pedatura computata †per
 litteris notis iuris ad singulis compagina litterarum†. si autem alueum super se habuerit, finem
 20 transit eiusdem casae. si montem super se habuerit †quam maxime† arcam in latere montis circa
 aquam uiuam constituimus. haec omnia quae descripsimus cum fraternitate auctorum sine dubio
 obseruentur>.

 (Z 84v 30-85r 15; z 72v 12-73v 4; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-22 E Caslittl. p. 313, 26-314, 18 La.

1 QVAE om. Z 2 et hoc ζ sed P La. || litem om. P La. 2-3 duo milia trecentos quinquaginta (CCCL Z) ζ
 ∞∞CCC P La. 3 in campo fuerit ζ si in campestribus locis finem habuerit P La. || tale signa mensurae requiri
 oportet ζ om. P La. || in latina Z 3-4 fines ipsius om. P La. 4 CLXII zP La. || area z || ex hominis Z exominis z
 examinis hoc est P La. || constituta Z 4-5 per pedes duo milia CCC (tos suprascr. Z^l CCCL z) sicut superius
 scriptum ζ om. P La. 5-6 est si autem... graciliores ζ et si fines per montem habuerit maiores et graciliores habet P
 La. 6 sinistra Z || terminum Z || uenit P La. 7 litem autem ζ limes eius P La. || quae sub se habet ζ sub ea P La.
 || CCL zP La. || discurrit et ζ superius contra se P La. || trifinium ζ triuium P La. 7-8 superius casae om. P La. 8
 duo milia om. Z || per ductam lineam per rigoralem fit pedes z om. ZP La. 8-9 duo milia ducentos quinquaginta
 (CCL z) ζ om. P La. 9 super se... oportet per ζ si super se montes fuerint permissa linea rectis collibus oportet
 quaeri secundum P La. 10-11 sicut superius... excogimus obseruari om. P La. 11 decidant Z 13 casa in latere
 montis posita est add. P La. principio Casae. || fines Z || uallem ζ -e P La. 14 et om. P La. || campum ζ -o P La. ||
 facit P La. 15 cohaerens istius signis ζ ex coherentibus signis habet P La. cohaeret conieci || generis litterarum om.
 P La. || alueos om. Z 16 primum et om. P La. || duos congeries ζ duae congeriae P La. 16-17 in limite
 constituimus ζ in fine constitutae P La. 17 extensa z || et om. P La. et in eius loco add. sub se alueum et proximum
 se pentagonum habet in sinistris pratium || iper z || ipsam om. P La. || autem post collinam add. P La. || excurrit P La.
 17-18 et in ipsa uia terminum in ζ usque in P La. 18 trifinio Z -ium z trigonium P La. || constitutum P La. 18-19
 de lateris (litteris z lateris z^l) ipsius singulis terminis pedatura (-e Z) computata (conputea Z coputata z) per litteris
 notis iuris ad singulis compagina litterarum ζ quae de latere definit per singulos terminos P La. 19 autem om. P
 La. || se om. Z 20 casae P La. om. ζ || de super se P La. || labuerit Z || quam maxime om. P La. || arca z || montis
 habet P La. 21 aqua uiua Z || constituimus haec... obseruentur om. P La. || fraternitatem Z fra (rasura duarum
 litterarum) mitate z || sine dubio obseruantur z sine dubio obser suprascr. Z

I. CASA QUE TINGUI PER NOM I.

Té una gran extensió i la té al llarg. Si al sud, (té) el límit a a 2350 peus. Si la casa estigués al pla, cal cercar aquests senyals de la seva mesura. D'ample la seva extensió és de cent seixanta-dos peus, fins a una superfície establerta per les lleis de la mesura de 2300 peus tal com està escrit més amunt. Però si la casa estigués establerta a la muntanya, té una major extensió al llarg i és més prima a l'ample. Per la part sud el terme arriba ben a prop de la casa. Però el límit que té al dessota corre al llarg de 250 peus. I fins a un trifini situat més amunt de la casa, dos mil peus. Traçada la línia per la recta, aquesta dona 2250 peus. Però si al damunt tingués una muntanya, cal seguir tot recte el turó amb les eines de l'agrimensura. Tal com hem exposat més amunt en les anotacions de dret, així igualment les annexions de propietats diferents han de ser segregades. Fem que sigui observat sense cap dubte allò que més amunt els autors han indicat.

K. CASA QUE TINGUI PER NOM K.

Té la llinda davant seu, a sota seu una vall, al damunt seu una muntanya, al seu costat una riera. I a la vall té dues aigües vives. Per sota seu té un terreny pla força gran i sota aquest pla, una riera i aquesta mateixa riera farà de llinda ja que està enganxada a una línia més llarga (traçada) amb els senyals d'aquest tipus de lletra. A sota seu té dues rieres, al damunt seu dues muntanyes i entre muntanya i muntanya establím dues piles de pedres com a senyal del límit. Però al seu damunt, té un turó ample i per aquest turó passa una via i en aquesta mateixa via plantem un terme en el trifini. Des del seu costat s'ha calculat la mesura per a cada un dels termes †per les anotacions de dret de cada lletra annexions de lletres†. I si tingués una riera al damunt seu, aquesta travessa la llinda d'aquesta mateixa casa. Si tingués una muntanya al damunt seu, establím †sobretot† una arca al costat de la muntanya a prop d'una aigua viva. Tot això que hem escrit amb absoluta fidelitat al autors sigui observat sense cap dubte.

L. CASA QVAE PER L NOMEN HABVERIT

Sub se fines minores habet. proximum se aqua<m> significat. de latus se alueum. et transit illum limes sextaneus. super se finem proximiorum habet. lateris eius in uno loco monte<m> habet et in ipso monte arca constituta est. deinceps arca descendit per duas ualles in una linea pergens per
5 duo genera montis. ad singulos adsignauimus litem eius per pedes quadringentos quinquaginta quinque. sicut in notis iuris exposuimus, ita et in litteris capitaneis declarauimus. sine dubio hoc quod constituimus obseruandum est.

M. CASA QVAE PER M NOMEN HABVERIT.

De sinistra et dextera parte quam maxime aqua<m> significat. fines grandes habet. casa in media
10 fine posita est. super se modicum et proximiorum finem habet. tota<m> finem in quadrum habet. limes maritimus Gallicum intercidet. ideoque casa aquam in corte habere debet. super se fines extensos. sub se fines in proximum. de latus se montem habet et super alueum arca constituta. deinceps arca pergit per pedes nonaginta quattuor et usque in alia<m> per pedes octoginta unum. per rigoris lineas oportet comparare computum suprascriptum quod fit per pedes octoginta duos
15 quod in uni<u>s generis ordinem determinauimus. sicut in notis iuris computauimus, ita hic exposuimus et sine dubio obseruandum est.

N. CASA QVAE PER N NOMEN HABVERIT.

De sinistra parte finem proximum se habet. casa si in campo fuerit posita, super se fines in
20 proximum habet. ante se alueum habet. limes eius in longum pedes trecentos L et in alio casale impingit. partio miliarium in sinistra. dimitto casalibus, acceptis mensuris ad singulos: fit pedes quattuor milia. sicut superius in notis iuris computauimus et sic singulis numeris litterarum adsignauimus. si super se planitiam habuerit, liberis fundis computationem suprascriptam sine dubio excogimus obseruari ut deinceps omnis intentio conquiescat.

(Z 85r 15-85v 1; z 73v 4-74r 20; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-23 E Caslittl. p. 314, 19-315, 12 La.

1 L primum om. z 2 finem minorem ζ finem P La. -es -es conieci || se ζ et de secus P La. || aqua codd. La. -am conieci || significans P La. || et om. P La. || illum om. P La. 3 limis ζ limes P La. || proximiorum z^l proximiorum Z proximos P La. || habet lateris eius om. P La. || monte habet et ζ om. P La. 4 ipso om. P La. || arca constituta est ζ arcam constitutam habet examine P La. || descendens P La. || unam lineam P La. || peragens Z 5 montium P La. || singula z || adsignauimus Z -abimus z assignauimus P La. || eius om. P La. 5-6 CCCCLV z P La. 6 exposuimus ζ requirendum est P La. 6-7 ita et in litteris capitaneis declarauimus (declauerimus z) sine dubio hoc quod (quod om. z) constituimus obseruandum est ζ om. P La. 8 Titulum Casae inter aqua et significat scripsit Z 9 sinistra parte z || dextra P La. || partem Z -e z om. P La. || aqua codd. La. -am conieci 10 est om. P La. || super se interdum modicum proximiorum finem habens fines in quadro habens P La. 11 limis ζ || ideoque plerumque P La. || casa aqua (aqua om. Z) in curte habere (aberet z) debet ζ casa aquam in curte habet P La. corte conieci || aliquotiens super se P La. 12 sub se autem P La. || in proximum ζ proximiorum || decatus Z corr. Z^l || habens P La. || et om. P La. || aqua constituta ζ arcam constitutam in trifinio P La. 13 deinceps om. P La. || perget P La. || per om. P La. || XCa IIIor (a or suprascr.) z XCIII P La. || alia ζ alium P La. aliam conieci || octoginta (octoginta Z) unum ζ LXXX P La. 14 pligoriis lineis ζ -ias -eas P La. rigoris conieci || comparare computum ζ computare P La. 14-16 suprascriptum... obseruandum est om. P La. 14 sit Z fit z 15 unis ζ unius conieci 16 ex Z exposuimus z 18 sistra z || finem proximum (-us Z) ζ fines paruos || campum z 18-19 in proximum ζ modicos P La. 19 habet ζ currentem P La. || limis ζ || longum fit P La. || trescentos quinquaginta Z CCCL P La. || et in alio (-a Z) ζ et hoc in alio 20 impinget P La. || partio miliario z parcio miliarium Z partiens miliarium P La. || sinistram Z || dimitto z dimittit Z cui mitto P La. || accepta codd. La. acceptis conieci 21 quattuor milia ζ IIII P La. 21-22 sicut superius... adsignauimus om. P La. 22 si om. Z || planum P La. || liberi fundi P La. || computatione z -acionem Z computatio P La.

L. CASA QUE TINGUI PER NOM L.

A sota seu té una extensió menor. Ben a prop seu s'hi assenyala una aigua. Al seu costat té una riera i la travessa el límit sud. A sobre seu té la llinda més a prop. En un terreny al seu costat té una muntanya i en aquesta mateixa muntanya hi ha erigida una arca. A partir d'allà ve una altra arca baixant per dues valls en una línia que passa pel mig de dues muntanyes diferents. A cadascun dels trams li hem assignat el seu límit al llarg de 455 peus. Tal com hem indicat en les anotacions de dret, així també ho hem consignat en les lletres "capitals". Cal observar sense cap dubte això que hem establert.

M. CASA QUE TINGUI PER NOM M.

Tant pel sud com pel nord s'hi assenyala aigua en abundància. Té una gran extensió. La casa està situada al mig de la llinda. Al damunt seu té una menor extensió i la llinda més a prop. Té tota la llinda en forma de quadrat. El límit marítim¹⁰⁹ s'hi creua amb el gàl·lic. I per això la casa ha de tenir una aigua en un corral. Al damunt d'aquesta té una gran extensió. A sota seu té els camps ben a prop. Al seu costat té una muntanya i al damunt d'una riera hi ha una erigida una arca. A partir d'allà ve una altra arca a 94 peus i arriba després fins a una altra a 81 peus. Per mitjà de les línies rectes cal comprovar el càlcul esmentat que dona 82 peus que vam delimitar en un sol tipus de mesura. Tal i com hem calculat en les anotacions de dret, així mateix ho hem indicat aquí i cal observar-ho sense cap dubte.

N. CASA QUE TINGUI PER NOM N.

Per la part sud té la llinda ben a prop. Si la casa estigués situada en el pla, al damunt seu té els camps ben a prop. Davant seu té una riera. El seu límit fa de llarg 350 peus i va a parar a una altra caseta. Tallo el mil·liari plantat al sud. Passo de llarg entre les casetes, havent pres les mesures de cadascun: fan quatre mil peus. Tal com més amunt hem calculat en les anotacions de dret, així també en els números corresponents a cada lletra ho hem consignat. Si al damunt seu tingués una plana, fem que sigui observat el càlcul esmentat per a les propietats lliures per tal que a partir d'aleshores tota disputa es calmi.

¹⁰⁹ Els límits marítim i gàl·lic, usats segons les fonts gromàtiques a Itàlia en el territori picè, però que no es pot descartar que haguessin estat usats, almenys aquests termes (recordem els casos d'*Alpes* i *Flaminia*), en d'altres indrets mostrarien, com el mateix Gisemund ha explicat abans (*quia coloniae omnes quae ad mare ponuntur litore maris terminantur*.p. 56, 11-12), que en ocasions eren utilitzats eixos no cardinals en la limitació, en funció de la costa i altres configuracions del paisatge.

O. CASA QVAE PER O NOMEN HABVERIT

Domus si in ualle posita fuerit, per campos fines rotundos habet et cultos. et per mediam finem
 aquam uiuam significat. [qui] sub se cannuccias <habet. limes> eius et currit aquiuerigiis et arca in
 monticello constituta. quae arca in casale impingit et propter casales quos dimisimus ideoque
 5 arca ipsa trifinium significat. si autem in monte fuerit casa de littera suprascripta limitem
 proximum se habet et super se triuium. et uias uenientes et proximum ipsum triuium terminos
 constituimus ducere pedatura eius et numerari. quod constituimus per pedes duo milia trecentos
 quinquaginta quattuor. sicut et in notis iuris constituimus ita et in libro discipulis omnia. sine
 dubio obseruandum erit quidquid auctores de <com>pagina suprascriptarum litterarum
 10 singularum exposuerunt.

P. CASA QVAE PER P NOMEN HABVERIT.

Fines ante se habet, de latus se limitem ab orientalem[m] parte[m] proximum casa uenientem.
 multa casalia in fundum ipsum constituerunt. limes orientalis post casa ueniens proximum se
 aquam habet. super aqua memoria et arca. de latus sinistrae partis etiam [et] alias fontanas sub se
 15 habet. super se montem et de latus se montem et in triuio tres botontinos. et in sinistra parte arca
 constituta in trifinio inter arcam et casam et casales. ideo multa casalia in fundum constituerunt.
 de latus se fines grandes habet, super se fines maiores, sub se autem fines latiores, in longitudine
 breuiores. de latus se limitem proximum habet. sicut superius in notis iuris dictauimus ita et in
 formam discipulis ducere ad singulos quadrifinales. numerus de trigonorum lineis fit pedes
 20 duo milia trecentos quinquaginta. ad singulos quadrifinales seu a trigonorum ad pertinens
 computum istud suprascriptum litteris liberaneis exposuimus et deinceps excogimus obseruari
 quidquid auctores exposuerunt.

 (Z 85v 1-21; z 74r 21-75r 8; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-22 E Caslittl. p. 315, 13-316, 4 La.

2 Domus si (*om. Z*) in ualle posita fuerit per campos ζ interdum in monte posita est et si in monte fuerit in quo
 campus est *P La.* || cultos per *P La.* **3** aqua uiua *Z* uiuam *om. P La.* || aque *erasit Z post* significat || qui *om. P La.*
 || subsecat uncias eius et currit per (*om. Z*) aquiuerigiis et ζ sub se cannuccias et res palestres et foris aquiuerigia *P*
La. habet limes *conieci* || arcam *Z* || in *om. Z* **4** que arca in casale impingit ζ cuius casalis alio casali coniungit *P*
La. || et propter... dimisimus (-missimus *z*) ζ *om. P La.* **4-5** ideoque arca ipsa trifinium significat ζ ideo haec
 arca in trifinio sita est *P La.* **5** autem *om. P La.* || fuerit casa de littera suprascripta ζ casa constituta fuerit *P La.*
6 proximum abet *z* || *primum* et *om. P La.* || et uias uenientes et proximum ipsum triuium *Z* et uias uenientes super
 se triuium et *P La. om. z* **7** constituimus ducere ζ habet *P La.* || pedatura eius et numerari quod constituimus per
 ζ pedatura autem eius in *P La.* **7-8** ĪCCCLIII *P La.* **8-10** sicut et... exposuerunt *om. P La.* **9** pagina ζ
 compagina *conieci* **9-10** suprascriptarum (-scripturarum *z*) litterarum singularum (s. l. *z* litterarum *iterauit Z*) **12**
primum se *om. z* || orientalem partem ζ orientalem *P La.* || ueniet ζ uenientem *P La.* **13** in *om. P La.* || ipsum *om. P*
La. || constituerunt *z* constituent *P La.* || limis orientalis ζ limes eius orientalis *P La.* || ueniet ζ -iens *P La.* **13-14**
 proximam aquam *P La.* **14** aquam *Z* || memoriam *Z* || et arca ζ in arca et ipsa arca *P La.* || sinistrae partis etiam
 (aetiam *z*) et ζ sinistrum *P La.* || sub sae *Z* **15** *primum et tertium* et *om. P La.* || botontinos *Z* uot- *z* **16** constituta
om. Z || arca ζ -am *P La.* || et casam *P La. om. ζ* || et ideo ζ **17** super fines maiores *z* || longitudine *z* -em *Z*
 longitia *P La.* **18** habet ζ coherentem *P La.* **18-19** sicut superius... discipulis *om. P La.* **19** dicere ζ ducere
 latus *P La.* || quadrifinalis *Z* || numerus de trigonorum lineis fit ζ per lineas fiunt *P La.* **20** ĪCCCL *P La.* **20-22**
 ad singulos... exposuerunt *om. P La.* **21** suprascriptis *z* || obseruari *z*

O. CASA QUE TINGUI PER NOM O.

Si la casa estigués situada a la vall, té els seus camps amb forma rodona i cultivats. I cap al mig de la llinda s'hi assenyala una aigua viva. A sota seu té un canyissar. El seu límit corre pels vessants d'aigües i hi ha una arca erigida en un monticle. Aquesta arca va a parar a una caseta i degut a aquestes casetes que hem passat de llarg, per això mateix aquesta arca assenyala un trifini. Però si la casa de la lletra esmentada estigués situada a la muntanya, té el límit ben a prop seu i al seu damunt un encreuament de tres vies. I establím que les vies que hi arriben i aquest mateix encreuament proper es marquin amb termes amb el càlcul de la seva mesura i es numerin. Els quals vam fixar en 2354 peus. Tal com hem establert en les anotacions de dret, així també ho hem consignat tot en el llibre. Sense cap dubte caldrà observar tot allò que els autors han indicat sobre les annexions de cadascuna de les esmentades lletres.

P. CASA QUE TINGUI PER NOM P.

Té els camps al seu davant, pel seu costat el límit de la part oriental arriba ben a prop de la casa. Aquesta propietat està constituïda per moltes casetes. El límit sud que passa pel darrera de la casa té ben a prop una aigua. Sobre l'aigua hi ha un monument funerari i una arca. Pel costat sud té també unes altres fonts a sota seu. Al damunt seu, una muntanya i al seu costat una altra muntanya i en un encreuament de tres camins, tres túmuls de terra. I a la part sud hi ha erigida una arca en un trifini entre l'arca i la casa i unes casetes. Per això la propietat està constituïda per moltes casetes. Al seu costat té una gran extensió, al seu damunt encara més gran, al seu costat és més aviat ampla, però més estreta al llarg. Al seu costat té ben a prop el límit. Tal com hem dictaminat més amunt en les anotacions de dret, així igualment hem consignat en la "forma" calcular-ho fins a cadascun dels "quadrifinals". El número a partir de les línies dels triangles és de 2350 peus. Fins a cadascun dels "quadrifinals" o bé a partir dels triangles fins al punt on arriben, hem indicat aquest càlcul esmentat en les lletres "lliures"¹¹⁰. I a partir d'ara fem que s'observi tot allò que han indicat els autors.

¹¹⁰ Recordi's allò dit respecte a aquest terme anteriorment (p. 69, n. 104)

Q. CASA QVAE PER Q NOMEN HABVERIT

Fines post se habet grandes etiam et aliquas uias transit limes eius de sinistra parte in alia fine. super se montem habet. sub se autem Flaminiam habet et sub Flaminia uineam positam et subtus uineam alueum et intra uineam memoriae sunt. super se arcam habet. super se campos extensos
 5 habet. ducere rationem limitis eius sicut in notis iuris exposuimus fit per pedes ducentos quinquaginta latos. reliquos ut in campaneis locis requirendum oportet de numeris aut locis aut fossis. nam terminos raros constituimus. sicut et in forma <et> notis iuris exposuimus sine dubio obseruetur. in omnibus custodienda erunt quae auctores ex legum auctoritate constituerunt obseruandum.

10 R. CASA QVAE PER R NOMEN HABVERIT.

Fines ante se habet et grandes. sub se campum et sub campum alueum currit. subtus Flaminiam et subtus Flaminia pratum et trans pratum alueum. super se autem montem, de quo monte alueus descendit unde aquam petent. †per ductas lineas fit pedes quadrifinalis†. si super se montem habuerit, tales fines habebit sicut superius descripsimus. si autem in colle fuerit posita casa de
 15 littera superscripta, sub se campum habet et sub campum alueum currit et trans alueum iter discurret et super iter circa riuum arca in trifinio constituta. super se autem collem cui campus et super ipsum collem Flaminiam. super Flaminia montem in aliam finem et in Flaminia secus triuium alia arca in trifinio constituta quae ante se et post se aqua<m> uiua<m> significat. a meridiano uero per iugum collis iter discurret et in ipsum itinere memoriae sunt. rationem autem
 20 limitis ipsius per colles rigorem sequeris et usque in alueum quo loco idem arca constituta est examine in trifinio. omnia autem quae superius de superscriptis litteris in notis iuris cum fraternitate auctorum exposuimus sine dubio obseruentur.

 (Z 85v 22-86r 8; z 75r 9-75v 25; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-14 E Caslittl. p. 316, 5-19 La.

1 primum Q om. z. Titulum Casae inter etiam et et aliquas scripsit Z 2 in plano posita est add. P La. principio Casae || habens P La. || grandes etiam et ζ multos et aquas multas P La. || limis ζ || alio P La. 3 habens P La. || sub se autem flamineam (flammi- Z) habet ζ subtus Flaminia transiens P La. || sub flaminea codd. -nia conieci || posita uinea P La. 4 et intra uineam (-a z) ζ infra uinea P La. || supra se P La. || habens P La. || super se ζ sub se P La. 5-6 ducere rationem... campaneis locis om. P La. 5 dicere ζ ducere conieci; cf. Casas O et P || pedos z pedes z^lZ 6 lucis Z 6-7 requirendum oportet de numeris aut (aut iterauit z) locis aut fossis nam ζ uidendum qualia loca si fossae fuerint P La. 7 rariores P La. 7-9 sicut et... obseruandum om. P La. 7 formam z || et conieci 8 obseruetur z obseruentur Z ur erasit Z^l 11 ante Z an se z ante se P La. || primum et om. P La. || sub campum om. P La. || currens P La. || flamminam Z i superscr. Z^l 12 et subtus flamminia Z om. zP La. || pratum et trans pratum alueum ζ alueum trans pratum super Flaminia nuces P La. || autem om. P La. || montem ζ -es P La. 12-13 de quo monte alueus descendit ζ descendentes in alueo P La. 13 aquam (-a z) petent ζ petent aquam P La. || per ductas (-os z -as z^l) lineas fit pedes (pedum Z) quadrifinalis (quadriginalis Z) ζ et de sub riuo latus riuum limitem transit qui uenit super sextaneum P La. 14 habebit sicut superius descripsimus ζ requirendae sunt P La. 14-22 si autem in colle... sine dubio obseruentur eundem textum ζ et P non habent. In P La. (p. 316, 19-25) legitur sic: si autem in planis, ad notas iuris requirendum est. si in campestribus fuerit, talia signa requiris. fines sub se habentem, super se Flaminiam, et de latus se a meridiano uenientem aliam, in quadriuiuo munumentum, fines de casa superscripta. quam maxime si in locis planis fuerit, rectis lineis continentur, sicut auctores exposuerunt. 16 trifinium z 17 flamminiam Z -am z || super Flamminia montem Z super Flaminia monte z || in Flamminia Z 18 tribium z tribuimus Z || aqua uiua ζ -am -am conieci 19 itinerem z 20 quo loco Z in quo z 21 examine z examine Z || trifinium z

Q. CASA QUE TINGUI PER NOM Q.

Al darrera seu té també una gran extensió i el seu límit travessa algunes vies des del sud fins a una altra llinda. Al damunt seu té una muntanya. A sota seu té, en canvi, la Flamínia i sota la Flamínia té plantada una vinya i a sota de la vinya hi ha una riera i a dins de la vinya hi ha monuments funeraris. A sobre seu té una arca. Al damunt seu té una gran extensió. El càlcul del seu límit tal com hem indicat en les anotacions de dret dóna 250 peus d'ample. Els restants, com en els llocs plans, cal cercar-los a partir dels números o dels terrenys o de les fosses. Ja que vam plantar els termes espaiats. Tal com hem indicat en la "forma" i en les anotacions de dret, així sense cap dubte sigui observat. En tot punt cal que sigui preservat allò que els autors van establir que s'observés d'acord amb l'autoritat de les lleis.

R. CASA QUE TINGUI PER NOM R.

Té els camps al seu davant i ben grans. A sota té un pla i sota el pla corre una riera. A sota, la Flamínia i sota la Flamínia, un prat i a l'altra banda del prat, una riera. Però al damunt seu té una muntanya, de la qual baixa una riera d'on obtenen l'aigua. †per les línies traçades... dóna peus... "quadrifinal"†. Si tingués una muntanya al damunt seu, tindria aquestes llindes tal com hem indicat més amunt. Però si la casa de la lletra esmentada estigués situada en un turó, té a sota un pla i sota el pla corre una riera i a l'altra banda de la riera passa un camí i sobre el camí, a prop d'un riu, hi ha erigida una arca en un trifini. I a sobre seu té un turó que té un pla i al damunt d'aquest turó, la Flamínia. Al damunt de la Flamínia, una muntanya (que arriba) fina a una altra llinda i a la Flamínia, prop d'un encreuament de tres camins, hi ha una altra arca erigida en un trifini que assenyala davant seu i darrera seu una aigua viva. Però pel sud a través d'un coll del turó passa un camí i en aquest mateix camí hi ha monuments funeraris. El càlcul, però, d'aquest mateix límit el trobaràs seguint la línia recta a través dels turons i fins a la riera, on igualment hi ha erigida una arca en un trifini d'acord a la revisió. Tot allò, doncs, que hem indicat més amunt sobre les esmentades lletres en les anotacions de dret amb fidelitat als autors, sigui observat sense dubte.

S. CASA QVAE PER S NOMEN HABVERIT.

Fines grandes habet. super se aquam uiuam significat. ab orientale[m] parte[m] alueum significat. super se montem habet. casa in umorosa loca finem habet. et septentrionalem litem proximum se habet. super se duos montes habet et inter montem et montem alueus descendit.

5 <casa> hoc nomine de littera suprascripta super se planum habet, de latus se uallem. contra orientalem partem litem proximum habet. a sexta hora aquam uiuam habet et ipsa aqua uiua in trigonio constituta est. in monte autem quem supra dictauimus, sacra paganorum ibidem constituta sunt. haec quae superius sunt in notis iuris exposuimus, itaque in omnibus obseruetur etiam. si in campaneis locis posita fuerit, limes requirendus oportet. sicut in numeris aut in notis

10 iuris obligauimus ita excogimus obseruari quae auctores per singulos libros exposuerunt.

T. CASA QVAE PER T NOMEN HABVERIT.

Super se montem habet et in monte arca constituta. sub se autem fines spatiosos habet et alueum et trans alueum aquam uiuam in trifinio constitutam. de super limes orientalis proximum casa ueniet. [sicut superius diximus fines sub se spatiosos habet]. terminos autem rariores

15 constituimus et in formam discripsimus. hoc sine dubio deinceps in omnibus obseruetur.

V. CASA QVAE PER V NOMEN HABVERIT

Fines grandes habet, sub se montem habet. qui mons explagiis <est> et casa<m> planis locis possidet. in sinistra parte montem et alueum habet et tres aluei exinde descendunt. et de ipsa sinistra parte lapides grandes in ipsos alueos sunt et super alueos duas serras habet cauas et super una serra sacra paganorum obseruatur, super se autem fines fortiores extendens. de latus se autem, hoc est ab oriente, finis proximum ueniet. sub se aquam uiuam habet. secundum quod superius litteris dictauerunt ita exposuimus quod sine dubio obseruetur.

20

(Z 86r 9-31; z 75v 26-76v 8; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) 1-22 E Caslittl. p. 316, 26-317, 23 La.

1 primum S om. z. Titulum Casae inter aqua et uiua scripsit Z 2 aqua uiua ζ -am -am P La. 2-3 ab orientalem... significat transposuit P La. 3 in umerosa loca z in numerosa locha Z in umectis locis P La. || fines P La. || habeat Z || septentrionem ζ -trionalem P La. 4 proximum se habet ζ proximum habet ab orientali parte riuum significat super riuum currentem transit super se fines grandes habet sub se alios casales et in monte aluarium EV P La. || duos montes habet ζ montem P La. || inter montes et z inter montem et z¹ || descendit om. z 5 hoc nomine de littera suprascripta (superscripta Z) ζ om. P La. casa conieci 5-6 uallem contra orientalem partem litem proximum habet ζ uallem habet ab orientali parte limes in proximum concidet P La. 6 aqua uiua ζ -am -am P La. || et in ipsa z 7 trigonium P La. || montem ζ in monte P La. || quam supra dictauimus ζ quem supra se habet P La. 7-8 ibidem constituta est ζ in ipsa O constituta sunt P La. 8 haec quae (quae om. z) superius (-ria z) sunt in notis iuris exposuimus ζ et in his sicut in signis deputauimus P La. 8-9 itaque in omnibus obseruetur etiam ζ si in montibus fuerit, talia signa P La. 9 si in campaneis locis posita fuerit ζ si uero in campestribus P La. || limis requirendus ζ limites requirendos P La. 9-10 sicut in... exposuerunt om. P La. 9 in numeris Z in numeros z in numerus z¹ 10 obligabimus z 11 primum T om. z 12 plerumque super se fines paruos habet add. P La. principio Casae || super se montem habet ζ habens super se montem P La. || in montem ζ -e P La. || arcam P La. || constituta om. P La. || abet et z habet Z mittit ad P La. 13 et trans alueum om. P La. || aqua uiua ζ -am -am P La. || usque in trifinium constitutam P La. || de om. P La. || limis orientalis ζ limites orientales P La. || casa om. P La. 14 uenientes P La. || sicut superius... spatiosos habet om. P La. || autem om. P La. 15 et in formam (-am z) discripsimus hoc ζ sicut auctores constituerunt P La. || deinceps in omnibus (in obs Z) ζ om. P La. 16 primum V om. z 17 sub se ζ super se P La. || qui mons explagiis Z qui mon sex plaguis z (u suprascr. z¹) montem qui planus est 17-18 casa (causa Z) planis locis possidet ζ casa plana loca possidet P La. 18 in om. P || montem super alueum P La. || et tres aluei exinde descendunt et ζ tribus alueis descendens P La. || ipsa om. P La. 19 grandes om. Z || abet add. z post grandes 19-20 in ipsos alueos sunt et super alueos duas serras habet (sera ha Z -s -be suprascr. Z¹) cauas et super una sera ζ quae in alueo exduas serras habens cauas P La. 20 obseruatur om. P La. || quam maxime add. P La. post autem || extendens om. P La. 20-21 de latus se (se om. z) autem hoc est ab oriente ζ et a sexta hora et ab oriente 21 in proximum ueniens P La. || aqua uiua habet ζ -am -am habens P La. 21-22 secundum quod... sine dubio (dubio om. z) obseruetur ζ omnia ita obseruentur P La.

S. CASA QUE TINGUI PER NOM S.

Té una gran extensió. Al damunt seu s'hi assenyala una aigua viva. Per la part oriental s'hi assenyala una riera. Al damunt seu té una muntanya. La casa té la llinda en uns terrenys pantanosos. I té el límit nord ben a prop seu. Al damunt seu té dues muntanyes i entre muntanya i muntanya baixa una riera. La casa que té per nom la lletra esmentada té al damunt seu un pla, al seu costat una vall. Cap a la part oriental té el límit ben a prop. A l'hora sisena¹¹¹ té una aigua viva i aquesta aigua viva és establerta com a trifini. En la muntanya que hem indicat abans, allà mateix hi ha erigit un santuari dels pagans. Això que consta més amunt ho hem indicat en les anotacions de dret, i així mateix sigui observat també en tot punt. Si estigués situada en lloc pla cal cercar el límit. Tal com hem consignat en els números o en les anotacions de dret, així fem que sigui observat allò que els autors en sengles llibres van indicar.

T. CASA QUE TINGUI PER NOM T.

Al damunt seu té una muntanya i en la muntanya hi ha erigida una arca. Però a sota seu té una gran extensió i una riera i a l'altra banda de la riera una aigua viva establerta com a trifini. Pel damunt el límit sud arriba ben a prop de la casa. [com hem dit abans a sota seu té una gran extensió]. Hem plantat, però, els termes més espaiats i ho vam indicar en la "forma". Això, d'ara en endavant, sigui observat en tot punt sense cap dubte.

V. CASA QUE TINGUI PER NOM V.

Té una gran extensió, a sota seu té una muntanya. Aquesta muntanya té un replà¹¹² i conté una casa en terreny anivellat. A la part sud té una muntanya i una riera i tres rieres baixen des d'allà. I per la mateixa part sud hi ha grans pedres col·locades en aquestes mateixes rieres i sobre les rieres té dues "serres"¹¹³ amb cavitats i al damunt d'una d'elles es conserva un santuari dels pagans, estenent-se pel damunt seu uns camps més grans. Al seu costat, és a dir, per l'est, la llinda arribarà ben a prop. A sota seu té una aigua viva. Segons allò que han dictaminat més amunt per a les lletres, així ho hem indicat i sense cap dubte sigui observat.

¹¹¹ Aquí es veu clar el sentit del mot *sextaneus* en relació a la *sexta hora*.

¹¹² El mot *explagius* seria un derivat de *plagia*, mot d'etimologia grega (πλάγια, costat, flanc), que amb el significat de "pastures, planes" i que s'hauria especialitzat més tard per referir-se a les costes, d'on els mots "platja" cat., "playa" cas., "plage" fr., "spiaggia" it. cf. COROMINAS, J *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. (con la colaboración de José A. Pascual) Madrid. 1991-1997 *sub voce* "playa" i *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. 1980-1991. *sub voce* "platja".

¹¹³ Hi ha diferents interpretacions del mot *serras*. Des l'accident geogràfic que deriva en el català i castellà "serra/sierra" fins a un tipus de terme, de ceràmica, que podria incloure, com aquí, una cavitat.

X. CASA QVE PER X NOMEN HABVERIT

Fines in longum habet et spatiosos maxime, si in campo domus posita fuerit. super se montem habet, de latus se alueum. etiam quattuor aluea habet et super alueum alter riuolus currit. de sinistra parte fines minores habet. a parte occidentis fines fortiores habet. maxime limites requiri oportet. nam si in monte posita fuerit terminos quam maxime posuimus. qui termini distant a se in pedes trecentos denos qui in alueum coniungent. eo quod arca super riuum aluei in quadrifinium constituta sit quae super se montem habet etiam. et est fundus de littera suprascripta qui fines strictiores habet. de duodecima parte limitem proximum se habet. a sinistra parte alueum currit. ab orientale uero parte fines fortes habet. tale signa inuenies in casa quae per ista littera nomen habuerit. sicut et in notis iuris exposuimus sine dubio excogimus obseruare.

Y. CASA QVE PER Y NOMEN ABVERIT.

Fines grandes habet, sub se montem habet, super se planum, de latus sinistrae partis fontem habet et mutabilis locus. casa in suis ceteris constituta. superius casa duos alueos habet, de latus se fines maiores, sub se autem fines graciliores habet. sub se uero pratum et a sinistra parte uineam. super se montem et de latus se alium montem. et inter montem et montem uia uenit et super uia flumincellus currit et trans flumincellum aqua uiua. tales fines habet casa quae nomen habuerit de littera suprascripta. sicut auctores exposuerunt ita et in formam discripsimus sine dubio obseruetur.

Z. CASA QVE PER Z NOMEN HABVERIT.

Fines minores habet secundum auctoritatem nominis sui. limitem orientalem proximum se habet et de sinistra parte proximum fontanam habet etiam. limitem quem proximum habet in canalem impingit.

(Z 86r 31-86v 15; z 76v 8-30; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) **1-17** E Caslittl. p. 317, 24-318, 14 La.

(Z 86v 15-19; CXLVII, p. 233 To.; EHK, p. 62 Th.) **20-23** E Caslittl. p. 318, 15-19 La.

1 primum X om. z **2** spatiosas Z || maxime si om. P La. || domus om. P La. || positos P La. || fuerit ζ non per omnes fines campum P la. **3** habens P La. || de latus se alueum etiam ζ et alueum de latus se P La. || aluea habens P La. || alter riuolus ζ alius riuus P La. **4** minores ζ paruos P La. || a parte occidentis ζ ab occidente autem quam maxime P La. || maxime (-e? z) ζ si in campestribus fundus constitutus fuerit P La. **4-5** oportet requiri P La. **5** nam si (si om. z) in monte posita fuerit terminos quam maxime (in rasura Z) posuimus ζ si in montanis locis terminos excogimus requirendos P La. **5-6** qui termini distant a (ad Z) se in ζ quoniam scio et ipsos terminos per P La. **6** trecentos denos Z CCC denos z trecentenos denos P La. || qui ζ inuenies quos P La. || coniungent ζ coniungis P La. || eo quod om. P La. || riuum ζ ripa P La. **6-7** in quadrifinio constituta (tu suprascr. z^l) sit que ζ constituta est in quadrifinio ideoque P La. **7-8** habet etiam et est fundus de littera (litera z t suprascr. z^l) suprascripta ζ aliquos fundos habere constat P La. **8** finem strictionem (striccionem Z) habet ζ -es strictiores -ent P La. || de ea Z de z a P La. || limitem proximum se habet ζ limes maximus constitutus P La. || a sinistra z ad sinistra Z sinistra P La. **9** currit ζ significat P La. **9-10** ab orientale... sine dubio in omnibus (in omnibus om. Z) excogimus obseruare (obseruare om. z) ζ om. P La. **12** montem habens P La. || planum habet P La. || de latus sinistre partis Z de sinistra parte z de latus se in sinistris P La. **13** habet et ζ de latere eodem P La. || ceteris Z ceteribus z ceteris P La. ceteris conieci || constituti Z || casa duos alueos habet ζ quae proximum casa uenientes duas aquas siue duos alueos habens P La. **14** fines graciliores ζ -em gracilem P La. || habet om. z || latus se proximum fontem add. P La. post habet || et a z et ad Z de P La. **15** uineas P La. || primum et secundum et om. P La. || alium om. P La. || uia uenit ζ uiam P La. **16** et super Z uia suprascr. Z^l et supra uia z sub uia P La. || flumicellum P La. || currit om. P La. || flumicellum P La. || aqua uiua ζ -am -am P La. **16-18** casa que nomen... obseruetur Z casa nomen add. tantum z in linea addita ad marginem. hinc deest textus in z om. P La. **17** superscripta Z suprascripta conieci **20** fines paruos P La. **20-21** limitem orientalem proximum se habet et Z limes orientalis proxime concidens P La. **21** de sinistris partibus fontem P La. **21-22** eciam... inpingit Z si limiti proximo canales impinget horizontes diuident ∞ : ueniet computatio limitis P La.

X. CASA QUE TINGUI PER NOM X.

Té els camps en forma allargada i molt espaiosos, sobretot si la casa estigués situada en el pla. Al damunt seu té una muntanya, al seu costat una riera. Té també quatre rieres i pel damunt d'una riera corre un altre rierol. Per la part sud té una menor extensió. Per la part oest té més extensió. Sobretot cal cercar-ne els límits. Car si estigués situada a la muntanya, hem plantat tants termes com hem pogut. Aquests termes disten entre si 310 peus i porten fins a una riera. Per aquest motiu una arca ha estat erigida en un quadrifini al damunt del riu de la riera. La qual també té una muntanya al seu damunt. I la propietat d'aquesta lletra té els camps més estrets. Per la part sud té una menor extensió. Per la part dotzena¹¹⁴ té el límit ben a prop. Per la part sud corre una riera. Però per la part oriental té una bona extensió. Tals senyals trobaràs a la casa que tingui per nom aquesta lletra. Tal com les hem indicat en les anotacions de dret, sense cap dubte les fem observar.

Y. CASA QUE TINGUI PER NOM Y.

Té una gran extensió, a sota seu té una muntanya, al damunt seu un pla, al costat sud té una font i un indret inestable¹¹⁵. La casa està establerta en la part més oriental. Pel damunt de la casa té dos rieres, al seu costat té més extensió, a sota seu, però, té uns terrenys més estrets. I a sota seu un prat i a la part sud, una vinya. Al damunt seu, una muntanya i al seu costat, una altra muntanya. I entre muntanya i muntanya passa una via i al damunt de la via corre un rierol i a l'altra banda del rierol hi ha una aigua viva. Aquestes llandes té la casa que tingui per nom la lletra esmentada. Tal com els autors ho van indicar i com ho vam consignar en la "forma", així sense cap dubte sigui observat.

Z. CASA QUE TINGUI PER NOM Z.

Té una menor extensió d'acord amb l'autoritat del seu nom¹¹⁶. Té el límit oriental ben a prop seu i per la part sud té una també una font ben a prop. El límit que té més a prop va a parar a un canal.

¹¹⁴ També aquí es confirma el sentit d'aquests termes, al·ludint a la dotzena hora, és a dir, a la posta de sol per l'oest.

¹¹⁵ No és tampoc segura la interpretació d'aquest sintagma *locus mutabilis*. Des de terrenys inestables, fins a la possibilitat que la font esmentada no ragés sempre pel mateix indret.

¹¹⁶ Potser es refereix al fet que aquesta casa ocupava només uns terrenys "restants" dins del pla ordenat i per això se li donava aquesta lletra, diguem-ne de menor importància

Lege feliciter et intellegere curabis. nam qui intelligit quod naturaliter iuxta litteram uidet agrorum intentionem et certamen tollere pote<s>t. prudentia<m> tamen hii mensores habere debent qui iudicant et quos aduocant ut praestatores. ad discernendo autem et iudicando mensorem bonum uirum et iustum agere oportet ut nulla ambitione aut sordibus moueatur. sed et
 5 seruare opinionem metris et moribus debet. omni enim artificii ueritas custodienda est. exclusi sunt illi qui falsa pro ueris opponunt. quidam enim per imprudentiam, quidam per imperitiam peccant. multa sunt ergo in professione quae generaliter pro ueris adiciuntur. per controuersia<m> argumentaliter <et coniecturaliter>, etiam superflue mentire artifices coguntur. sed totum hoc iuste iudicare artificem oportebit.

10 Haec lege prudens; animo memento omnia et talem te omnibus exhibeas nuntiando ueritatem quales nos priscorum auctoritas cognitos fecit: id est, bonum imperare, iuste iudicare inter partes. id est et tibi conti<n>gat optamus. nec uerearis quia horum fundorum cessit conditor ual<l>em. et tu per aquiuerigiis apprehende limitem montis usque ad loci[s] expositionem in quo ueritas declarari oportet. nam est eminens forma recta locorum diuisio.

15 Quod pertinet separatim per aquarum diuergia in utraque parte ualde nota partit<i>o. est et aliud argumentum. extremitatum genera sunt duo: unum quod per rigorem obseruatur et aliud quod per flexus. in his duobus uersiculis superscriptis est omnium ad plenitudinem segr<eg>atio locorum. et ut plenius scias breuiter insinuamus quod doceas. rigor est quidquid inter dua signa uel in modum lineae rectum praespicitur. haec est utique quod in planitia[m] recti positi sunt
 20 limites, id est fasciati. et quod dicit flexuosum est quidquid secundum naturam locorum curuatur. id est, quicquid fuerit undique diffusum pluuiialis aquae collectio et in una uisione ostensa. possessor ad supra usque in planum descendat et sibi defendat. haec est limitum et segregatio locorum.

25 EXPLICIT LIBER INNOCENTI [ET PAULI] DE LITTERIS <NOTIS> IVRIS PER SINGVLA NOMINA FVNDORVM ET SITVS LOCORVM.

 (Z 80v, 16- 81r, 6; LXXXVIII-XCIV (1), p. 223 To.; EHK, p. 56 Th.; p. 330 Mi.) **1-9** E PsBoeth., p. 403, 5-17 La.; cf. AgUrb. p. 50, 7-51, 3 Th. **15** Quod... partitio PsBoeth. 396, 18-19 La. **16-22** extremitatum... defendat E PsBoeth. p. 408, 10-25 La. **24-25** E Caslittl. p. 310, 1-3 La.

1 lege *codd. La. To.* legere Z in 83r || nam *add. Z om. Z in 83r* || qui *codd. La. To.* que Z in 83r || intelligit Z intelliget Z in 83r intellegit ræg intelleget *codd. N La. (Toneatto)* || naturaliter iuxta litteram *add. Z hic et in 83r* (natus at iter Z in 83r naturaliter Z^l in 83r iusta Z in 83r) **2** intemetionem Z in 83r || potet Z poter' Z in 83r potest *codd. La. To.* || prudentia Z -am *codd. La. To. et Z in 83r* || hii *codd. La. hi Neg (Toneatto)* **3** qui iudicant Z To. qui iudicaturi sunt *codd. La. et Z in 83r* || quod Z quos *codd. La. To.* || ad discernendo autem et iudicando Z To. in iudicando autem *codd. La. et Z in 83r* **4** uirorum Ne (Toneatto) || oportet *add. Z hic et in 83r* || ambicionem Z et Z in 83r ambicione Z^l ambitione *codd. La. To.* || sed et *add. Z om. Z in 83v* **5** metris *codd. La. To.* meris *pr. b* meritis aS et corr. b et arti AB et arte P (Toneatto) || ueritas *codd. La. To. et Z^l in 83v* uero Z in 83v **6** sunt Zamrv To. sint Z in 83v et Nbeg La. (Toneatto) || quidam *codd. La. To.* Odam Z in 83v Adam Z^l in 83v || enim *add. Z hic et in 83v* || imprudentiam ZarN et Z in 83v inpuidentiam *codd. La.* **7** multi sunt Z multa m mutans v multa sunt *codd. La. To. et Z in 83v* || professione *codd. La.* profecione N (Toneatto) perfeccione Z in 83v || pro *codd. La. To.* per Z in 83v || adicitur *pr. b* || pro contrauersia Z per controuersiam *codd. La. To.* per conprouersiam Z in 83v **8** argumentaliter et iam Z argumentaliter et coniecturaliter etiam *codd. La. To.* argumentaliter coniecturaliter etiam Z in 83v || mentire Z mentiri a La. To. metiri bmrVNg metire e **9** sed totum hoc iuste iudicare artificem oportebit Z sed tantum (totum *codd. La. tutum v*) hoc (hic N) iudicandi hominem artificii (artificem *codd. La. et Z in 80v*) oportebit (oportebat e) Z La. totum autem hoc iudicandi officium et hominem et artificem exigit egregium AgUrb. Th. **10** hic Z haec con. Th. To. || te *suprascr. Z^l* || exhibeat Z exhibeas Th. To. **11** id est seclud. To. **12** id est Z id ut con. Th. To. || contigat Z **13** locis Z loci Th. To. **15** pertinet Z permanet *codd. La. et Z in folio 76v* || diuergit Z diuergia *codd. La. et Z in folio 76v* || partito Z **15-16** est et aliud argumentum *add. Z* **16** extrimitantium Z extremitatum *codd. La. To.* || seruatur r **17** flexos Zbe -us *codd. La.* || segratio Z segregatio *codd. La.* **18** et ut plenius scias Z sed ut haec (hoc g) plene scias *codd. La.* || rigorem Z rigor est *codd. La.* **19** modum Z in modum *codd. La.* || rectae r || prespicitur Zbe perspicitur *codd. La.* || planiciam Z planitie *codd. La.* **20** fasuati Z fasciati *codd. La.* **21** adque Z aquae *codd. La.* **22** ostensa Z monstrata *codd. La.* || ad supra Z a supra *codd. La.* || usque *add. Z* **22-23** hec est limitum et segregatio locorum *add. Z* **24-25** EXPLICIT. LIB. INNOCENTI ET PAULI DE LIBRIS IVRIS P. SINGVLA DNA. (NOMINA To. DOMINIA Mi.) FVNDORVM ET SITVS LOCOR. Z EX LIBRO XII. INNOCENTIVS V. P. AVCTOR DE LITTERIS <ET> (ET con. La.) NOTIS IVRIS EXPONENDIS P La.

Llegeix això amb cura i prova de comprendre-ho. Car aquell que comprèn de forma natural allò que veu al costat de cada lletra pot llevar tota disputa i contesa pels terrenys. Tanmateix cal que tinguin prudència tant aquells agrimensors que jutgen com aquells que són reclamats com a perits. A l'hora de decidir i jutjar, però, cal que l'agrimensor es comporti com un home bo i just per tal que no es vegi afectat per l'ambició o la cobdícia. Sinó que ha de conservar el bon nom per les seves mesures i el seu caràcter. La veritat, en efecte, ha de ser custodiada per tot artífex. N'han estat exclosos aquells que presenten falsedats com si fossin veritats. Ja que alguns s'equivoquen per imprudència, d'altres per inexperiència. Perquè hi ha moltes coses que en el moment de declarar es prenen com a veritables essent vaguedats. Enmig de les controvèrsies els artífexs són empesos a divagar o fins i tot mentir obertament. Però caldrà que l'artífex jutgi tot això amb justícia.

Llegeix aquestes coses amb prudència; guarda-te-les totes a la memòria i mostra't davant de tots proclamant la veritat tal com l'autoritat dels nostres predecessors ens va fer coneguts: és a dir, manar allò que és bo i jutjar amb justícia entre les parts. Això és el que desitgem que et succeeixi. I no tinguis por perquè el fundador d'aquelles propietats hagi cedit la vall. Tu, per mitjà dels vessants d'aigües calcula el límit de la muntanya fins al moment de l'exposició durant la qual cal declarar la veritat. Car és evident en la "forma" la correcta divisió dels terrenys.

Allò que correspon per separat per mitjà dels vessants d'aigües a banda i banda és una partició ben coneguda. Existeix també un altre argument. Hi ha dos tipus d'extremitats: una que s'observa en línia recta i una altra a través de giravolts. En aquestes dues ratlles escrites amunt hi ha en la seva totalitat la divisió de terrenys i perquè la coneguis plenament t'indiquem breument allò que has de declarar. El "rigor" és allò que entre dos senyals o bé en línia recta es pot veure. Això és sobretot perquè a la plana els límits són traçats rectes, és a dir, en quadrícula. I el que s'anomena "sinuós" és tot aquell que va girant segons la naturalesa dels terrenys. És a dir, tot allò que reculli l'aigua de la pluja d'allà on hagi caigut i es vegi des d'un sol punt. El propietari de dalt, que baixi fins a la plana i es defensi¹¹⁷. Aquesta és la segregació de límits i terrenys.

S'ACABA EL LLIBRE D'INNOCENCI [I PAULUS] SOBRE LES ANOTACIONS DE DRET DE LES LLETRES A TRAVÉS DELS NOMS DE CADA PROPIETAT I LA SITUACIÓ DELS TERRENYS

¹¹⁷ Aquí Gisemund recull aquest principi bàsic (almenys per a ell) de l'agrimensura en clara correlació a l'expressat anteriorment (p. 56, 1-2; cf. p. 57, n. 89).

<ARTIS GROMATICAE siue GEOMETRIAE GISEMVNDI
LIBER SECVNDVS>

POST CETERA EGO GISEMVNDVS DOCENTIBVS LOQVOR:

5 Dum plures in hac intentione electorum instructi, dictare manentes ac multimodis libros fideliter construentes, [et] recte fidem doctor<um> in hoc opere constructam praedicando ac scribendo posteris doctissime reliquissent, nos uero in primis simus corde et mente prope deum semper et quae domini sunt cogitare et quae dei sunt quaerere et deus erit semper nobiscum.

10 Et quia geometria forma<m> sacrorum ad praescipienda<m> maxime uisu indiget, utinam et nobis inicit dominus Iesus manus suas super oculos ut incipiamus et nos recipere non tantum ea quae uidentur terrena sed [non] quae uidentur caelestia et aperiat nobis illos oculos cordis nostri, qui non intuentur praesentia sed futura. et reuelet nobis cordis aspectum quod deus uideatur in spiritu, per ipsum dominum nostrum Iesum Christum cui est honor et gloria in saecula saeculorum.

INCIPIIT LIBER SECVNDVS CVM CAPITVLA

- 15 I- Nomina agrimensorum
II- De orbem omni terrae in quat<t>uor partibus diuisum.
III- De segregacione prouinciarum ab A<u>gustalibus terminis.
III- De iure territorii.
V- De controuersi<i>s [materiae].
20 VI- De terminorum positione et signa limitum [uel lapidum] finalium.
VII- De spatio terminorum [positionum] inter se continentium.
VIII- De rigore terminorum [et rectitudine].
VIII- De fine terminorum.
X- De regula artis geometriae et segregacione locorum.
25 XI- De domo proprietatis et possibilitate heredum.
XII- De sex ordines quae sunt in opere artis geometriae.
XIII- De alluione.
XIII- De aquae pluuiiae accessu.
XV- De agris centuriatis.
30 XVI- De subsiciuis agris.
XVII- De locis publicis.
XVIII- De locis relictis et extraclusis.
XVIII- De locis sacris et religiosis.
XX- De itineribus.

(Z 81r, 6-36a; XCIV (2)-XCVII, p. 223-224 To.; EHK, p. 56-57 Th.; p. 330-331 Mi.) **14** PsBoeth. p. 403, 18 La. **17** PsBoeth. p. 398, 24 La.; cf. Front. p. 7, 1 Th. **18** E PsBoeth. p. 398, 16-17 La. **19** de terminorum positione Ex PsBoeth. p. 398, 22-23 et 399, 4; cf. Front. p. 4, 12; signa limitum finalium E PsBoeth. p. 400, 21 La. **21-22** Ex PsBoeth. p. 398, 23 La.; cf. Front. p. 4, 20 et p. 5, 2 Th. **23** regula artis geometriae E PsBoeth. p. 393 La.; cf. p. 251 (XCVII, 10) To. **24** de domo proprietatis PsBoeth. p. 398, 23-24 La.; cf. Front. p. 6, 3 Th. **25** E PsBoeth. p. 412, 16-17 La. **26** PsBoeth. p. 398, 24 La.; cf. Front. p. 6, 15 Th. **27** PsBoeth. p. 399, 2-3 La.; cf. Front. p. 9, 21 Th. **29-33** E PsBoeth. p. 398, 24-399, 3 La.; cf. Front. p. 4, 7-11; p. 8, 7 et 12; p. 9, 3 et 13; p. 10, 5 Th.

3 CAETERA Z **4** electorum Z Th. doctorum con. To. || dictari Z Th. dictare To. **5** et seclud. To. || fidei Z Th. fidem To. || doctor Z Th. doctor<um> To. || hac Z hoc To. **8** et quia Z Th. quia To. || forma... praescipienda Z Th. forma<m>... praescipienda<m> To. || uisa Z uisu Z^l || indiget Z Th. indiget To. **9-10** et que Z ea quae Th. To. **10** non seclud. To. **14** CAPITULO Z -A Z^l **15** agrimensorum Z **16** omni<s> To. || quatuor Z **17** augustalibus Z augustalibus Th. To. **19** controuersis Z controuersi<i>s To. -ia Z in 82v || matheriae Z Th. To. **20** posicionum Z positione To. || uel lapidum om. Z in 82v et seclud. To. **21** posicionum iterauit et postea erasit librarius ipse. To. **22** et rectitudine seclud. To. **24** regule Z regula To. **25** que Z qui prop. To.

<LLIBRE SEGON DE L'ART GROMÀTICA
o GEOMETRIA DE GISEMUND>

DESPRÉS DE TOT ALLÒ DIT, JO GISEMUND, PARLO ALS PERITS¹¹⁸:

Ja que molts dels elegits per a instruir-se en aquest tipus de disputes, insistint a dictar i recopilar fidelment llibres de tota mena, han deixat sàviament als venidors, alligant-los i escrivint-la, la recta doctrina forjada en aquesta matèria, estiguem en veritat nosaltres sobretot en el cor i en el pensament sempre a prop de déu i prestos a meditar les coses del senyor i cercar les coses de déu, i déu sempre serà amb nosaltres.

I com que la geometria precisa sobretot de bona vista per tal de percebre la bellesa de les coses sagrades, tant de bo Jesús nostre senyor ens imposi les mans damunt els ulls i comencem a percebre no tan sols les coses que semblen terrenals sinó aquelles que semblen celestials i que ens obri aquells ulls del nostre cor que no contemplen les coses presents sinó les futures. I que ens reveli la visió del cor tal com déu és contemplat en esperit, pel mateix Jesucrist, nostre senyor, de qui és l'honor i la glòria pels segles dels segles.

COMENÇA EL LLIBRE SEGON AMB ELS SEUS CAPÍTOLS:

- I- Noms dels agrimensors.
- II- Sobre el cercle de tota la terra dividit en quatre parts.
- III- Sobre la divisió de les províncies a partir dels termes augustals.
- IIII- Sobre el dret del territori.
- V- Sobre les controuèrsies.
- VI- Sobre la posició dels termes i els senyals dels límits o pedres finals.
- VII- Sobre la distància que mantenen els termes entre si.
- VIII- Sobre la rectitud dels termes.
- VIIII- Sobre la llinda dels termes.
- X- Sobre la regla de l'art de la geometria i la divisió de terrenys.
- XI- Sobre la propietat de la finca i la possibilitat d'herència.
- XII- Sobre les sis parts que existeixen en les operacions de l'art de la geometria.
- XIII- Sobre l'al·luvió.
- XIIII- Sobre l'accés a l'aigua de la pluja.
- XV- Sobre els camps centuriats.
- XVI- Sobre els camps subsicuis.
- XVII- Sobre els terrenys públics.
- XVIII- Sobre els terrenys passats per alt i extraclosos.
- XVIIII- Sobre els terrenys sagrats i religiosos.
- XX- Sobre els camins.

¹¹⁸ Nosaltres interpretem el terme *docentes* en funció del significat que sembla tenir en altres passatges el verb *doceo* en el sentit de "demostrar, evidenciar" des de la tècnica agrimensòria la veritable realitat dels límits de les propietats en les controvèrsies. És a dir, actuar com a perits, ja sigui jutjant directament l'assumpte o assessorant alguna de les parts en la seva defensa (*aduocatores* que advoquen, argumenten). Recordem les paraules anteriors: *et ut plenius scias breuiter insinuamus quod doceas*.

<I>. NOMINA AGRIMENSORVM.

Hygini, Iulii Frontini, Siculi Flacci, <Agennii> Urbici, Marci Iunii Nipsi, Balbi mensoris, Caesaris Neronis iussu, <Claudii Caesaris iussu>, Hygini, Euclidis, Tiberii Caesaris iussu, Cassii Longini, imperatoris Seueri [et] Antonini iussu, imperatoris Vespasiani iussu, imperatoris Traiani iussu, imperatoris Hadriani iussu, imperatoris Augusti <Caesaris> iussu, imperatoris Neronis iussu, imperatoris Valentin<ian>i iussu, imperatoris Theodosii iussu, imperatoris Arcadii iussu, imperatoris Honorii iussu, Imperatoris Constantini iussu.

<II>. DE ORBEM OMNI TERRAE IN QUATTVOR PARTIBVS DIVISVM.

Mundus iste etiam [constat] sphaerica constat rotunditate[m] collectus ut diuersas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet. limitum uero prima origo, sicut Varro desc<r>ipsit, ad disciplinam rusticam. quod maiores nostri, id est, Nicodoru<s>, Didymus, Theudotus et Po<ly>clitus, tempore Iulii Caesaris et Marco Antoni[n]o consulibus missi, orbem terrarum in duabus partibus ab oriente in occidente diuiserunt.

(Z 81r, 17b- 81v 1; XCVIII-CIV, p. 224-225 To.; EHK, p. 64 Th.; p. 331 Mi.) **1-7** PsBoeth. p. 403, 18-404, 11 La. **9-10** PsBoeth. p. 394, 7-9 La. ex Cassiodoro sumpta de astronomia **10-11** limitum... nostri Front. p. 10, 20-21 Th. **11-12** Nicodorus... missi E Iulio Honorio, Cosmographia p. 21, 1-3 Riese. **12-13** orbem... diuiserunt E Front. p. 10, 21-11, 1 Th.

2-7 Hunc textum in duobus uel tribus columnis antea scriptum una linea scribam transcripsisse dicit Toneatto. quamobrem nomina agrimensorum et imperatorum confusa et ualde deformata nobis reliquit. Hic monstramus textum a codice Z transcriptum:

IONI IVNI IVLI FRONTINI MIPSI SICVLI / VAVI MENSORIS FLACCI CESARI NERON/TIS IVSSV VRBICI IGINI MARCI EOCLIDIS / TIBERII CESARIS IVSSV CASSI LONGI/NI imp. (im suprascr. p adscrips. Z) SIVERI ET ANTVNINI imp. (imp suprascr. Z) VESPASIA/NI IVSSV imp. (imp suprascr. Z) QRALANI IVSSV imp. ARIA/NI IVSSV imp. AGVSTINI IVSSV imp. (imp suprascr. Z) NERONIS / IVSSV imp. (imp suprascr. Z) VALENTINI IVSSV imp. (imp suprascr. Z) TEODOSI IVSSV imp. (imp suprascr. Z) / RCATI IVSSV imp. HONNORI IVSSV imp. (imp suprascr. Z) COSTAN/TINI IVSSV imp. (imp suprascr. Z).

Et hic est textus a Lachmanno editus cum notis uariationum nobis cognitarum:

Igeni (Igeni a Iginus ZRegv Iginus m Iginus b item Frontinus, Siculus...), Iuli Frontini (Iulii bv), Siculi Flacci, Ageni Urbici (Ageni om. Z), Marci Iuni Nipsi (Mipsi Z Nypsi v), Balbi Mensoris (Vauu Mensoris Z), Cassi Longini, Iginus, Euclidis (Eoclidis Z), NOMINA IMPERATORVM (a La., alii codices om.), Caesaris Neronis (Cesari Nerontis Z om. a) iussu, Claudii Caesaris iussu (om. Z Claudii amReg Caesar R), Tiberii Caesaris iussu (Tiberi Z Tyberii R), Imp. Seueri et Antonini iussu (imperatorum a imperatoris v imper. R Siueri Z Seuerini v Antunini Z Antonii ag), Imp. Vespasiani iussu (Titi et Vespasiani g) , Imp. Adriani iussu (Ariani Z Atriani e), Imp. Traiani iussu (Qralani Z), Imp. Augusti Caesaris iussu (Agustini Cesaris Ze Augustini Cesaris m Augusti Cesaris iussu et iterauit postea imp. Augustini cesaris iussu g om. R), Imp. Neronis iussu, Imp. Valentiniani iussu (Valentini Z), Imp. Theodosii iussu (Teodosi Z Theodosi m), Imp. Archadii iussu (Rcati Z Arcadii e), Imp. Honorii iussu (Honnori Z honori m), Imp. Constantini iussu (Costantini Z). Eadem causa antea adducta in his codicibus ordo agrimensorum et imperatorum aliquantum diuersus est sed hae transpositiones omissae sunt in hoc apparatu. De his et de historia transmissionis huius textus plura legere poteris in La. p. 403-404 et in To. p. 252-253. **8** OMNI<S> To.

9 nam ante mundus om. hic Z sed non in f. 76r || mundus om. g || iste Z ipse NLa. (Toneatto) || etiam constat add. Z || sphaerica codd. La. spherica r || constat iterauit Z fertur codd. La. || rotunditatem Z -e codd. La. et Z in f. 76r || diuersus rerum formarumque ambitus sui circuitione concluderetur Cassiodorus **10** uero om. SFE Th. (Toneatto) || aurigo Z origo Th. To. || Barro Z Varro codd. Th. || discipit Z descripsit codd. Th. **10-11** ad disciplinam rusticam ZFE a disciplina Etrusca La. Th. (Etruscam Scriuerius) **11** maiores nostri Z aruspices codd. La. Th. **11-12** id est Nicodorus Didimus Teudotus et Poelitus tempore Iulii Cesaris Marco et Antonino consulibus missi Z Iulio Caesare et Marco Antoni[n]o consulibus omnis orbis peragratus est per sapientissimos et electos uiros quattuor: Nicodemo (Nicodomo SR Nichodomo P Nicodoro C Nicodoso O) orientis (orientem C), Didymo (Didimo SRC) occidentalis, Theudoto (Teodoto C) septemtrionalis (septentrionali C), Polyclito (Policlito S Peliclito PR Policrito C) meridiani (meridiana A meridiano C) Riese. Notas sumpsit ex editione eius sed in conspectu notarum non addidi ad confusiones uitandas **13** duas partes corr. Th. || ab oriente in occidente add. Z.

<I>. NOMS DELS AGRIMENSORS.

Higí, Juli Frontí, Sícul Flac, <Agenni> Úrbic, Marc Juni Nipsus, Balbus l'agrimensor, per mandat de Cèsar Neró, <per mandat de Claudi Cèsar>, Higí, Euclides, per mandat de Tiberi Cèsar, Cassi Longí, per mandat de l'emperador Seuer [i] Antoní, per mandat de l'emperador Vespasià, per mandat de l'emperador Trajà, per mandat de l'emperador Hadrià, per mandat de l'emperador August <Cèsar>, per mandat de l'emperador Neró, per mandat de l'emperador Valentinià, per mandat de l'emperador Teodosi, per mandat de l'emperador Arcadi, per mandat de l'emperador Honori, per mandat de l'emperador Constantí.

<II>. SOBRE EL CERCLE DE TOTA LA TERRA DIVIDIT EN QUATRE PARTS.

Consta que aquest món ha estat confegit en la forma rodona d'una esfera per tal que encercli amb el circuit del seu àmbit les formes diverses de les coses. Però l'origen primer dels límits, tal com Varró va descriure, correspon a la disciplina rústica. Perquè els nostres avantpassats, és a dir, Nicodor, Dídim, Teodot i Policlit, enviats en el temps dels còsols Juli Cèsar i Marc Antoni, van dividir l'orbe terrestre en dues parts d'orient a occident.

Dexteram appellauerunt <quae> septentrioni[s] subiacere<t>. sinistram quae a meridiano terrae est in occasum, qua parte sol et luna per zonas suas discurrere uidentur. maiores nostri altera[m] linea[m] a septentrione ad meridianum diuiserunt terram et a meridiano ultra antica, citra pos[i]tica nominauerunt. ideo primus limes qui ab oriente in occidente<m> directus est
5 decimanus uocatus est qui<a> ad duodecim manus est factus. secundus limes kardo nominatur quod directum cardine caeli est. nam sine dubio caelum uertat in septentrionali orbe.

In hunc artificium quod mensores iudicauerunt orb<is> terrae in quattuor diuisus est partes. sed partes habitabiles sunt tres, id est Asia, Europa et Africa. Asia est prima pars orienti<s> manetque a tribus partibus Oceano circumcincta et in occasum uersus sub axe septentrionis
10 incipientem conti<n>git Europam, a[d] sinistris autem Africam diuidit, sub Aegypto uero et Syria[m] mare magnum habet. (FIGVRA 33 [MONTES GELBOE VBI CECIDERVNT FORTES ISR<AE>L<I>T<AE>]; FIGVRA 34 OCCIDENS †ANA TAS† ORIENS SEPTENTRIONE ORBIS TERRAE)

<III>. DE SEG<R>EGATIONE PROVINCIARVM AB A<V>GVSTALIBVS TERMINIS.

15 Diligentius exsequenda<e> sunt quae ad prouinciam pertinent parrochiae. omnibus in prouinciis constitutum est et peractum sicut in Africa. ita decimanus et cardo a ciuitate oritur et per quattuor portas in more castrorum et uiae amplissimae dirigunt<ur> limitibus. cuius spatium per liminaria crescente numero defixis limitibus datum et definitum est. per rigorem taliter usque quo ab alia ciuitate quae est metropoli<s>, egrediens alius numerus qui huic numero resistat.

(Z 81v 1-25; CIV-CXIII, p. 225-226- To.; EHK, p. 64 Th.; p. 331-332 Mi.) 1-6 E Front. p. 11, 1-12, 4 Th.; cf. PsHyg. 131, 14-132, 4 La. 8-11 Asia est... habet Ex Oros., hist. I, 2, 2-3 Zangemeister (= p. 56, 5-9 Riese)= Aeth. Cosmograph. II I a p. 90, 16-20 Riese. 16-17 sicut... limitibus E PsHyg. p. 144, 9-12 Th.

1 dextram codd. Th. || quae con. La. Th || septentrionis ZE septemtrioni SFTh. (Toneatto) || subiacere ZSF (Toneatto) subiare E septentrioni subiaceret corr. La. Th. || sinistram... est excisa om. E (Toneatto) || quae codd. Th. quamque S (Toneatto) || a meridiano FTh. ad meridianum La. et PsHyg. 2 terre est Z terra esse F terrae esse orientem S (Toneatto) terrae esset <ab oriente> La. Th. || in occasum Z <ad> occasum La. Th. et occasum S (unde Scriuerius) (Toneatto) || qua parte sol et luna per zonas suas discurrere uidentur Z quod eo solet luna expectari et FE quod eo sol et luna occidere et oriri spectentur S (unde Scriuerius) quod eo sol et luna spectaret La. Th. || sicut quidam... spectare scripserunt Front. Th. om. Z post uidentur || maiores nostri Z aruspices Front. Th. 3 alteram lineam F Th. -a -a S (unde Scriuerius) Front. Th. excisum om. E || a meridiano ZF a me[ri]dia[no] Th. 4 posita Z positica corr. Z^l postica codd. Th. || ideo primus limes qui Z primum duo limites duxerunt unum Front. Th. || que Z qui To. || in occidente Z in occasum Front. Th. || directus est add. Z corr. t in c Z^l 5 decimanus uocatus est Z quem uocauerunt decimanum Front. Th. || qui ad duodecim manus est factus add. Z quia con. || secundus limes add. Z 6 directum cardine Z directus a kardinem A directum a cardine F || septentrionale orbem S excisum om. E 7 orb. Z orbem Th. orbem <omnis> con. To. || diuisus Z um con. To. || est Z esse con. To. 8 tres id est in rasura Z || Affrica Z || est prima pars orienti (orienti<s> To.) 9 manetque a add. Z || ozeano Z oceano Zangemeister To. || post circumcincta in Orosio per totam transuersi plagam orientis extenditur haec Zangemeister om. Z || et in add. Z || post uersus in Orosio a dextra sui om. Z et To. uncis angulatis supleuit 10 contigit Z (P Oros, contingit P³R Zangemeister) (Toneatto) || ad sinistris Z a sinistra Zangemeister || Affricam Z || diuidit Z dimittit (dem- D) Zangemeister || egipto Z Aegypto (egypto P) Zangemeister 11 siriam Z Syria Zangemeister To. || mare nostrum quod magnum generaliter dicimus habet Zangemeister || in figura CAECIDERVNT FORTES ISRLT Z CECIDERVNT FORTES ISRAELITAE To. 12 ANA TAS? 14 SEGEGATIONE Z || AGVSTALIB; Z 15 exequenda Z -ae To. 16 sicut ZBPE sunt S (Toneatto) || Affrica ZE || Admederae Th. om. Z -a B Adrumetina S ad me dederat E (Toneatto) || ita add. Z || decimanus Z decumanus SE (Toneatto) d. maximus P Th. (Toneatto) || post kardo add. ex his P ex his actum ita E ex his acti limites ita S (Toneatto) || oritur ZPE oriuntur S La. Th. orioritur B (Toneatto) || et codd. Th. ut S (Toneatto) 17 partes Z portas Z^l partes uel p. E (Toneatto) || in om. E || more ZBPE -em S (Turnebus) Th. || et ZSE ut BTh. om. P || amplissime ZB -is PSE (Toneatto) || dirigunt limitibus Z -nt<ur> To. limitibus diriguntur P Th. -antur BS -atur E (Toneatto) 18 definitum Z 19 metropoli Z -i<s> To. || qui seclud. To.

Van anomenar part dreta la que s'estenia cap al septentrió. I esquerra la que des del meridià de la terra mira cap a ponent, per on veiem desplaçar-se el sol i la lluna a través de les seves franges. Els nostres avantpassats van dividir la terra amb una altra línia des del septentrió fins al migdia. Van anomenar el de més enllà "anterior" i el de més ençà "posterior". Per això el primer límit que fou traçat des de l'orient fins a occident fou anomenat decumà, ja que fou creat "a dotze mans". El segon límit s'anomena cardo perquè està dirigit per l'eix del cel. Car sens dubte el cel gira en l'orbe septentrional.

D'acord amb aquest mecanisme que van idear els agrimensors l'orbe de la terra fou dividit en quatre parts. Però les parts habitables són tres: Àsia, Europa i Àfrica. Àsia és la primera part cap a l'orient i és envoltada per l'Oceà des de tres parts i en direcció cap a ponent just sota l'eix del septentrió limita amb l'incipient Europa, a l'esquerra però limita amb Àfrica, i sota Egipte i Síria té un gran mar. (FIGVRA 33 [MONTES GÉLBOES, ON VAN CAURE ELS VALENTS ISR<AE>L<I>T<ES>]; FIGVRA 34 OCCIDENT †ANA TAS¹¹⁹ † ORIENT SEPTENTRIÓ ORBE DE LA TERRA)

<III>. SOBRE LA DIVISIÓ DE LES PROVÍNCIES A PARTIR DELS TERMES A<V>GVSTALS.

Cal revisar amb més diligència aquelles parròquies que corresponen a la província. A totes les províncies es va establir i executar com a Àfrica. Així el decumà i el cardo surten de la ciutat i per les quatre portes, segons el costum dels campaments, son traçades les carreteres més amples seguint els límits. La distància entre els quals fou concedida i delimitada amb límits clavats al llarg de les llindes amb un número creixent. D'aquesta forma s'avança en línia recta fins allà on arribin els d'una altra ciutat que és metròpoli, sobresortint-ne un altre número que s'oposi a aquest número.

¹¹⁹ Per aquests mots enigmàtics que apareixen en aquesta figura que representa l'*orbis terrarum* dividit en quatre parts tenim dues possibles interpretacions. Pot ser una referència a l'orient a través del mot grec *αναστάς* que surt, que ressorgeix, en referència al sol o una menció de dos rius importants de la península *Ana<s>* i *Ta<gu>s*, el Guadiana i el Tajo. Qualsevol de les dues hipòtesis és molt difícil de confirmar, donada la poca concreció de les il·lustracions del manuscrit ripollès, que no ens ha estat possible analitzar en aquesta obra. I encara és més difícil atribuir aquestes *didascalía* a Gisemund o als seus copistes.

Ha<n>c constituend<or>um limitum ratione<m> seruare placuit. saepe enim propter partem
 coloniae quae ad mare ponitur cuius fines <aquam non> possunt excedere, hoc est litore
 terminatus et cum sit colonia ipsa in litore non tantum a decimano maximo et cardine set minus
 in ea parte et in aequali esse poterit. multas colonias ipsi montes finiunt qui Alpes nominant<ur>
 5 propter quod quattuor regiones [ab] aequaliter pertica nostra idem diuidet. per ha<n>c
 significatione<m> omnium quattuor regionum limites conprehendimus. mensura sua unicuique
 constabit per numerorum ratione sed integra parte tota limitum rectura seruatur.

<Hi>spania uniuersa terrarum situ trigonia est et circumsaepa a mare Oceano in duabus
 partibus constat, id est, a septentrione et meridie. uero a parte orientis mare Tyrrheno terminatur.
 10 huius angulus prior in Narbonensium finibus desinit. secundus angulus circium intendit ubi
 Brigantia ciuitas sita est et altissimum farum. tertius angulus eius est in Gadi<bu>s ubi est
 columna Herculis. et sunt in ea trigonea iterum duae <Hi>spaniae: citerior et ulterior.

Citeriore<m> <Hi>spania<m> Carthago determinat. hic Iulius Caesar Franci[s]cus Gepidicus
 Africanus et E<u>ropensis castellorum oppidorumque <quae> ad metropolitana[m] pertinebant
 15 iura terminos constituit e<t> [f]flumina quae mergebant in Oceano demetiuit.

 (Z 81v 25- 82r 4; CXIV-CXIX, p. 226-228 To.; EHK, p. 65 Th.; p. 332 Mi.) **1-5** E PsHyg. p. 144, 18-145-8 Th. **5-6** per hanc... comprehendimus PsHyg. p. 170, 11-13 Th. **6-7** mensura... constabit PsHyg. p. 145, 13 Th. **7** sed... seruatur PsHyg. p. 145, 8-9 Th. **8-12** Ex Oros., hist. I, 2, 69-72 Zangemeister (= p. 64, 21-25 Riese)= Aeth. Cosmograph. II 33 p. 97-98, Riese; ubi est columna Herculis Ex Oros. hist. I, 2, 7 Zange. (=p. 57, 4-5 Riese) **13** Citeriorem... determinat Ex Oros. hist. I, 2, 73 Zange. (=p. 65, 4-7 Riese)= Aeth. Cosmograph. II, 34, p. 98, 7-10 Riese.

1 hac Z hanc PSETh. To. haec B (Toneatto) || constituendum Z constituendorum Th. To || ratione Z -em Th. To. || placuit Z debemus Th. debemus PSE (Toneatto) || si huic... natura suffragabit PsHyg. Th. om. Z post placuit || partem Z portum PB Th. positam E postpositam S (Toneatto) **2** colonie Z colonia P Th. coloniam BSE (Toneatto) || que add. Z || ad Z Th. limes ad S (Toneatto) || marem B || aquam B Th. om. Z ad aquam P ad quam E in quantum S (Toneatto) || non P] Th. nostri BE om. S || excidere B || hoc est codd. hae et con. La. **3** terminatus Z terminatur codd. Th. To. || cum et ipsa colonia sit P || non tantum Z fines PB Th. tamen SE (Toneatto) **3-4** set minus in ea parte et in equali esse poterit Z in (om. P) omnes quattuor partes aequaliter accipere non potest PsHyg. Th. (accipere nostri potest B accipere non possunt P erunt E erit S) (Toneatto) **4** quaedam propter... fines perducuntur PsHyg. Th. om. Z post poterit || ipsi ZBSE et ipsi P Th. || faciunt Z To. efficiunt P finiunt BSE Th. || qui Alpes nominant add. Z -nt<ur> To. **5** quos P || regiones ab Z regiones ob BE regionibus P Th. || nostra idem Z nostra id est BE non potest P] Th. || diuidet ZS diuidisset B (ex diuidi set) diuidi PE Th. || per add. Z || hac ZP Th. et S om. AB (Toneatto) **6** significatione Z -tione codd. Th. -em AB || regiones limitum Z regionum limites codd. Th. regionum limitem B || conprehendimus Z conpraehendimus ABS conprehendemus P Th. (Toneatto) || mensura ZBPE Th. mensura A tamen add. S (Toneatto) || quique A **7** per numerorum racione add. Z || set Z sed PE Th. si S (diuidis)set B uid. supra 6 (Toneatto) || integra Z in alteram BP Th. in altera E ab altera S (Toneatto) || parte ZSE partem BP Th. (Toneatto) || seruatur Z seruatur BPSE Th. (Toneatto) **8** Spania Z Th. Hispania To. Oros. om. Aeth. || uniuerso Z -a Oros. || est Z om. Oros. cf. p. VIII Zangemeister || circumspta Z circumsepta Z^l circumfusione Oros. || a mare azeano Z ozeano corr. Z^l Oceani Tyrrhenique pelagi Oros. L-Aeth. terrenique V-Aeth. **8-9** in duabus... terminatur Z paene insula efficitur Oros. **9** terreno Z t litteram in uitio folii occultam ipse legere potui in codice. Tyrrheno Th. To. **10** angulis Z angulus To. Oros. || prior codd. propior B-Oros. (Toneatto) || spectans... coartatus Oros. post prior om. Z || in Narbonensium finibus desinit Z Narbonensium finibus inseritur Oros. || angulus Z u litteram in ipso uitio folii occultam legi **11** uigrancia Z Brigantia Oros. uingrantia VL-Aeth. || ciuitas sita est et altissimum farum Z Gallaeciae ciuitas sita altissimam pharum et inter pauca memorandi operis ad speculam Britanniae erigit Oros. (ciuitas sita est et Galliciae ad VL-Aeth. ciuitas sita est Galliciae et Riese altissimum Aeth. farum mss.) (Toneatto) || eius angulus R-Oros. (Toneatto) || eius est om. Aeth. **11-12** in gadis (gadis Z^l To. gadib; fortasse Z (Toneatto) gadi<bu>s Th.) ubi est columna (columnae Z columna Z^l) erculis Z ubi apud Gades insulas Herculis (hercule//s D-Oros.) columnae (columnae D-Oros. -is D^{2sv}-Oros.) uisuntur Oros. **12** et sunt... et ulterior add. Z || Spanie Z Th. To. || ceterior Z Th. ut infra **13** ceteriore spania cartago Z || textus Orosi inter Hispaniam et Carthago ad finem descriptionis Hispaniae transposuit Z (uid. infra) || hec Z Th. hic To. || iulius Z fortasse ex F(auius) To. || franciscus Z franciscus Z franciscus corr. Schulten apud Th. || giuidisclus Z Gepidicus corr. Schulten apud Th. **14** eropensis Z e<u>ropensis corr. Th. || castellos oppidos Z <per> castellos oppidos To. castellorum oppidorumque conieci || q; Z que Th. qui To. || metropolitanam Z **15** iure con. To. || efflumina qui Z et flumina quae Th. To. || mergebantur prop. Th. || in ozeano Z in oceanum prop. Th. || demitibit Z -metiuit To. -mensus est prop. Th.

Va plaure, doncs, conservar aquesta forma d'establir els límits. Sovint també degut a la part de la colònia que es col·loca al costat del mar, el territori de la qual no pot excedir l'aigua, es van fixar els termes en aquesta costa i ja que la colònia està en la mateixa costa no serà possible fixar-los pel decumà i el cardo màxims sinó més aviat en aquella part i la seva igual. Moltes colònies estan delimitades per les muntanyes mateixes, les quals són anomenades Alps. Per la qual cosa de la mateixa forma la nostra perxa divideix igualment quatre regions. Per mitjà d'aquestes senyalitzacions tracem els límits de totes quatre regions. A cadascun se li indicarà la seva mesura pel càlcul dels números però en la seva integritat es preserva tota la rectitud dels límits.

Hispània¹²⁰ sencera té forma de triangle per la disposició de les seves terres i està rodejada pel mar Oceà per dues parts, és a dir, pel nord i pel sud. En canvi per la part d'orient està delimitada pel mar Tirrè. El primer d'aquests angles acaba en el territori dels narbonesos. El segon angle apunta cap al cerç on està situada la ciutat de Brigàntia i el seu altíssim far. El seu tercer angle es troba a Gades on hi ha la columna d'Hèrcules. I al seu torn hi ha en aquest triangle dues Hispànies: la citerior i la ulterior.

Cartago delimita la Hispània Citerior. Aquí Juli Cèsar¹²¹, vencedor dels francs, dels gèpides, a Àfrica i a Europa, va establir els termes dels castells i ciutats emmurallades que corresponien a la jurisdicció metropolitana i va mesurar els rius que desembocaven en l'Oceà.

¹²⁰ El passatge que ara comença ha estat comentat àmpliament en l'estudi anterior (p. 33-37) on se cita també especialment el que ja va realitzar Toneatto.

¹²¹ Es tracta d'una més que probable corrupció del terme *Flavius Caesar* i que es referiria, així com la resta de títols imperials de *deuictarum gentium*, a Justinià, si bé TONEATTO 1982, p. 261-262, també considera la possibilitat que es tracti de Majorià.

A[u]tque terminus Palentinus aut Carthaginiensis aut Celtiberus super superiore prouincia quae Galli<ci>a nuncupatur, hos terminos constructos reliquimus. Iber uero fluiuis, qui <I>beriam certam diuidit prouincia<m>, currit milia CCCXXVIII quae Numantia, Vardulia, Cantabria, ad Carthaginense<m> metropolitanam pertine<n>t. nam omnia trifinia de Carthagine processerunt.
 5 uenit usque ad ter<mi>num Baetis ubi Corduba sita est <et> Carthago nuncupatur. inde surgit Baetica quae ad Gaditanum stagnum pertinet. inde A<u>gusta E[t]merita quae et Lusitania nuncupatur. currunt termini ipsius usque ad urbem metropolitanam Bracara<m>, cui Gallicia pertinet. ipsius sunt termini et procedunt calles calciatas in miliaria quae conscripta sunt in <no>mine Caesaris et diui Constantini. nam omnia trifinia de iam dicta[m] Carthagine[m] processerunt.
 10 uenit usque ad locum Tormogorum qui et Or<e>tani nuncupa<n>tur. deinde ad arcam praecipuam quae est in terminos Salamantiae cui Durius uicinus commanet flumen. haec arca quattuor <quadris> constructa procedit. quae uidelicet: a dextro Lusitaniam, Baeticam ad postergum; (*LITTERAE SENSVS IGNOTI*: H L M HT QS QS) Galliciam ad sinistrum; Asturias, Cantabria<m> nec non et Vasconia<m> ad facie<m> quae ad oriente<m> Carthagini pertinet.
 15 deinde procedunt termini, sic lapides sculptos habentes in se passos LX, qui procedunt usque congeriem petrarum. deinde in passos XXX usque ad lapidem sculptum nomenque praesenti<s> imperatori<s> aut domini[s] senatus qui non arca<m> sed trifinium diuidunt. deinde <a> parte orientis incipientes Pyrenaei saltus et a parte septentrionis quod eminet iugum per Vaccaeos usque ad Cantabros Asturesque deducit.
 20 Vltior uero iam dicta <Hi>spania habet ab oriente Vaccaeos, Celtiberos et Oretanos, a septentrione et ab occasu Oceanum mare, a meridie Gaditanum Oceani fretum ubi mare terrae inmittitur.

 (Z 82r 4-82r 24; CXIX, p. 228-230 To.; EHK, p. 65-66 Th.; p. 332-333 Mi.) 18-22 orientis... inmittitur Ex Oros., hist. I, 2, 73-74 Zangemeister (= p. 65, 4-10 Riese)= Aeth. Cosmograph. II 34-35 p. 98, 7-13 Riese.

1 aut q; terminus palentinus aut cartaginensis aut celtiferus Z a[u]tque terminos Palantinos et Carthaginenses et Celtiberos prop.Th. aut [que] terminos Palentinos aut Cartaginenses aut Celtiberos To. || superiore prouincia Z superiore<m> prouincia<m> Th. superiori prouincia To. 2 Gallia Z Gallaecia prop. Th. Galli<ci>a To. || que Z qui To. || ueriam Z Iberiam prop. Th. To. 3 certum diuidet Z circum diuidet Th. circumdiuidit prop. To. certam conieci || prouincia Z prouincia<m> To. || que Z que per Th. <ae>que To. || numancia uardulia cantabria Z -am -am -am prop. Th. 4 cartaginense Z Cartaginense<m> To. || pertinet Z pertine<n>t To. || omnem Z omnes pro omnia prop. Th. omnia To. || cartagine Z 5 uenitus q; adter num Z uentumque ad Termem prop. Th. uenit usque ad Ternum secl. To. uenit usque ad ter<mi>num conieci || betis Z Betis Th. To. || cordoba Z Cordoba Th. To. || <et> conieci || cartago Z Cartago Th. Cartagi<ni>To. 6 betica Z Betica Th. To. || qui Z quae To. || gadetanum Z Gaditanum To. || agusta et merita Z A<u>gusta E[t]merita Th. Augusta E[t]merita To. || qui et Z Th. cui [et] To. 7 bracara Z Bracara<m> To. 8-9 inmine cesaris et diuo constantino Z nomine Caesaris et diui Constantini Th. in<n> <n>omine Caesaris et diui Constantini (?) To. 9 omne Z omne<s> pro omnia Th. omnia To. 10 uenitusque ad locum tormogos Z secl. To. uentum est ad locum Tormogos prop. Th. Tormogorum conieci || ortani Z Or<e>tani Th. To. || nuncupatur Z nuncupa<n>tur To. 11 salamance Z Salmantiae prop. Th. Salamantiae To. || commonet Z commanet Z¹ 12 constricta Z Th. <quadris> constructa To. || procedet Z Th. procedit To. || lusitaniam Z To. Lusitaniae prop. Th. ut infra Baeticae Asturicae Cantabrae Vasconiae || beticam Z 13 notae inter postergum et Galliciae ad finem uersus decimosexti in codice scriptae sunt capitalibus litteris. HT et QS in nexu, sed -S superscripta etiam nota abbreviationis esse posset. || gallicie in rasura Z Gallicie Th. Galliciam To. 14 cantabria Z Cantabria<m> To. || uasconia Z Vuasconia To. || affacie que Z a[f] facieque Th. ad facie<m> To. || oriente Z oriente<m> Th. To. || cartagini Z 15 sculptos Z || sic<ut> To. || se secl.Th. To. 16-17 presenti imperatori Z praesenti<s> imperatori<s> Th. To. 17 dnis senatis Z domini senatus Th. domini[s] senati[s] To. nominis fortasse? || archa Z archa<m> Th. To. || deinde add. Z 17-18 parte orientis Z ab oriente Oros. <a> parte orientis To. 18 incipientes pirinei saltos Z incipientem Pyrenaei saltus Oros. incipientes Pyrinei saltus To. incipit Aeth. pyrenei PR-Oros. pyrinei DB-Oros. pirinei V-Aeth. pirineis L-Aeth. saltibus V-Aeth. alpibus L-Aeth. (Toneatto) || septentriones Z Th. septentrionis Oros. To. septentrionali Aeth. || qui eminet iugam add. Z quod Th. To. eminat Z eminet Z¹ Th. To. iugam Z iugum Th. To. || uacceos Z 19 asturesque Z turesque B-Oros. ad tures Aeth. || deducit Z om. Aeth. || atque inde... determinat Oros. om. Z post deducit 20 Vltior uero iam dicta spania Z Hispania uterior Oros. || uacceos celtiferos et osetanos Z Vaccaeos Celtiberos et Oretanos Oros. -ccheos PR-Oros. Baccheos R^{ec}-Oros. Barceos V-Aeth. Harceos L-Aeth. caelteberus D-Oros. cettiberos L-Aeth. orrentanos Aeth. (Toneatto) 20-21 a septentrione et ab occasu oceanum Z a septentrione oceanum ab occasu oceanum Oros. oceanum ab occasu om. V-Aeth 21 mare add. Z || gadetanum Z Th. R-Oros. || ubi mare terre inmittitur Z unde mare nostrum quod Tyrrhenum uocatur inmittitur Oros. Tyrr<h>e<num> Th. To. 22 emittitur D-Oros. L-Aeth.

I pel que fa al terme palentí, cartaginès o celtiber, pel damunt de la província superior que rep el nom de Gal·lícia, hi vam deixar els termes construïts. En canvi el riu Ebre, que divideix clarament la província d'Ibèria, corre al llarg de tres-centes vint-i vuit milles, les quals, passant per Numància, Vardúlia i Cantàbria, s'estenen fins a la metropolitana cartaginesa. Car tots els trifinis procediren de Cartago. Arriba fins a aquest terme el Betis, on està situada Còrduba, i (aquest terme) rep el nom de Cartago. A partir d'allà sorgeix la Bètica que arriba fins a l'estany gadità. Més enllà hi ha Augusta Emèrita que rep també el nom de Lusitània. Els seus termes corren fins a la ciutat metropolitana de Bràcara, a la qual correspon la Gal·lícia. Hi ha termes d'aquesta mateixa que avancen igual que les carreteres empedrades al llarg de miliaris que estan inscrits amb el nom de Cèsar [i] el diví Constantí. Car tots els trifinis procediren de l'esmentada Cartago. (El seu terme) arriba fins al territori dels tormogs que reben el nom d'Oretans. Després segueix fins a una arca principal que està en els termes de Salamanca prop de la qual passa el riu Duero. Allí es troba aquesta arca, construïda per quatre costats, que indica el següent: a la seva dreta¹²² la Lusitània, al darrera (de la qual hi ha) la Bètica; (*ABREVIATURES DE SIGNIFICAT DESCONEGUT*: H L M HT QS QS¹²³) la Gal·lícia a l'esquerra; Astúries, Cantàbria així com Vascònia al costat que per la banda d'orient arriba fins a Cartago. Aleshores avancen termes que tenen pedres esculpides cada seixanta passes, que arriben fins a un pilot de pedres. Llavors cada trenta passes fins a una pedra esculpida amb el nom del corresponent emperador i del senyorial senat, que no constitueix una arca sinó un trifini. A partir d'allà per la banda d'orient els primers boscos del Pirineu i per la part del septentrió el turó que s'alça porta a través dels vacceus fins als càntabres i els asturs.

Al seu torn la ja dita Hispània ulterior limita per l'orient amb els vacceus, els celtibers i els oretans; pel septentrió i ponent amb el mar Oceà, pel sud amb l'estret gadità de l'Oceà per on el mar penetra dins la terra.

¹²² Aquí les denominacions dreta i esquerra són usades en el sentit literal i no pas en el que hem observat anteriorment com a sinònims de nord i sud. En aquest cas ens hem de situar amb l'oceà atlàntic a l'esquena, mirant cap a l'est (seguint el corrent del Duero amunt) i aleshores s'entén la descripció de l'*arca praecipua*. A la dreta de l'arca hi ha la Lusitània, a l'esquerra la Gal·lícia, al darrera de l'arca les altres dues cares miren, l'una, cap als territoris nord-peninsulars de la Tarraconense, l'altra cap als territoris de la província cartaginesa.

¹²³ Aquestes abreviatures semblen haver estat copiades per Gisemund sense entendre'n el seu significat. Això podria reforçar la possibilitat que aquesta informació procedís de la seva observació directa de l'*arca* i no d'una font anterior, si bé no exclouen aquesta darrera opció. Els nexes i algun tipus de signe d'abreviatura que s'hi observen recorden clarament els de tipus epigràfic i caldrà doncs prosseguir la investigació en aquest punt per mitjà de la recerca de paral·lels que puguin aportar alguna llum a la qüestió.

(FIGVRA 35: VASCONIA, MARE TYRR<H>ENO, NARBO, BRIGANTIA CIVITAS, EMPORIAS, BRACARAM, GERVMDA, GADES, BARCINO, TARRACONEM, CARTHAGO)

<III>. DE IVRE TERRITORII.

5 Controuersiae de iure territorii solent moueri dum se iure territorii nituntur uindicare et hunc
statum generalem constituunt. sed signa plerumque iussu Caesaris intus prouincia non exigua
poss<id>e<t> quoniam non est dubium necessariam esse mensuram in[e] huius modi
controuersia[m]. quae si uel alio nomine appellatur territorii, tamen per signa ueredica facit
10 quaestionem. sunt aliae limitum condiciones quae ad solum non pertine<n>t, hoc est ad artem
nostram. solum autem quodcumque coloniae sit adsignatum in uniuerso pertica appellatur.
quidquid huic uniuersitati adplicatum <est> ex alterius ciuitatis fine[s], <siue> solidum siue
titul<at>um fuerit praefectura appellatur (FIGVRA 36: PRAEFECTVRA COLONIA
PRAEFECTVRA PERTICA)

<V>. DE CONTROVERSIIS [MATERIAE].

15 <Materiae> controuersiarum [genus] sunt duae: finis et locus. harum alterutraque continetur
quidquid ex agro disconuenit. sed quoniam his quoque partibus singulae controuersiae aduersas
habent condiciones, ut potui ego comprehendere prop<ri>e sunt nominandae. genera[nda] sunt
controuersiarum quindecim: [id est], de terminorum positione, de spatio terminorum, de rigore,
20 de fine, de segregatione locorum, de domo proprietatis, de sex ordines quae sunt in <opere> artis
geometri<e>, de alluione, de aquae pluuiiae accessu, de agris centuriatis, de subsiciuis agris, de
locis publicis, de locis relictis et extraclusis, de locis sacris et religiosis, et de itineribus.

(Z 82r 25-82v 11; CXX-CXXVII, p. 230-231 To.) 4 PsBoeth. p. 398, 23 La.; Front. p. 4, 9 Th. 5 Controuersiae...
moueri Ex AgUrb. p. 45, 22-23 Th. 5-9 Ex AgUrb. p. 46, 2-10 Th. 9-12 Front. p. 14, 22-15, 4 Th. 14-21 Ex
PsBoeth. p. 398, 16-399, 3 La.; de domo proprietatis cf. Front. p. 4, 8

1-3 In tabula ubi Hispaniae rudis imago depicta est VVASCONIA MARE TERRENO NARBONA VIGRANCIA
CIVITAS IMPVRIAS BRACARAM IERVMDA GADIS BARCHINONA TERRACHONAM CARTAGO 5
r<es> p<ublica>e> controuersias de iure territorii sole<n>t mouere Th. || dum se Z quasi ABS Th. (Toneatto) || iure Z
Th. iuri AB || nituntur Z solent AB Th. 6 eis locis... hominibus habent AgUrb Th. om. Z post constituunt || signa
add. Z || plerumque Z et plerumque AB Th. et quia plerumque S (Toneatto) || iussu cesaris Z cum Caesare AB
concessarum rerum S (Toneatto) 6-7 intus prouincia non exigua posse Z <qui> (con. Rigaltius) in prouincia non
exiguu possidet codd. Th. possident S (Toneatto) 7 qm add. Z quoniam To. || necessario Z -am Z¹ S (Toneatto)
-as AB Th. || mensuramine Z -am in S (Toneatto) -as in AB Th. || huius Z eius codd. Th. 8 controuersiam Z -a Th.
To. || quae si uel Z To. quae (S et con. La., om. AB) quamuis Th. (Toneatto) || territorii add. Z || tamen per signa
ueridica Z locorum tamen codd. Th. 9 et aliae codd. Th. || condicione E || pertinent codd. Th. 9-10 hoc...
nostram secl. La. Th. 10 set Z est Th. || in uniuerso Z id uniuersum G Th. in uniuersum AF 11 uniuersitate Z -i
codd. Th. || adplicatum Z adplicitum est AG Th. a. fuerit F || ciuitates fines Z ciuitatis fine codd. Th. 11-12
solidum... fuerit secl. La. Th. || solidum siue titulum fuerit Z siue solidum siue <culte>llatum fuerit Th. utilatum,
tutilatum G titulatum F 12 perfectura Z praefectura Th. 12-13 PRIFICTURA COLONIA PRIFICTVRA PERTICA
14 DE CONTROVERSA MATHERIE Z DE CONTROVERSIIS (-ERSIS Z in 81r et Th.) MATHERIAE To.
DE CONTROVERSIIS gē La. 15 controuersiarum genus Z c. materiae g La. materiae controuersiarum ε || arum
Z harum gē La. || altera v 16 quisquis ε || quoque Zε La. q^sq^s g || signate v 17 condiciones Z conditiones gē La. ||
ergo ε || conprahendere Z conpraehendere g La. com- ε || prope Z proprie La. -ae gē || generanda Z genera gē La. 18
quindecim Z XIII gē La. (Toneatto) || id est add. Z || de terminorum possessione Z de positione terminorum gē La.
|| de spatio terminorum add. Z || regione v 19 de segregatione locorum Z de loco gēLa. || de domo... alluione om.
m de domino p. a de modo p. S de modo de proprietate codd. Front. Th. et in PsBoeth. corr. N² (Toneatto) ||
proprietat v 19-20 de sex ordines que (qui To.) sunt in <opere> (Z in 81r et To.) artis geumetri (geometri<ae> To.)
add. Z de possessione gē La. 20 allubone Z i suprascr. Z¹ allubione R adlubione pr. b || de aquae pluuiiae accessu
hic transposuit Z, post de locis sacris et religiosis legitur in PsBoeth. La. de aquae et de pluuiiae a accessu om. m ||
de agris centuriatis Z de iure territorii codd. La. || subsiciuis Z corr. b -sicciuis codd. La. sub sucenus R 21
extraculsis Z -clusis Z¹ La. To.

(FIGURA 35: VASCÒNIA, MAR TIRRE, NARBONA, LA CIUTAT DE BRIGÀNTIA, EMPÚRIES, BRÀCARA, GERUNDA, GADES, BÀRCINO, TÀRRACO, CARTAGO)

<III>. SOBRE EL DRET DEL TERRITORI.

Solen produir-se controvèrsies sobre el dret del territori quan es fan reclamacions recolzant-se en el dret del territori i decideixen aquesta qüestió general. Però per ordre del Cèsar una província no pas petita posseeix un gran nombre de senyals perquè no hi ha dubte que és precisa la mesura en aquesta tipus de controvèrsia. Aquesta, fins i tot si es denomina sota un altre concepte distint del del territori, cal investigar-la tanmateix per mitjà de senyals veritables. Hi ha altres característiques dels límits que no corresponen al sòl, és a dir, a la nostra art. Qualsevol sòl, però, que sigui assignat a una colònia, s'anomena tot ell en comú perxa. Tot allò que ha estat assignat a aquesta comunitat des del territori d'una altra ciutat, tant si s'hagués fet de forma solidària com a títols individuals s'anomena prefectura. (FIGURA 36: PREFECTURA COLÒNIA PREFECTURA PERXA)

<V>. SOBRE LES CONTROVÈRSIES [MATÈRIES]

<Les matèries>¹²⁴ de les controvèrsies són dues: la llinda i el terreny. Una i altra tracten de tota aquella reclamació respecte a un terreny. Però ja que també dins d'aquestes dues categories cada controvèrsia té característiques contraposades, tal com les he pogut entendre, cal anomenar-les apropiadament. Els tipus de controvèrsies són quinze: sobre la posició dels termes, sobre la distància entre els termes, sobre la rectitud, sobre la llinda, sobre la divisió de terrenys, sobre la propietat de la finca, sobre les sis parts que hi ha en les operacions de l'art de la geometria, sobre l'al·luvió, sobre l'accés a l'aigua de la pluja, sobre els camps centuriats, sobre els camps subsicis, sobre els terrenys públics, sobre els terrenys passats per alt i extraclosos, sobre els terrenys sagrats i religiosos, sobre els camins.

¹²⁴ Tot i l'opinió de Toneatto (cf. TONEATTO 1982, p. 273) nosaltres no estem tan segurs que el mot *materiae* no fos traslladat erròniament per un copista del text del passatge pseudo-boecià al títol del capítol, la qual cosa explica l'afegit maldestre del mot *genus*. De fet al manuscrit de Ripoll seria totalment versemblant per la disposició del text que el copista després de modificar el títol en aquesta pàgina hagués traslladat el seu error a la llista de capítols.

<VI>. DE TERMINORVM POSITONE ET SIGNA LIMITVM FINALIVM.

Terminus est quod cuius<que> est finis. controuersia est inter duos pluresque uicinos. inter duos an in rigore sit siue ceterorum rationes, id est, [ex] flexus et naturas locorum. inter plures trifinium facit aliquibus locis et quadrifinium secundum proximas possessiones. [secun]dum hoc nesciunt, non eis conuenit et multas controuersias ipsi possessores inter se faciunt.

In diuersas uero regiones siue uocabula, uicos uel possessiones, haec sunt in<ter> utrosque possessores testimonia agralia diuidenda: [K] in montibus, loca arida et confragosa, petra<s> signatas inueniuntur. summa montium terminos A<u>gusteos, id est, rotundos in effigie<m> columnae, aliquos littera signatos, alii non sunt signati. [K] arbores ante missas inta[n]ctas a [f]ferro. [K] congeriem, maceriem, id est, ubi saxa collecta ab utrisque partibus limitem faci<un>t. [K] item petras sacrificales. in aliquibus locis arbores intactas stare uidentur in quo loco ueteres sacrificium faciebant. [K] ali<o> loco uiae militares finem faciunt qui termino muniuntur. [K] alio uero deflexa montium, id est, per latera montis ripae currentes finem faciunt.

[K] Quoniam sepulcra in extremis finibus facere soliti sunt, quod rationes finium recipere uidentur, id est, concurrentium linearum atque secantium se inuicem, <et ordinem> in utrosque [se inuicem] custodit, limitum ratione<m> discernit. [K] sunt etiam monumenta in exterioribus constituta quae fidem publicam tene<n>t <et> finalia[m] esse arbitramur. [K] ideo sepulcra sequenda sunt quae extremis finibus concurrentibus plures concursus agrorum expectant. [K] omnia enim monumenta dominos testantur. [K] sunt et termini cursorii in effigiem tituli constituti, rectitudinem tenentes et inter se spatium habentes. [K] sunt et mixti termini <quos> pro parte lapideos posuerunt, alios ligneos, qui sacrificales appellantur.

(Z 82v 11-82v 34; CXXVIII-CXXXVI, p. 231-232 To.) **1** E PsBoeth. p. 399, 4 et 400, 21 La. **2** Terminus... finis Euclides/PsBoeth. p. 377, 17-18 La.= p. 178, r. 20 Fo. **2-5** PsBoeth. p. 399, 4-9 La.; cf. Comment. p. 58, 29 Th.= Front. p. 10, 2 La. **6-13** E PsBoeth. p. 400, 21-401, 10 La.; cf. Libregl. 240,17 -241, 9 La. **14** quoniam... sunt SicFl. p.104. 3-4 Th. **14-16** Sep. p. 272, 2-5 La. **16-17** Sep. p. 272, 16-18 La. **17-20** E PsBoeth. p. 401, 11-14 La.; cf. Sep. p. 272, 12-18 La.; cf. Libregl. p. 241, 9-10 La. **20-21** Libregl. p. 218, 4-6 La.

1 DE TERMINORVM POSITONE Z de positione terminorum *abRvg* La. de possessione terminorum *mε om.* v
2 terminus est *ZR Fo.* terminus uero *G La.* terminus uero est *bM₁εg* terminus *M_b M_a* (*Toneatto*) || cuius *Z* cuiusque *M Ggε La. Fo.* cuiuscunque *C* (*Toneatto*) || plerosque *R* **3** siue ceterorum rationes *Z* caeterorum siue (*bR* sine *v*) rationis *εg La.* || id est... naturas locorum *add. Z* || flexos *Z* **4** secundum hoc *Z* dum hoc *abmrvge La.* **5** nesciant *rg et pr. b* || multas controuersias *Z* diuersas controuersias *codd. La.* || ante in diuersas legitur signa limitum finalium in *abmrvge La.* uerba quae ad titulum capituli transposuit *Z* **6** uero *add. Z* || uicos *codd. La.* in eos *R* || sunt *supr. Z* || in *Z* inter *codd. La.* **7** hinc litterae plurimae *K rubricatae* quasi "kapitula" indicantes interiectae sunt in *Z* quae in aliis codicibus desunt. || confragossa *v* || petra *Z* petras *codd. La.* **8** inueniuntur *Z* inuenimus *codd. La.* || summas *a* || agusteos *Zmεv* angusteos *g* Augusteos *La.* || effigie *Zε* -em *abmrvg La.* **9** litera *gε* || archas (arcas *bRgε*) finales in partibus (portibus *mRgε*) grumos, id est congeriem (-es *mε*) petrarum *codd. La. om.* *Z post* signatos || alii non sunt signati *add. Z* || intactas *Z* **10** afferro *Z* || maceriem *Zmε* macheriae *R* mecerie *v* maceriae *abg La.* || utrisque *R* **11** facit *Zgε et pr. b* faciunt *codd. La.* || item *codd. La.* inter *m* || sacrificales *Z* sacrificales aras *codd. La.* sacrificales aras *R* sacrificales id est aras *corr. b* || aliquibus *Z* quibus *codd. La.* || intactas *ZmRgε* -ae *codd. La.* -i *pr. b* **12** ueteres errantes *codd. La.* errantes *om. Z* || ali locha *Z* alio loco *av La.* alia loca *bmRgε* || ui *m* **12-13** terminum iunguntur *Z* termino muniuntur *codd. La.* **13** alio *Zgε* alia *codd. La.* || defluxa *Z* deflexa *codd. La.* dextera *v* || per latera *Z* pro latere *codd. La.* pro latera *mε* **14** quoniam *ZBS Th.* ne quoniam *P* (*Toneatto*) || rationes *Z* rationem *S unde Scriuerius* -e *AP* **15** uidentur *Z* -etur *codd. La.* || ad uie sequencium *Z* adque secantium *A La.* atque secantium *G* || in utrisque *Z* et ordinem in utrosque *AG La.* (utroque *P?*) **16** se inuicem *add. Z per dittographiam* || discernit *ZA* discernens *G La.* || in *om. A* || exterioribus *Z* itineribus *codd. La.* **17** tenet *Z* tenent *codd. La.* || <et> conieci || si tamen idem uiae publice cursus (eiusdem uiae cursus *G*) finitimus repperitur *A La. om. Z* inter tene<n>t <et> et finalia[m] || arbitramus *Z* -mur *codd. La. To.* **19** omne *Zε* omnia *codd. La.* || sunt enim *m* || domino his *Z* dominos *codd. La.* || et *add. Z* || curso in *m* **20** et mixti *ZSFE* emensi *AP La. (Toneatto)* || termini *Z* terminos autem *AP La.* termini quos *E* **21** alios *ZE* alios uero *AP La.* || sacrificales pali *AP La.*

<VI>. SOBRE LA POSICIÓ DELS TERMES I ELS SENYALS DELS LÍMITS FINALS.

Un terme és allò que fa de llinda del que pertany a cadascú. La controvèrsia es dona entre dos o més veïns. Entre dos per si la línia és ben recta o pels càlculs de la resta de senyals, és a dir, els giravolts i la naturalesa dels terrenys. Entre més de dos en alguns llocs existeix un trifini i fins i tot un quadrifini segons les propietats properes. Mentre es desconeix això, no hi ha acord i els propietaris es fan moltes reclamacions entre si.

Però al llarg de les diverses regions, denominacions, districtes o propietats, aquestes són entre uns i altres propietaris els testimonis de la divisió dels terrenys: en les muntanyes, a llocs àrids i pedregosos, es troben pedres amb senyals; als cims de les muntanyes, termes augustals, és a dir, rodons amb la forma d'una columna, alguns assenyalats amb una lletra, d'altres no tenen senyals; arbres plantats de fa temps, que no hagin estat tocats pel ferro; pilots, munts, és a dir, allà on s'han amuntegat pedres, aquestes marquen el límit entre les dues parts. També hi ha les pedres sacrificals: en alguns terrenys es veuen plantats arbres intactes allà on antigament s'hi feien sacrificis. En d'altres terrenys els camins militars fan la llinda que es reforça amb un terme. En d'altres, però, els vessants de les muntanyes, és a dir, les ribes que corren al llarg de la falda de la muntanya fan la llinda.

Com que ha existit el costum de fer enterraments en els extrems de les llindes, allò que semblen indicar els càlculs de les llindes, això vol dir, de les línies que corren paral·leles i les que es tallen entre si, custodia l'ordre entre tots dos i aclareix el càlcul dels límits. Hi ha també monuments funeraris erigits a les parts exteriors que donen fe pública i que considerem llindes. Per tant cal seguir els enterraments que, en les llindes que concorren als extrems, contempen la confluència de diversos terrenys. En efecte tots els monuments donen testimoni dels seu amos. Hi ha també plantats termes "cursoris" amb la forma d'una inscripció, que mantenen la línia recta i la distància entre si. Hi ha també termes mixtos -uns van col·locar-los de pedra i d'altres de fusta- que s'anomenen sacrificals.

[K] Certa loca riuu finales, cunabulae uel nouercae, quod tegulis construitur. [K] scorpiones, ubi duo fines cuneati se iungunt, [K] si forte [in] campestria loca, ubi agri in planitia sunt constituti, in iugeribus adsignata sunt, in quibus locis ut supra diximus similia signa inueniuntur [K] item †in terra uorato si ripis riuu†, arboribus ante missis intactis, ut supra dixi sacrificales. [K] tumor terrae in effigiem limitis constitutus. [K] petras molares, [K] foueas uel metas, [K] lacos et lagonatos ex fabricis constructos [K] calauiones. [K]. aliquotie<n>s enim petras quadratas et scriptas quae indicant cuius agri quis dominus quod spatium tueantur. non enim omnis titulus inscriptionibus est indutus, [K] quoniam aliquibus locis non sunt lapides scripti sed in effigiem terminorum positi sunt quos cursorios uocamus. [K] nam et ipsi montes omnino loca determinant[ur]. quod au[o]c[a]tores in libros discipserunt per positionem litterarum et singula nomina fundorum, hoc quod exposuerunt sine dubio erit obseruandum.

[K] Termini uero non unam mensuram inter se continent, iubente A<u>gusto Caesare Balbo mensori[o] qui[a] omnium prouinciarum mensuras distinxit ac declarauit per qua testimonia suprascripta fines locorum terminantur. [K] sunt termini quibus fides non est adhibenda. isti dicuntur itinerarii. omnes enim limites itineri publico seruire debent qui dextra ac sinistra fines priuatos diuidunt et in medio iter publicum. hii tales non sunt omnibus locis. [K] utique sub omnes terminos signum inueniri oportet. quod ergo fuerit inuentum pro loco termini obserue[n]tur et custodiri debe[n]t, ut ab uno ad unum dirigatur; et si notae sint a nota ad notam.

[K] Sic enim sunt certae legis consuetudines et obseruationes: semper signum in omnibus terminis positum est. [K] aut aliquos cineres [K] aut carones aut testa [K] aut ossa [K] aut uitra aut asses ferri aut aeri<s> aut calce<m> aut gypsu<m> aut uasa fictilia inuenimus. etiam quibusdam saxorum fragminibus conculcabant a<t>que ita diligenti cura confirmabant ut firm<i>us staret. [K] tale ergo signum inter dominos inter quos fines terminabantur faciebant. K termini uero non sunt omnibus locis sed infinita alia multa sunt testimonia.

(Z 82v 34-83r 25; CXXXVII-CXLI, p. 232 To.) 1-10 E PsBoeth. p. 401, 14-402, 6 La.; cf. Libregl. p. 241, 11-242, 3 La.; quae indicant... tueantur cf. SicFl. p. 110, 13-14 Th. sed in effigiem... uocamus cf. Nips.? 293, 2-4 La. 12-24 PsBoeth. p.402, 6-403, 4 La.; termini uero... terminantur cf. Libregl. p. 239, 14-19 La.; quod ergo... notam cf. Hyg. p. 90, 9-11 Th.; sic enim... fictilia inuenimus cf. SicFl. p.104, 16-105, 1 Th.

1 certa codd. La. circa R || finalis R || curiabuli Z cunabulae abRvg La. canabulae m canabule ε || nouercae pr. b
 2 fines duo v || cunati Z cuneati codd. La. || [in] conieci || agria Z agri abRvg La. agra ε || planicia Zm -tia ε -tie abRg La. 3 constituta Zme constituti codd. La. || Ad pedem folii 82v legitur K' XXXII ? ("Kapitula XXXII" ?) sed K litterae XXXIV numerantur. || sunt Zme inueniuntur codd. La. || in quibus... inueniuntur add. Zme || simile Ze (fortasse ex -iles) similia m To. 4 item codd. La. To. iter m || in terra uorato si ripis riuu Z inter uoratos (-us g) ripis (rupis v) abR La. inter uoratos ripis riuus me 5 tumores corr. b || constitutus Zame La. -os bRvg || lacos codd. La. lacus gRv et corr. b 6 legonatos codd. La. legonatus v lignonatos corr. b lagonatos conieci || ex fabricis Z et fabricis codd. La. et fabritiis v || calafones Z calauiones mRev calariones a calauiores pr. b calaphiones corr. b calafiones g || aliquocias Z aliquotiens codd. La. 7 scriptus g -as g^l. b || qui ZbmReg quae av La. || indicitur pr. b || cuius codd. La. qui b quis sit R || quot v || espatium me || tueuntur g || hominis Z omnis codd. La. 8 inductus v || scriptis et Z scripti sed codd. La. descripti sed me 9 quis g quos g^l || et codd. ce? g || loco Z loca codd. La. 10 determinantur ZgeN et pr. b To. -ant abmRv La. (Toneatto) || quod auocatores... obseruandum add. Z auctores Th. To. || pro poticionem Z Th. pro petitionem To. per positionem conieci 12 continet ε || agosto cesare Ze Augusto Caesare codd. La. 12-13 uualuo mensorio Z Balbo mensori codd. La. (bambo r mensore v) 13 quia Z qui codd. La. || prouintiarum ε || destinxit Z distinxit codd. La. dixinxit pr. b || per qua Zbme per quae aRg perque La. 14 terminantur codd. La. -nentur v || sunt Z sunt enim codd. La. 15 itineri erit Z itinerarii codd. La. itinerari v || homines Z omnes codd. La. || publicos uiuere Z publico seruire codd. La. || dextera R 16 probatos bR || diuidit R || medii Z medio codd. La. || hii Z hi codd. La. || sub codd. La. super ε 17 fuerit om. v || per Z pro codd. La. 18 obseruentur codd. La. -etur v et corr. b || debent codd. La. debet corr. b debeat v || ut codd. La. ita b || a nocte siue a v || ad om. g 19 leges Z legis codd. La. 20 aut codd. La. ut g || carones Z carbones codd. La. || testes Z testa codd. La. teste me testas b 21 uitra Z uitrum codd. La. uitro ε || asses Zme assas bR La. massas agv et corr. b || aut aere Zme aut aes codd. La. om. a aeri<s> conieci || calce Zme calcem codd. La. || gipso Zme gypsum codd. La. gipsum g || uasa fictilia Z uas fictile codd. La. uas fictiles pr. b fictile uas R || inuenimus R || etiam Zme quod etiam codd. La. 22 fracminibus g || aque Z atque codd. La. || ita om. gv 23 firmus Z et pr. b firmius codd. La. || tales v || inter duos dominos a uel inter duos in margine b 24 sed infinita alia multa sunt testimonia Ze sed infinita sunt multa alia testimonia codd. La. multa om. R

Pel que fa a certs terrenys, els rius hi fan de llinda o els "bressols o madrastrès" que es construeixen amb teules. I els escorpions¹²⁵, allà on dues llindes en cunya es troben, si tal vegada uns terrenys plans, allà on les finques s'han fundat a la plana, han estat assignats en les jovades. En aquest cas tal com hem dit més amunt es troben senyals similars. Igualment †amb una fossa a terra en les riberes d'un riu†, amb arbres plantats de fa temps intactes, com he dit abans, anomenats sacrificals. Túmuls de terra han estat fixats amb l'aspecte de límits. pedres de molí, fosses o estaques, basses i càntirs fets d'obra, "calavions"¹²⁶. De vegades en efecte hi ha pedres quadrades i que duen inscripcions que indiquen quin terreny és, qui n'és l'amo i quin distància guarden. No totes les làpides duen inscripcions, ja que en alguns terrenys no hi ha pedres inscrites sinó que han estat plantades aquelles que tenen forma de termes, que anomenem "cursoris". Així doncs, també les muntanyes mateixes delimiten els terrenys. Allò que els autors¹²⁷ van detallar en els llibres per mitjà de la col·locació de lletres i sengles denominacions de les propietats -tot allò que van exposar- ha de ser observat sens dubte.

Però com que els termes no tenen una única mesura entre si, per ordre de Cèsar August a l'agrimensor Balbus, aquest va classificar les mesures de totes les províncies i va declarar per quins dels testimonis relacionats més amunt es delimiten les llindes dels terrenys. Hi ha termes als quals no s'ha de donar validesa. Aquests es diuen itineraris. Tots els límits, en efecte, tindran servitud de pas pública quan a dreta i esquerra divideixen finques particulars i pel mig passa un camí públic. D'aquests no n'hi ha a tot arreu. A sota de cada terme, però, cal trobar-hi un senyal. El que s'hagués trobat allà on hi hauria d'haver un terme cal observar-ho i custodiar-ho per tal que es traci la línia de l'un a l'altre (terme). I si hi hagués anotacions, d'una a l'altra.

Així doncs hi ha certs costums i observacions de la llei: sempre es va col·locar un senyal en tots els termes. O bé hi trobem una mica de cendra o carbons, o testos o ossos, o vidres o asos de ferro o de bronze o calç o guix o terrissa. Fins i tot ho esmicolaven amb alguns fragments de pedra i així asseguraven amb aquesta diligent precaució que es mantingués més ferm. Per tant, tal senyal es feien entre els amos, les llindes dels quals es delimitaven. No hi ha termes a tot arreu, però hi ha moltíssims altres testimonis.

¹²⁵ Pilons de pedres que acaben en punxa (Isid., *etym.* 12, 6, 17).

¹²⁶ Terme de significat desconegut.

¹²⁷ Autors en el sentit de magistrats que tenien l'autoritat per establir límits i inscriure les assignacions en els documents oficials.

Sunt et medii termini qui dicuntur epidonici pede longum et crassum. distant a se in pedes CCC. ceteri[s] propositionales sunt et inter se suos limites seruant, quos ueterani pro obseruatione partium statuerunt custodiendos. qui non ad rationem uel recturam limitum pertinent sed modum iugerationis custodiunt[ur]. alii qui d<i>stant a se in pedes DC, hi tales
5 despiciendi erunt quia lex limitum eos praedamnauit. (*FIGVRA 37*)

Lege[re] feliciter et intellegere curabis. qui intelliget quod naturaliter iuxta litteram uidet, agrorum inten[e]tionem et certamen tollere poter<it>. prudentiam tamen hi mensores habere debent qui iudicaturi sunt et quos aduocant ut praestatores. in iudicando autem mensorem bonum [et] <uirum> et iustum agere oportet ut nulla ambitione[m] aut sordibus moueatur. seruare
10 opinionem metris et moribus debet. omni enim artificii ueritas custodienda est. exclusi sint illi qui falsa pro ueri<s> op<p>onunt. quidam enim per imprudentiam, quidam per imperitiam peccant. multa sunt ergo in professione quae generaliter pro ueris adiciuntur. per controuersiam argumentaliter <et> coniecturaliter, etiam superflue <me>ntire artifices coguntur. †sed tantum hoc iudicandi hominem artificii oportebit†.

15 <VII>. DE SPATIO TERMINORVM INTER SE CONTINENTIVM.

Plerumque sunt agri multi [quam] adsignati, quorum mensura[m] limitum <licet> [in]diuersa sit, tamen distant a se alius ab alio in pedes CCL, in pedes CCLX, in pedes CCC, in pedes CCCL, in pedes CCCCXV, in pedes CCCCLXV, in pedes DV, in pedes DCC, in pedes DCCCXL, in pedes DCCCCXI, in pedes MXX, in pedes MCC, in pedes MCCCCXL, in pedes
20 MDC, in pedes MDCC, in pedes †DCC†, in pedes MMCC, passus CCCCXL. in conspectu tamen long<o> in quo signis limitem agimus.

(Z 83r 25-83v 11; CXLII-CXLVI, p. 232-233 *To.*; *EHK*, p. 56 *Th.*) 1-4 *PsBoeth.* p. 409, 20-25 *La.*; cf. *Libregl.* p. 213, 9-14, *La.* 4-5 *E Libregl.* p. 221, 6-7 *La.* 6-14 *E PsBoeth.* p. 403, 5-17 *La.*; cf. *AgUrb.* p. 50, 7-51, 3 *Th.* 16-21 *PsBoeth.* p. 397, 7-14 *La.*; agri multi... in pedes CCC cf. *Libregl.* p. 222, 6-10 *La.*

1 que Z qui *codd. La.* || epidonici Z epidonici *codd. La. et Z^l* || limitem Z longum *codd. La.* || crassum ZRe grassum *bg La.* || distant a se in pedes Z distantes in pedes *codd. PsBoeth. La.* et distant (destant AP) a se in pd. *Libregl. La.* 2 ceteris Z ceteri *La.* || propositionales Z -tionales *eg* repositionales *bR La.* proportionales *Libregl. La.* 3 uel Z et *Libregl. La.* non *codd. La.* || rectoram Z rectoram *g La.* 4 nodum R || iugerationis Z iugerationis *codd. La.* || custodiuntur Z -iunt *codd. La.* || quid stant Z qui d<i>stant *To.* || hii Z hi *To.* || tales... quia *add. Z* 5 dispicendi Z despconieci || perdamnauit Z praedamnauit *AE La. To.* 6 legere Z lege *codd. La. et Z in 80v* || que Z qui *codd. La. et Z in 80v* || intelliget Z intelligit *Z in 80v* intellegit *rēg* intellegit *codd. La.* || naturaliter iuxta litteram *add. Z hic et in 80v* natus at iter Z naturaliter *Z^l* iusta Z iuxta *Z in 80v* 7 intemtionem Z intentionem *codd. La. et Z in 80v* || poter' Z potest *codd. La. To.* potet *Z in 80v* || prudentiam *codd. La. To.* -a *Z in 80v* || hii *codd. La.* hi *Neg To.* 8 qui iudicaturi sunt *codd. La. To.* qui iudicant *Z in 80v* || quod *Z in 80v* || in iudicando autem *codd. La. To.* ad discernendo autem et iudicando *Z in 80v* 9 litterae quinque hic erant quae nunc uix legi possunt, fortasse uirum ut in folio 80v ubi hoc ipsum excerptum scriptum est. [et] <uirum> *La. To.* uirorum *Ne (Toneatto)* || oportet *add. Z hic et in 80v.* || ambitionem Z et *Z in 80v* ambitione *codd. La. To.* ambitione *Z^l* in *80v* || sed et seruare *Z in 80v* 10 metris *codd. La. To.* meris *pr. b* meritis *aS et corr. b* et arti *AB* et arte *P (Toneatto)* || uero Z ueritas *Z^l* || sint *ZbNeg La.* sunt *amrv et Z in 80v (Toneatto)* 11 que Z qui *codd. La. et Z in 80v* || ueri Z ueris *codd. La. To. et Z in 80v* || Odam Z Adam *Z^l* quidam *codd. La. To. et Z in 80v* || enim *add. Z hic et in 80v* || imprudentiam *ZaRN et Z in 80v* inpuentiam *codd. La.* 12 multa sunt *codd. La.* multi sunt *Z in 80v* multa *m* mutans *v* || perfeccione Z professione *codd. La. et Z in 80v* profectione *N (Toneatto)* || per Z pro *codd. La. To. et Z in 80v* || adicitur *pr. b* || per conprouersiam Z per controuersiam *codd. La. To.* pro contrauersia *Z in 80v* 13 coniecturaliter Z et coniecturaliter *codd. La. To. om. Z in 80v* || mentire Z mentiri *a La. To.* metiri *bmrνNg* metire *ε* 13-14 sed tantum (totum *codd. La.* tutum *v*) hoc (hic *N*) iudicandi hominem artificii (artificem *codd. La. et Z in 80v*) oportebit *Z La.* sed totum hoc iuste iudicare artificem oportebit *Z in 80v* totum autem hoc iudicandi officium et hominem et artificem exiget egregium *AgUrb. Th.* 16 sint *pr. b* || multi quam Z quam multi *codd. La. To.* || mensuram *Zg -a codd. La.* || induersa Z licet diuersa *codd. La.* 17 tamen etiam distant *v* || aliis Z alius *codd. La.* 17-20 (i. p.=in pedes) i. p. CCL i. p. CCLX i. p. CCC i. p. CCCL i. p. CCCCXV i. p. CCCCLXV i. p. DV i. p. DCC i. p. DCCCXL i. p. DCCCCXI i. p. $\bar{\Gamma}$ XX i. p. $\bar{\Gamma}$ CC i. p. ICCCCXL i. p. $\bar{\Gamma}$ DC i. p. $\bar{\Gamma}$ dCC i. p. DCC i. p. $\bar{\Gamma}$ $\bar{\Gamma}$ CC passus CCCCXL Z i. p. C i. p. CL i. p. CCXL i. p. CCC i. p. CCCXC i. p. CCCCXX i. p. CCCCLXXX i. p. DC i. p. DCC i. p. DCCCXL i. p. DCCCCLXII et i. p. $\bar{\Gamma}$ XX i. p. $\bar{\Gamma}$ CC i. p. $\bar{\Gamma}$ CCCCXL i. p. mille DC i. p. $\bar{\Gamma}$ DCC i. p. $\bar{\Gamma}$ DCCC i. p. $\bar{\Gamma}$ CC *La.* (*ibidem uide lectiones plures codicum PsBoeth. et Libregl.*) 20 longinco Z longo quo *codd. La.* || agumus R

Hi ha també uns termes intermitjos que s'anomenen epidònics, amb el peu llarg i gruixut. Disten entre si tres-cents peus. D'altres són proposicionals i preserven entre si els seus propis límits, que els veterans van decidir que fossin custodiats amb l'objectiu de mantenir les parcel·les. Aquests no corresponen al càlcul ni l'aliniació dels límits sinó que custodien la mesura de les jovades. Hi ha uns altres que disten entre si sis-cents peus; aquests han de ser menyspreats ja que la llei dels límits els va prohibir. (*FIGURA 37*)

Llegeix¹²⁸ això amb cura i prova de comprendre-ho. Car aquell que comprèn de forma natural allò que veu al costat de cada lletra podrà llevar tota disputa i contesa pels terrenys. Tanmateix cal que tinguin prudència tant aquells agrimensors que hagin de jutjar com aquells que siguin reclamats com a perits. A l'hora de jutjar, però, cal que l'agrimensor es comporti com un home bo i just per tal que no es vegi afectat per l'ambició o la cobdícia. Sinó que ha de conservar el bon nom per les seves mesures i el seu caràcter. La veritat, en efecte, ha de ser custodiada per tot artífex. Han de ser exclosos aquells que presenten falsedats com si fossin veritats. Ja que alguns s'equivoquen per imprudència, d'altres per inexperiència. Perquè hi ha moltes coses que en el moment de declarar es prenen com a veritables essent vaguedats. Enmig de les controvèrsies els artífexs són empesos a divagar i conjecturar o fins i tot mentir obertament. †Però això tan sols caldrà que ho jutgin en l'home que és artífex†.

<VII>. SOBRE LA DISTÀNCIA QUE MANTENEN ELS TERMES ENTRE SI.

Hi ha moltíssims camps assignats en què, sigui quina sigui la mesura dels seus límits, (els termes) disten entre si un de l'altre 250 peus, 270 peus, 300 peus, 350 peus, 415 peus, 465 peus, 505 peus, 700 peus, 840 peus, 911 peus, 1020 peus, 1200 peus, 1440 peus, 1600 peus, 1700 peus, †700 peus†, 2200 peus i 440 passes. Això tanmateix en una visió des de lluny en la qual tracem el límit per mitjà dels senyals.

¹²⁸ Aquest passatge de Pseudoboeci apareix aquí per segona vegada amb petits canvis. L'anterior va ser al final del llibre primer (p. 88, 11-14)

.....

<VIII. DE RIGORE TERMINORVM

IX. DE FINE TERMINORVM

X. DE REGVLA ARTIS GEOMETRIAE ET SEGREGATIONE LOCORVM>

.....

<XI>. DE DOMO PROPRIETATIS ET POSSIBILITATE HERED<VM>

- 5 Propter fundos multae sunt controuersiae condicionum. nam de proprietate controuersia est plerumque. ut in Campania, cultorum agrorum siluestria sunt in montibus ultra quartum et quintum forte uicinum. fundi ipsius proprietas ad quos fundorum dominos pertinere debeat discutiatur per aquarum diuergia. (*FIGVRA 15: FVNDVM quinquies scriptum*)
- 10 Quia et per hereditates <aut> opiniones huius generis controuersiae fiunt, de quo <ad> interdictum iure ordinario litigat<ur>. sed ne id sequaris quod aliqua pars posteriori tempore facti decisionis suae causa inter se sunt censiti. quod proximis quisque aedibus suis <uel> consors condidit in portionibus suis, uel ad progeniem futuram testis loco heredibusue suis uice <in>strumentorum aut tabularum possessionis causa, non monstrauerit quod processerit: nullam limitum recipit rationem.
- 15 Nam in agris diuisi<s> sunt termini qui inter lineas consortales finem faciunt. a quibus si reprehendas in litem exteriorum intus ponis quae et alia intra agrum sunt signa. itaque partes limitum seruant quibus etiam termini lapidei positi destinatione data quos oportet non ad finem nec rationem eorum limitum qui maiorem agrum modum recipiunt pertinere.

 (Z 78v 20-24, z 68r 25-69v 8; XXXIX-XLI, p. 215 To.; EHK, p. 56 et 67 Th.; p. 328-329 Mi.) **1-3** cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. **4** E PsBoeth. p. 398, 22; cf. Z, 81r etc. **5-8** E Front. p. 6, 3-7 Th.
 (Z 78v 25-36; XLII-XLVII p. 215-216 To.; 329 Mi.) **9-10** E Front. p. 6, 11-14 Th.; cf. PsBoeth. 399, 11-12 La. **10-11** Libregl. p. 217, 3-4 La. **11-14** E Sep. p. 271, 15-20 La. **14-15** nam in... intus ponis; E Nips. ? p. 289, 18-20 La. **15-18** quae et... pertinere E Sep. p. 272, 5-11 La.; cf. PsBoeth. p. 409, 25-26 La.

1-3 conieci hic deesse haec tria capitula libri Gisemundi in 81r citata. Toneatto aliam ordinationem textus Gisemundi coniecit. cf. p. 289-301 To. **4** HERED̄ Z HEREDVM z et Z in 81r **5** propter fundos... condicionum nam add. ζ || controuersie Z -a Z^l || est suprascr. Z^l **6** <quom> ante ut add. J. Schmidt et Th. || siluestria sunt ζS siluae absunt codd. Th. (Toneatto) || et ζS aut codd. Th. (Toneatto) **7** fundi ipsius paruitas ζ propterea (quae add. S) proprietat PS Th. proprietat A (Toneatto) || fundorum dominos ζ fundos codd. Th. **7-8** -e debeat discutiatur codd., excisum ex A disput[i]atur corr. La. Th. discutitur S (Toneatto) **8** per aquarum diuergia add. ζ (hinc z deest) **9** quia Z nam codd. Th. || et om. PS (Toneatto) || opiniones Zε (-is codd. PsBoeth. La.) aut emptiones codd. Th. <aut> opiniones S To. || huius Z et PsBoeth. La. eius codd. Th. || de quo Z de quibus P Th. q. A quae finiuntur S (Toneatto) quare PsBoeth. La. **9-10** interdictum iure ordinario litigat (lacunam sequi duarum litterarum -ur fortasse erasit Z^l - animaduertit To.) Z iure ordinario litigatur (-antur A) de possessione controuersia est (fit c. S) de qua (de aqua et hoc S) ad interdictum hoc est iure ordinario litigatur (terminatur l. S) Front. Th. (Toneatto) **10** sed add. Z || posteriorio Z -re EP **11** facti Z pacti A La. pati E partis P || decisionis sue Z -nisue A La -ne suae E || causae E || quod Z est et aliud quod codd. La. **11-12** proximis quisque eredibus suis censors Z proximis aedibus (proxime a. con. Goesius p. sedibus S) suis (S unde Goesius uix P om. A) unus quis (-sque S) miles (-ex A) uel consors Sep. La. (Toneatto) || suis censors condidit in porcionibus suis uel ad progeniem futuram testes loco heredibus om. Z et in margine scripsit Z^l cruce uocanti. **12** uel ZAP uel quod S ut con. La. (Toneatto) || testes ZS -is codd. La. || heredibus uerbis Z heredibus suis codd. La. heribusue suis A (testis loco post haec uerba trans. P) **13** strumentorum Z ins- codd. La. || aut tabularum Z tabellarumue codd. La. tabularium aut S (Toneatto) || causa codd. -am Goesius La. || non add. ZS || quod processerit Z quod aequae codd. La. quod eaque A || nulla A **15** nam add. Z || diuisi Z diuisis solent lapides in centuriis non parere sed codd. La. || si add. ZS (Toneatto) **16** reprehendaris S || in om. S || limite F || exteriorum add. Z || intus ponis Z interpones S -is F || q; et Z et quae S nam et AP La. similiter quamquam et PsBoeth. La. (Toneatto) || alia codd. La. in alio S (Toneatto) || agrum Z et PsBoeth. La. agros codd. La. agro P || signa itaque Z sita quae codd. La. itaque PsBoeth. La. **17** et iuxta perennem... seruandi causa sunt sita Sep. La. om. Z post seruant || lapides Z lapidei codd. La. || adpositi codd. La. || destinatione data Z certam distinctionem dant codd. La. || quos Z La. quod A || oportet codd. apparet P La. || finem Z Turnebus fidem codd. La. **18** modum Z -um] La. || recipiunt APS respiciunt con. La.

.....

<VIII. SOBRE LA RECTITUD DELS TERMES.

IX. SOBRE LA LLINDA DELS TERMES.

X. SOBRE LA REGLA DE L'ART DE LA GEOMETRIA I LA DIVISIÓ DE TERRENYS.>

.....

<XI>. SOBRE LA PROPIETAT DE LA FINCA I LA POSSIBILITAT D'HERÈNCIA.

A causa de les finques hi ha moltes controvèrsies sobre les seves condicions. Car sobre la propietat hi ha sovint controvèrsia. Com a Campània, els boscos corresponents als camps cultivats estan situats a les muntanyes més enllà del quart i fins i tot cinquè veí. La propietat de la finca mateixa, a quins dels amos de les finques ha de pertànyer cal dirimir-ho per mitjà dels vessants d'aigües. (*FIGURA 15: FINCA escrit cinc cops*)

Ja que a través de les herències o les suposicions es generen controvèrsies d'aquest tipus, sobre les quals es litiga davant l'interdicte en la justícia ordinària. Però no facis cas d'allò que una de les parts amb el pas del temps a causa d'una parcel·lació pròpia ha establert internament. Allò que cadascú hagi establert a prop de casa seva o que el cònjuge hagi erigit entre les seves parcel·les bé en previsió de la futura descendència en qualitat de testimoni o bé per als seus hereus en comptes dels instruments o de les taules per assegurar la propietat, no demostrarà que hi arribi la propietat: no suposa cap càlcul dels límits. Car en els camps centuriats hi ha termes que marquen la llinda entre les línies "consortals". Des de les quals si traces el límit exterior col·loques a dins seu altres senyals que estan dins del terreny. I així les parts guarden els límits en els quals també van ser plantats termes de pedra amb l'assignació concedida que cal no relacionar ni amb la llinda ni amb el càlcul dels límits d'aquells que van rebre una assignació de terreny més gran.

Sed auido modo quaerendum est prius origo causae. nam alii de loco adtendunt, alii de possessione, quod iure possidendum dicunt, alii uero de fine[m] lineae uel terminorum litigant. sed prius in iudicio super possessione quaestio finiatur et tunc agrimensur ad segreganda loca ire praecipatur ut patefacta ueritate huius modi litigium terminetur.

5 <XII>. DE SEX ORDINES QVAE SVNT ARTIS GEOMETRIAE

Sex sunt ordines in opere et demonstratione artis geometriae, id est: praepositio, dispositio, discriptio, distributio, demonstratio et conclusio. primum est enim in praepositione dictare fundum et dare nomen. secundo in dispositione linearum genera agnoscere et intus locum caedere. tertio per discriptionem in extremitate angulos comprehendere. quarto in distributione
 10 figura<m> segregare. Quinto in demonstratione summitates dictare. Sexto in conclusione agrorum extremitates ostendere. (FIGVRA 16: MONTE <A>BAARIM IUXTA NABAA; FIGVRA 17: PORTIO I PORTIO II PORTIO III PORTIO IIII)

<XIII. DE ALLUVIONE>

15 Genera controuersiarum ex alluione haec sunt. certum est quod maiores imbres aliquando ultra modum fluminis excedere aquam iubent et uicinos agros per occupatione<m> sua<m> uiolenter inundant. quoniam dum tempestas concitatur, fluuium quod e[m]mittitur ab Alpium siluis per regiones uagatur et sine iniuria[m] cuiusque agrorum diffluere non potest. sed quod uis aquae abstulerit repetitionem non habebit. quae res necessitate[m]: ripae muniendae sunt. sine
 20 alterius damno quisquis ille faciat qui ripam suam muniat. quod si fluminis torrens aliquando tam uiolentus decurrerit ut alueum mutet suum, multorum agros trans ripam occupat, saepe etiam insula<m> efficiet.

 (Z 78v 36-79r 24; XLVIII-LVI p. 216-217 To.; p. 329 Mi.) 1 PsBoeth. 399, 10-11 La. 1-2 E PsBoeth. 399, 9-10 La. 3-4 PsBoeth. 399, 13-15 La.; cf. Theod. p. 267, 7-10 La. 6-11 E PsBoeth. p. 412, 16-21 La. 13 cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. 14 genera... sunt; E PsBoeth. p. 399, 16-17 La. 14-16 Ex Hyg. p. 88, 11-13 Th. 16-17 Ex Hyg. p. 88, 6-9 Th.; emittitur... siluis cf. SicFl. 122, 10 Th. 17-21 E PsBoeth. p. 399, 17-23 La.

1 uiuido Z auido codd. La. aui modo pr. b || nam add. Z 1-2 adtendunt alii de possessione quod iure possidendum dicunt add. Z 2 finem Z fine codd. La. || uel terminorum add. Z || alii de fundis (-os ε) adtendunt codd. La. om. Z post litigant 3 set prius Z prius tamen codd. La. prius Theod. cod. La. || in iudicio om. Theod. cod. La. || possessionem Z egv -e codd. La. 3-4 ad segreganda locha ire praecipatur Z ad loca (-um me) ire praecipatur codd. PsBoeth. La. ire praecipatur ad loca Theod. cod. La. 4 pactefacta Z pate- codd. La. 5 QVE SVNT ARTIS GEVMETRIE Z que sunt in opere artis geometrie Z in 81r qui prop. To. 6 et demonstracione Z demonstrationis] La. || artis om. g || geumetrie Z geometricae codd. La. -iae Neg et pr. b (Toneatto) || dispositio suprascr. Z^l 7 discripcio Z ε descriptio codd. La. dis- pr. b || et om. R || primum est enim Z quod primum est codd. La. || ppositione Z praepositione codd. La. propositione corr. b 7-8 dictare fundum et dare nomen Z fundum codd. La. om. R 8 secundo add. Z 8-9 agnoscere et intus locum caedere add. Z 9 Tercio per discripcionem in extremitate angulos comprehendere Z in descriptione (dis- ε et pr. b) anguli codd. La. || Quarto add. Z 10 figura segregare Z figurae codd. La. || Quinto add. Z || summitates dictare Z summitas codd. La. || Sexto add. Z 11 agrorum extremitates ostendere Z extremitas codd. La. 12 PORCIO Z 13 de allubione Z in 81r 14 genera controuersiarum ex alubione hec sunt Z de alluione (de allusione R om. v) genera controuersiarum ex flumine (-a ε) haec sunt codd. La. || certum est quod Z quoniam codd. Th. || maiores imbres codd. Th. To. in maiores et in breues S (Toneatto) 15 ultra modum fluminis excedere aquam iubent Z excedere (-eret B cursus -ens S) aquam iubent ultra modum flumini adscriptum codd. Th. (Toneatto) || et om. BS (Toneatto) 15-16 uicinos agros pro occupatione sua uiolenter inundant Z proximos cuiusque uicini agros inundare codd. Th. per -em -am con. To. 16 quoniam dum Z quotiens codd. Th. || concitatur fluuium Z fluuium concitasset Gp Th. -itata esset f. BS (Toneatto) || quod codd. ut quod S om. Gp quo con. La. Th. 16-17 emmittitur ab alpes silue per regiones Z excedens alpes albei per regione B non per regionem excedens alueum Gp excedens ripas codd. SicFl. Th. et e. ripae et siluae S (Toneatto) ab Alpium siluis per regiones conieci 17 uagatur Z -aretur codd. Th. uacaret S || et sine Z sine B sed sine Gp ut sine S (Toneatto) || iniuriam Z -a codd. Th. || cuiusque agrorum Z cuiusquam codd. Th. || diffluere Z et con. La. deflueret codd. Th. || non potest add. Z 18 abscederit a || queres Z quae res codd. La. qua re corr. b || maniendi Z muniendae codd. La. reminuendae a 19 ripem pr. b 20 decurrerit corr. b alueam Z -um codd. La. || sola Z insulas] La. insolas pr. b solas ε sclas ε in margine || efficiat R

Però cal investigar de manera insistent en primer lloc l'origen de la causa. Car uns reclamen sobre el terreny, altres sobre la propietat, ja que diuen tenir-ne la possessió segons el dret, altres en canvi litiguen sobre el traçat de la línia o la posició dels termes. Però abans cal que es dirimeixi la qüestió en el judici sobre la propietat, i aleshores l'agrimensor s'hi adreçarà a dividir els terrenys per tal que, un cop demostrada la veritat, conclogui finalment el litigi d'aquest tipus.

<XII>. SOBRE LES SIS PARTS QUE EXISTEIXEN EN L'ART DE LA GEOMETRIA.

Hi ha sis parts en l'operació i la demostració de l'art de la geometria, i són: la preposició, la disposició, la divisió, l'assignació, la demostració i la conclusió. El primer és doncs, durant la preposició, descriure la finca i donar-li nom. En segon lloc, durant la disposició, reconèixer el tipus de línies i dividir el terreny dins seu. En tercer lloc, durant la divisió traçar els angles en els extrems. En quart lloc, durant l'assignació dividir la figura. En cinquè lloc, durant la demostració, descriure els cims. En sisè lloc, durant la conclusió, mostrar els límits dels terrenys. (*FIGVRA 16: MONT <A>BAARIS AL COSTAT DE NABAA; FIGVRA 17: PARCEL·LA I PARCEL·LA II PARCEL·LA III PARCEL·LA IV*)

<XIII. SOBRE L'AL·LUVIÓ>

Els tipus de controvèrsies sobre l'al·livió són aquestes: és sabut que les pluges massa abundants de tant en tant fan que l'aigua superi els marges del riu i inundi violentament els camps veïns en ocupar-los. Ja que quan es forma una tempesta, el riu que és enviat des dels boscos dels Alps¹²⁹ vaga a través de les regions i no pot fluir sense causar danys en els camps d'alguns. Però allò que la força de l'aigua s'hagi emportat no donarà dret a reclamació. Això ha de ser així per necessitat: cal que les ribes siguin reforçades. Que així ho faci doncs qualsevol que sense perjudicar un altre reforci la seva ribera. Ja que si el torrent d'un riu en ocasions ha baixat amb tanta violència que modifica el seu llit, aquest ocupa els terrenys de molts propietaris a l'altra banda de la riba i sovint crea una illa.

¹²⁹ Recordem que probablement es tracta d'un ús genèric del terme, com ja hem explicat abans.

Sed Cassius Longinus, prudentissimus uir, iuris auctor et dominus hoc instituit ut quidquid aqua la<m>biendo abstulerit possessor a[m]mittat. quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet. si uero maior uis decurrerit et in finem alterius alueum mutat suum et fiat insula in qua fluuii<m> antea cucurrit, eam insulam ipse sibi uindicabit, quoniam non
5 possessoris negligentia[m] sed tempestatis uolentia apparet arreptum. (FIGVRA 18: FVNDVM bis scriptum Insula quam fluuius in qua erat RELINQVIT)

<XIII. DE AQVAE PLVVIAE ACCESSV>

De aquae pluuiiae accessu controuersia est in qua si collectus pluuiialis <a>quae transuersum secans in finem alterius fundi influit et disconuenit, ad ius ordinarium pertinebit. si tamen illud
10 in alueum sibi potuerit opponere <...>†, nam quoties inclinata transuersus in alterius agros influet, nullam habebit repetitionem. (FIGVRA 19: FVNDVM bis scriptum COLLECTVS PLVVIALIS)

<XV. DE AGRIS CENTVRIATIS>

Locum primum appellatum est fundum. et ab hoc fundamento maiores nostri in agrimensura
15 uide<n>tur constituisse rationem. primum duo limites deduxerunt: unum ab oriente in occasum quem uocauerunt decimanum, alterum a meridiano in septentrionem quem cardinem appellauerunt. decimanus autem diuid<it> agrum dextra atque sinistra, cardo citra et ultra. cum omnis ager centuriatus eo fine in quattuor diuiditur partes, ab his duobus omnes agri partes nominantur. et agri modulum fecerunt quattuor limitibus clau<s>um in figurae similem.
20 (FIGVRA 20: K<ardo> M<aximus> D<ecumanus> M<aximus> K<ardo> M<aximus> FVNDVM AGER CENTVRIATVS) hi duo fundi iuncti uno D. M. singulo clauduntur sed iugerum definiunt quod sunt perticas uiginti. deinde haec iugera iuncta in unum quadratum agrum efficiunt. (FIGVRA 21: cum sm zm zm zn zn? FVNDVM FVNDVM)

(Z 79r 24-79v 14; LVI-LXII p. 217-218 To.; p. 329-330 Mi.) 1-5 E PsBoeth. p. 399, 23-400, 7 La.; cf. Hyg. p. 87, 15-88, 88, 1 Th. 7 PsBoeth. p. 399, 2-3; cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. 8-9 Front. p. 9, 21-10, 2 Th. 13 cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. 14 Locum... fundum Front. p. 13, 19-20 Th. 14-19 E. Front. p. 11, 9-12, 11 Th. 19 et agri... similem Front. p. 13, 13-14 Th. 21-23 E Front. p. 13, 20-14, 2 Th.

1 uir add. Z || et dominus Zmε et iudex abR La. et uidet g et id ex v et iudex ex corr. b || instituit Z statuit codd. La. 2 lauiendo Z lambiendo codd. La. lambendo gv || ammittat Z amittat codd. La. admittat v 3 maiora his Z maior uis codd. La. || decucurrerit corr. b || finem Za fines codd. La. || mittet ε 4 fiet ε || insola ε et pr. b || in qua Za in quo codd. La. || fluuii antea add. Z fluuii<m> conieci || cucurrit Ze cucurrerit codd. La. concurrerit v || unusquisque modum fluminis maioris agnoscere debet et (om. ε) codd. La. om. Z post cucurrerit || eam insolam Ze eam insulam codd. La. iam insolam pr. b || cuius terram tempestatiue (-estiuē age) praeoccupauit codd. La. om. Z post uindicabit (uend- R) 5 negligentiam Z -a codd. La. || La. arreptum codd. abreptum R La. To. 6 quem Z 8 accesso Z -u Z^l transitu SF^{ec} Th. transitum GpF ductu E || in quo Z in qua codd. Th. || qui Z aquae G Th. quae si F 9 in finem alterius fundi Z finem in (om. G) alterius fundum (flumen G) FG Th. 10 inclinata Z -us prop. To. 12 PLVALIS Z 14 locum ZSE Th. -orum A || appellatus Z -um codd. Th. om. E || est Z dictum AE deinde dictum S dicunt con. Th. (Toneatto) || et add. Z || agrimensura Z agrorum mensura codd. Th. 15 uidetur Z -entur codd. Th. || primo E || duo ZE duos FS (Toneatto) || deduxerunt Z duxerunt codd. Th. 16 in septentrionem Z ad septentrionem Scriverius Th. alterum a septentrione F 16-17 uocauerunt cardinem E 17 decimannus Z -anus codd. Th. || diuid Z diuidit codd. Th. -et F || adque Z et codd. Th. || quare decimanus (decem- F) a decem potius quam a duobus codd. Th. om. Z post ultra || qum Z cum codd. Th. cum omnis ager excisa om.E 18 centuriatus add. Z || et Z eo codd. Th. || in quattuor Z in duas codd. Th. || diuiditur ZE -atur codd. Th. || ut dupondium... et decumanus in meridianum Front. Th. om. Z post partes 19 et Z primum codd. Th. || modula Z -um Z^lS modum AE Th. (Toneatto) || clauus Z clausum codd. Th. To. || in figurae similem Z figuram s. codd. secl. La. Th. figurae quadratae s. S 21 hii Z hi AS Th. To. si E || uno D M cingulo (singulo con. To.) clauduntur set add. Z 22 iuiero Z iugerum codd. Th. To. || diffiniunt E || quod sunt perticas uiginti add. Z || hec Z hi E om. S (Toneatto) || iuiera Z iugera A duo iugera codd. Th. 23 notarum in figura sensus ignotus est.

Però Cassi Longí, home d'extraordinària prudència, que va practicar el dret i va escriure'n tractats, va establir això: que tot allò que l'aigua s'hagués emportat per l'erosió, el propietari ho perdi. Ja que en efecte té el deure de protegir la seva riba sense perjudici d'un altre. Però si una major violència hagués corregut avall i hagués modificat el seu llit sobre el límit d'un altre i s'hagués creat una illa per on abans corria el riu, aquest reclamarà la propietat d'aquesta illa per si mateix, ja que és evident que li ha estat arrabassada per la violència de la tempesta i no pas per la negligència del propietari. (*FIGURA 18: FINCA escrit dos cops Illa que el riu HA DEIXAT en el lloc per on passava.*)

<XIII. SOBRE L'ACCÉS A L'AIGUA DE PLUJA.>

Sobre l'accés a l'aigua de pluja hi ha controvèrsia, en la qual, si algú intercepta la recollida de l'aigua pluvial i la desvia cap al terreny d'una altra propietat i hi ha desacord, això correspondrà a la justícia ordinària. Tanmateix si s'hagués pogut protegir contra aquesta riera <...>, car sempre que flueixi per inclinació i travessi cap als camps d'un altre, no tindrà dret a cap reclamació. (*FIGURA 19: FINCA escrit dos cops RECOLLIDA PLUVIAL*)

<XV. SOBRE ELS CAMPS CENTURIATS.>

En primer lloc el terreny rep la denominació de finca. I a partir d'aquest "principi"¹³⁰ els nostres avantpassats semblen haver establert el procediment en l'agrimensura. Primer van traçar dos límits: l'un d'est a oest que anomenaren decumà, l'altre de sud a nord que anomenaren cardo. El decumà així doncs divideix el terreny a dreta i esquerra, el cardo ho fa ençà i enllà. En dividir tot camp centuriat en quatre parts d'acord amb aquesta llinda, totes les parcel·les del terreny son denominades a partir d'aquests dos eixos. I van crear una mesura fixa de terreny delimitada per aquests quatre límits tal com es veu a la figura. (*FIGURA 20: C<ardo> M<àxim> D<ecumà> M<àxim> C<ardo> M<àxim> FINCA CAMP CENTVRIA*) Aquestes dues finques juntes en un únic decumà màxim són encerclades tot al seu voltant, però delimiten la jovada que són vint perxes. Aleshores aquestes jovades juntes en un sol quadrat constitueixen un terreny. (*FIGURA 21: cum sm zm zm zn zn? FINCA FINCA*)

¹³⁰ Argumentació intraduïble de caire etimològic que juga amb l'arrel comuna dels mots *fundus* i *fundamentum*.

<XVI>. DE SVBSICIVIS AGRIS.

- De iure subsiciorum quaestiones mouentur. subsicia autem illa dicuntur quae adsignari non potuerunt. sed secundum suas determinationes ager ipse adscriptus est in finibus suis. tabulario[s] Caesaris inferimus et quod beneficio concessa aut adsignata alicui coloniae fuerint, siue in proximo siue inter alias ciuitates, <in> libros beneficiorum adscribimus. et quidquid aliud ad <in>strumentum mensorum pertinebit ad solum coloniae, tabularium Cesaris manu[m] conditoris subscriptum habere debet. (FIGVRA 22: SVBSICIVVM) item sunt loca subsicia quae ad ius ordinarium non pertinent. sed si conuenerit remanet potestati. (FIGVRA 23: subsicium *bis scriptum* FVNDVM *bis scriptum*)
- 10 Ager est similis subsiciorum condicionis extraclusus et non adsignatus; qui si rei publicae populo Romano aut ipsius coloniae cuius fine[m] circumdatur quae ad populum Romanum pertinet datus non est, in eius qui adsignare potuerit remanet potestate. (FIGVRA 24: FVNDVM; FIGVRA 25: FVNDVM *bis scriptum* SVBSICIVVM EXTRACLUSVM) item in capitibus centur<i>ae, in extremitate formarum, inter agros diuisos subsicia fiunt in quibus trigoneae, trapideae, et pentagonae sunt. (FIGVRA 26:FVNDVM SVBSICIVM)
- 15 Ager extraclusus est qui intra finitimam lineam et centurias interiacet. ideo extraclusus quia ultra limites finitimos cluditur. (FIGVRA 27: FVNDVM SVBSICIVM) si in agro adsignato aliqui<s> modus iugerationis uac[u]auerit ne putes subsiciorum remansisse. quaerere debes secundum adsignationem si alicui adsignatum sit quod regionis illius beneficium tabulario iure alicui Augustus praestitisset. quod si neutrum factum est scias, illum subsiciorum remansisse. (FIGVRA 28: SVBSICIVVM FVNDVM)
- 20

<XVII. DE LOCIS PVBLICIS>

- Sunt loca publica haec quae scribuntur: silua et pascua publica Augustinorum. quae ullo modo alienare posse sed in tutelam aut templorum publicorum aut balnearum adiungitur. loca collinas appellant.
- 25

(Z 79v 14-80r 6; LXIII-LXXI p. 218-219 To.; p. 330 Mi.) 1 PsBoeth. p. 400, 8 La. 2-3 Hyg. p. 96, 11-13 Th. 3-7 PsBoeth. p. 400, 8-15 La.; cf. PsHyg. 165, 15-166, 2 Th. 7-8 E PsBoeth. p. 398, 4-6 La.; cf. Libregl. 242, 3-6 La. 10-12 PsBoeth. p. 400, 16-20 La.; cf. Front. p. 3, 6-12 Th. 13-15 E Nips. ? p. 290, 3-5 La. 16-17 PsBoeth. p. 398, 13-15 La.; cf. Front. p. 3, 13-15 Th. 17-20 E Nips. ? p. 295-3-5 La. 22 PsBoeth. p. 399, 1 La.; cf. Front. 4, 10 et 8, 12; cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. 23-25 PsBoeth. p. 398, 9-12 La.; cf. AgUrb. 46, 16-18 Th.

1 SUBSICIBVS Z SUBSICIVIS codd. La. et Z in 81r et 82v subsicciuis RNg subsicciuiis a 2 subsiciorum Z subsiciorum subinde codd. Th. || illa Z ea codd. Th. ita B 3 set add. Z || ager ipse Z ager subsiciorum codd. La. ante secundum legitur. || in codd. La. eum corr. b 4 tabularios Z -o codd. La. || cesaris Z || quod codd. La. quod de me quae corr. b si qua codd. PsHyg. Th. || signata m || alicui add. Z 5 siue in proximo om. m || libris corr. b in libro codd. PsHyg. Th. in libros conieci 6 strumentum Zmegv ins- aR La. strimentum b || tabularium Z sed et tabularium (-arum R) bmR La. sed ad tabularium av || manum Z -u codd. La. 7 decebit m || in figura SVBSICIVM Z || item add. Z subsiccia mRgv 8 sus Z ius codd. La. To. || inter possessores (possores g) possideant (-edeant pr. b) si non conuenerit codd. La. om. Z inter conuenerit et remanet || patestati ε 9 in figura subsicium Z 10 agger N || subsiciorum R et pr. ab || condicionis Z conditionis codd. La. condicionis v condicioni codd. Th. || quasi pr. b || re publicae ε 11 populo Romano codd. La. -i -i P Front. Th. || finem Zme et pr. b -e codd. La. || qu; ad Z aut ad codd. La. oue at ε 12 potestati Ze -e codd. La. 13 in figura SVBSICIVMIV Z 13-14 item in capitibus centure add. Z centuriae con. To. 14 extremitatibus codd. La. || in agris diuisis codd. La. || subseciue Z subsiccia codd. La. 14-15 trigoneae trapideae et pentagone Z trigoni, trapizea (et add. S) pentagona codd. La. (Toneatto) 16 finitimos limites clauditur v 17 aliqui Z -is codd. La. aliquando aliquis SE (Toneatto) 18 iugerationis Z iugerationis codd. La. To. uacuauerit Z uacauerit codd. La. || putis A || subsicium Z -cium codd. La. To. || remansisse Z -mansisse codd. La. || debes om. A || primum ne post aes fixum et machina sublata Nips. ? La. om. Z post debes 19 secundum adsignationem ZSE -a -e codd. La. (Toneatto) || si add. Z || quod Z uel quaeris si in libro beneficiorum codd. La. om. SE (Toneatto) || ne beneficium E || tabulario iure add. Z 20 Augustus Z || prestitisset ZE -stitum sit S dederit codd. La. (Toneatto) || subsicium Z 23 sunt autem codd. La. unt autem g || Augustinorum Z 24 alie nec re Z alienare Rg et pr. b -ari codd. La. et AgUrb. Th. alienam rem ε || posse sed in Z nequeunt et possident codd. La. nequeunt... publicorum om. m nequeunt et om. ε posse a rei publicae item siquid in codd. AgUrb. Th. || balnearum adiungitur loca Z b. a. qui (quae ε) l. me b. quae codd. La. balnearum a. codd. AgUrb. Th. 25 collinas Zme -a codd. La. colliua v

<XVI>. SOBRE ELS CAMPS SUBSICIUS.

Sobre el dret dels subsicis són iniciats processos. Són anomenats subsicis aquells terrenys que no van poder ser assignats. Però aquest mateix terreny ha estat inscrit amb les seves llandes d'acord amb les seves delimitacions. Ho registrem a l'arxiu del Cèsar i allò que hagi estat cedit en qualitat de benefici o assignat a alguna colònia, bé en les seves immediacions, bé en el territori entre altres ciutats, ho consignem en els llibres dels beneficis. I tot allò altre que pugui correspondre als instruments de l'agrimensor respecte al sòl de la colònia, caldrà que l'arxiu del Cèsar ho conservi tal com fou consignat per la mà del seu fundador. (*FIGURA 22: SUBSICIU*) Hi ha també terrenys subsicis que no corresponen al dret ordinari, però si hi hagués acord al respecte, poden romandre en propietat. (*FIGURA 23: subsiciu escrit dos cops FINCA escrit dos cops*)

Els terrenys "extraclòsos" i no assignats tenen característiques similars als subsicis. Si no han estat donats a la república del poble romà o a la mateixa colònia del poble romà, el territori de la qual envolten, romanen en poder d'aquell que tenia el dret d'assignar-los. (*FIGURA 24: FINCA; FIGURA 25: FINCA escrit dos cops SUBSICIU "EXTRACLÒS"*) Igualment als confins de la centuriació, en els extrems de les "formes", entre els camps centuriats es creen subsicis on hi trobem triangles, trapezis i pentàgons. (*FIGURA 26: FINCA SUBSICIU*)

El terreny "extraclòs" és aquell que està dins de la línia fronterera entre aquesta i les centúries. Per això mateix s'anomena "extraclòs" ja que està clos, però més enllà dels límits de la centuriació. (*FIGURA 27: FINCA SUBSICIU*) Si en el camp assignat alguna mesura de les jovades fos desocupada, no creguis per això que ha romàs com a subsiciu. Has de cercar, d'acord amb l'assignació, si ha estat assignat a algú allò que, segons el dret que consta en l'arxiu, August hagi concedit com a benefici d'aquella regió. I si comproves que no ha tingut lloc ni una cosa ni l'altra, aleshores és que ha romàs subsiciu. (*FIGURA 28: SUBSICIU FINCA*)

<XVII. SOBRE ELS TERRENYS PÚBLICS.>

Són terrenys públics els inscrits com boscos i pastures públics dels Augustins (sic). Els quals de cap manera poden ser alienats sinó que són adjudicats sota la tutela dels temples o dels banys públics. Anomenen "pujols" aquests terrenys.

Alia loca sunt praefectoria quae [e]ad ius publicum pertinent. totid[i]em, si possess[i]oribus conuenit, possident. eadem ratione[m] terminabimus fundos exceptos siue concessos<s>. per formas sic loca publica inscriptioni<bu>s demonstramus. omnium fundorum domino<s> scribimus et concessos fundos sicut in re permaneant (*FIGVRA 29: FVNDVM bis scriptum*
5 *SILVA ET PASCVA PVBLICA*)

<XVIII>. DE LOCIS RELICTIS ET EX<TRA>CLVSIS.

Controuersia <est> in agris non adsignatis. relicta autem loca sunt quae siue locorum iniquitate siue arbitrio conditoris relicta limites non acceperunt. haec sunt iuris sub<si>ciuorum. (*FIGVRA 30: FVNDVM LOCVS EXTRACLVSVS*)

10 Extraclusa loca sunt quae sunt iuris subsiciorum quae ultra limites et ultra finitimas lineas erunt. finitima autem linea mensuralis est quae aut aliqua obseruatione aut aliquo terminorum ordine seruatur (*FIGVRA 31: F<undus>*)

<XVIII. DE LOCIS SACRIS ET RELIGIOSIS>

15 De locis sacris controuersiae plurimae ordinario iure finiuntur, nisi de locorum modo[s] agitur. <ut> locorum publicorum in montibus aut [t]aedium quibus secundum instrumentum fines restituuntur. (*FIGVRA 32: F<undus>*) similiter locorum religiosorum quibus secundum cautiones [est] modus est restituendus iuxta praescripti agri finem.

<XX. DE ITINERIBVS>

20 De itineribus controuersia est quae in arcifiniis agris iure ordinario finitur, in adsignatis mensurae ratione[m]. omnes enim limites secundum legem coloniae itineri publico seruire debent. se<d> multi exigent<e> ratione[m] per deuia et fragosa loca eunt, qua iter fieri non potest. sunt et usu agrorum eorum locorum ubi proximus [est] possessor, cuius forte silua limitem detinet, transitum inuerecunde denegat, cum itineri limitem aut cum locum limitis debeat obtineri.

(Z 80r 6-30; LXXII-LXXVIII p. 220-221 To.; p. 330 Mi.) 1-2 PsBoeth. p. 398, 6-8 La. 2-3 eadem... demonstramus PsHyg. p. 160, 5-7 Th. 3-4 E PsHyg. p. 160, 19-21 Th. 6-12 Front. p. 9, 3-10 Th.; cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th. 13-17 Front. p. 9, 13-20 Th.; cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th.. 18-24 Front. p. 10, 5-13 Th.; cf. Z 81r, 17a-36a; XCVII, p. 224 To.; EHK, p. 57 Th.

1 sunt om. v || perfectoria Zv praefectoria codd. La. To. om. g in textu sed non in figuris || quae om. v || ead Z ad codd. La. || publicum ius a || pertineat v || toti diem Z totidem codd. La. || possessionibus Z possessoribus codd. La. 2 rationem Z -tione codd. Th. || exeptos Z exceptos codd. Th. || concessos Z -os codd. Th. 2-3 per formas Z et in forma codd. Th. 3 sic ZAB sicut P Th. || inscripcionis Z -tionibus codd. Th. || demonstramus Z -abimus codd. Th. 3-4 fundorum domino scribimus et concessos fundos Z enim (eorum S) fundos secundum reditus coemit (-tos coemit AP meritum B) et militi (-iam B) adsignauit inscribemus (scribimus BS) ergo concessos (fundos P) codd. Th. (Toneatto) 4 in re ZAS in aere A^x B aere P (Toneatto) || permaneat P 6 EXCLVSIS Z extraclusis Z in 81r et Z^l 82v et Front. Th. 7 est codd. Th. om. ZGp (Toneatto) || non add. Z || relictis Z -a codd. Th. || in qualitate Z iniquitate codd. Th. 8 arbitrio ZFG in arbitrium A || relicta seclud. La. Th. || subciborum Z subsiciorum codd. Th. 10 que sunt Z quae F aequae || ultra codd. intra con. Goesius Th. om. E || finitimas lineas Z -am -am codd. Th. 11 erunt ZFG erint A Th. 11-12 finitima autem linea mensuralis est qui aut Z f. a. l. aut m. e. aut codd. Th. f. l. m. e. quae aut F || aliqua obseruacione aut aliquo terminorum ordine Z a. o. aut terminorum o. codd. Th. aliqua (-quo E) t. o. FE 12 seruetur Z -atur Z^l 14 sacris et religiosis codd. Th. || ordinari uiuere Z nascuntur quae iure ordinario codd. Th. iure ordinario G || nisi Z nisi si codd. Th. SFE (Toneatto) || modo sagitus Z eorum (om. SFE) modo (-um F -is S) agitur (Toneatto) 15 ut om. Z || lucorum con. Goesius Th. || tedium Z aedium codd. Th. || strumentum SF (Toneatto) || finis FE finis finis S (Toneatto) 16 restituendus est SF constituendus est E 17 auiciones Z cautiones codd. Th. -is SFE -em F^{ec} (Toneatto) || est modus est Z modus (-um S) est || iuxta prescripti agri finem Z habent enim et moesilea iuris sui hortorum modos circum iacentes aut praescriptum agri finem Front. Th. 19 arcefines Z arcifiniis codd. Th. 20 mensuram rationem Z -arum -one codd. Th. || colonie Z coloniacam codd. Th. 21 se Z sed codd. Th. || exigent ZF -enti G -ente Th. || rationem ZF -e G Th. || deuia ZEF^lG^l diuia FG cliuia La. cliuia Goesius || confragosa codd. Th. || loca om. G 22 sunt et usu Z et (nec con. Mo.) sunt in usu codd. Th. || agrorum... ubi codd. Th. aliquorum... qui prop. La. || est ZG om. F secl. Th. si con. Mo. 23 itinere Z -eri codd. Th. || cum add. Z || locus Z -um AGp Th. lim. -o SFE || limites Z -mitis S La. -metis A limiti Gp limis FE (Toneatto) 24 debeatur SFE (Toneatto) obtineri add. Z -ere con. To.

Hi ha altres terrenys pertanyents a la prefectura que corresponen al dret públic. De la mateixa forma, si hi ha acord entre els propietaris, en prenen possessió. Pel mateix procediment delimitarem les finques excloses o concedides. Per mitjà de les inscripcions en les "formes" demostrarem que es tracta de terrenys públics. Consignem per escrit els propietaris de totes les finques i quines han estat concedides tal com romanguin en aquella condició¹³¹. (FIGURA 29: FINCA *escrit dos cops* BOSCOS I PASTURES PÚBLICS)

<XVIII>. SOBRE ELS TERRENYS PASSATS PER ALT I "EX<TRA>CLOSOS".

Hi ha controvèrsia respecte als camps no assignats. Doncs hi ha terrenys passats per alt que degut a la pèssima qualitat dels terrenys o deixats de banda per decisió del fundador no van rebre límits. Aquests són del mateix dret que els subsicis. (FIGURA 30: FINCA TERRENY EXTRACLÒS)

Hi ha terrenys extraclosos que, essent del mateix dret que els subsicis, estaran més enllà dels límits i fins i tot de les línies frontereres. Doncs la línia fronterera agrimensòria és aquella que es conserva per alguna observació o alguna aliniació de termes. (FIGURA 31: F<inca>)

<XVIII. SOBRE ELS TERRENYS SAGRATS I RELIGIOSOS>

Sobre els terrenys sagrats es dirimeixen moltes controvèrsies en la justícia ordinària, tret que es tracti sobre la mesura. Com succeeix en les muntanyes dels terrenys públics o dels temples als quals es restitueixen les llandes segons el fixat en el registre. (FIGURA 32: F<inca>) De forma semblant es fa amb els llocs religiosos als quals, segons el que indiquen les caucions, cal restituir-los la mesura fins a la llinda del terreny que tenien prescrit.

<XX. SOBRE ELS CAMINS.>

Hi ha controvèrsia sobre els camins, la qual en el camp "arcifini" es dirimeix en la justícia ordinària, en els assignats, segons el càlcul de la mesura. En efecte tots els límits tindran servitud de pas pública d'acord amb la llei de la colònia. Però molts, d'acord amb el traçat calculat, passen per llocs impracticables i pedregosos, per on no es pot transitar. Són també a la seva disposició els camps d'aquells terrenys on el propietari més proper, en cas que el seu bosc talli el límit, en negui el pas amb tota desvergonya, quan el límit o un espai equivalent al límit haurien de servir de camí.

¹³¹ En aquest passatge el manuscrit de Ripoll ens transmet la lliçó errònia *re* (cosa) com succeeix en altres manuscrits enlloc de la correcta *aere* (*ere* en l'ortografia habitual, bronze) en referència a les taules d'aquest metall que contenien les *formae*. Es fa molt difícil conjecturar si Gisemund coneixia la lliçó correcta i la corruptel·la és una coincidència (cosa que he descartat en l'edició) o bé va limitar-se a copiar una frase que esdevé poc aclaridora.

Nam trium ordo sunt uiae: sunt uiae publicae, uiae uicinales et uiae communes. publicae uiae sunt quae publice muniuntur; inde nomen auctorum obtinent. nam et curatores accipiunt et [quae] redemptore muniuntur. uicinales autem sunt uiae de publicis quae uertuntur in agris et saepe ipsae ad alteras publicas perueniuntur. per pagos, id est per magistros pagorum qui operas possessoribus ad restituendas exigere soliti sunt, per certa spatia adsignantur suisque expensis tuentur. ad omnes autem agros semper iter liberum est. nam aliquando deficientibus uicinalibus uis suis per agros alienos iter praestantur. quid etiam conuenienter specialiter obseruantur.

Sed attendendum erit, si uiae finem faciunt, quales uiae et quomodo. nam et uiae aliquas possessoribus particulas diffiniunt. omnes tamen uiae quae ex uicinalibus uis nascuntur, qui aliquando inter uicinos possessores extremis finibus sunt, utrumque modo sumpto communique impensa iter praestant. solent ergo uiae communes in finibus incedere; non enim finium causa ita diriguntur sed iterum. priuatae itaque uiae ad finitiones agrorum non pertinent sed ad itinera eis praestanda.

15 EXPLICIT LIBER II.

IVVANTE domino hic complexus sum ex multis librorum uoluminibus in uno corpore libellos duos, non copia latiore diffusos sed per aeras compendio breuiante digestos, in quibus me iudico non tam tractasse quam tractantibus materiam praebuisse. quoniam legentibus haec breuitas plurimum prodest. si non intellectum prudentibus, alius liber longior perquam spargit. nam quod ex isto paene nec totus in totum sufficit, si tamen breuiori compendii id quod legitur tenax memoria custoditur. FINIT.

(Z 80r 31-80v 15; LXXIX-LXXXVII p. 221-222 To.; EHK, p. 56 Th.; p. 330 Mi.) 1-8 E SicFl. p. 110, 2-17 Th. 9-10 E SicFl. p. 109, 19-21 Th. 10-14 E SicFl. p. 111, 2-10 Th.

1-2 Nam trium ordo (ordinum con. To) sunt uie sunt uie publice uie uicinales et uie communes publice uie sunt que publice muniuntur inde nomina maiora (nomen auctorum conieci) obtinent Z (uie uicinales et uie communes publice iterauit et cancellauit librarius ipse) Nam sunt uiae publicae (regales add. P uicinales et communes publice autem uie sunt add. S) quae publice (quae publicae S om. B) muniuntur et auctorum (harum S) nomina obtinent codd. Th. (Toneatto) 2 Tam Z Nam Z' 3 et q; redemptore Z et per redemptores codd. Th. || nam et in quarundam tutelam a possessoribus per tempora summa certa exigitur SicFl. Th. om Z post muniuntur || sunt add. Z || uiae om. BS (Toneatto) || duplicis que Z de publicis quae codd. Th. To. q. d. p. S (Toneatto) 4 uertunt Z uertuntur S deuertuntur codd. Th. deb- B diu- P || agros PS || ipse Z -a B om. PS ipsae corr. La || ad alteras codd. Th. ad se alteras B ad se saepe ad alteras S (Toneatto) || publicas perueniuntur Z p. perueniunt aliter muniuntur codd. Th. perueniunt p. S (Toneatto) 5 qui om. B || a possessoribus codd. Th. || ad restituendas Z ad eas tuendas codd. Th. om. S (Toneatto) || aut ut comperimus unicuique possessori SicFl. Th. om. Z post soliti sunt || per certa spatia Z per singulos agros certa spatia codd. Th. singula certa spatia S (Toneatto) 6 suisque expensis Z quae suis impensis tueantur (tuentur P) codd. Th. || etiam titulos... liberum est SicFl. Th. om Z post tuentur 7 suis add. Z || praestantur Z -atur codd. Th. || quid Z qui BS quae P quidam con. La. Th. (Toneatto) 8 conueniat Z -iant BS -iunt P Th. 9 Sed attendendum erit si uie finem faciunt Z uiae autem si (nam si uiae S) finem faciunt (-ant P) attendendum erit codd. Th. (Toneatto) 9-10 nam et uie... diffiniunt Z nam et saepe uiae aliquae possessoribus fiunt S nam et saepe incedunt in finibus et saepe trans uiam aliquas possessores particulas habent SicFl. Th. 10 omnes ZBPS communes con. Goes. Th. (Toneatto) || tamen add. Z || que Z quae codd. om. Turneb. Th. || uis add. Z || qui Z quae codd. Th. 11 uicinos Z binos P Th. uinos B || in extremis codd. Th. in om. ZB || sunt add. Z || utrumque Z pari utriusque B pariqu. P pari utrumque con. Th. 12 solent ergo uie communes in finibus incedere Z priuatae itaque uiae ad finitiones agrorum non pertinent (ad finem huius capituli trans. Z)... agrorum solent. ergo uiae publicae et uicinales et communes (p. et u. P p. S) in finibus incedunt (incipiunt P -caedere debent S] Th. (Toneatto) || finiunt Z finium codd. Th. To. 13 iter dirigantur Z ita diriguntur S diriguntur codd. Th. || pribata Z -e Z' || eius Z eis codd. Th. To. 17 breuiante Z Th. -ante To. 18 tamen tractans se quam tractantibus Z tam tractasse quam tractantibus con. Th. To. || materiam Z To. || quorum Z quoniam con. Th. To. || huic Z haec con. Th. To. 20 ex iste Z existit con. Th. To. ex isto conieci || totus Z Th. -um con. To. || si tamen breuiori Z si tam breuioris con. To. sic tamen breuioris conieci || tenax Z To. -aci Th. || custoditur Z non custodit. con. To.

Car són tres els tipus de vies: hi ha vies públiques, vies veïnals i vies comunes. Les vies públiques són les que es construeixen amb recursos públics; per això tenen el nom del seu impulsor. Ja que se'ls assignen procuradors i són construïdes per un contractista. Les veïnals són en canvi vies que porten des de les públiques fins als camps i sovint desemboquen en altres vies públiques. Al llarg de les aldees, és a dir, a cadascun dels mestres de les aldees, són assignats determinats trams i se'n fa el manteniment a expenses seves, els quals han acostumat després a exigir als propietaris que se'ls restituïssin els costos de les obres. Però sempre és lliure l'accés a tots els camps. Car en ocasions, quan manquen vies veïnals es permet el pas pels camins propis als camps d'altres propietaris. I tot allò altre que puguin acordar és especialment observat.

Però caldrà parar atenció, si les vies constitueixen llinda, sobre quines vies són i de quin tipus. Car les vies també divideixen parcel·les en els camps d'alguns propietaris. Tanmateix totes les vies que neixen de les vies veïnals, que de vegades estan en les llindes extremes entre propietaris veïns, permeten el trànsit a tots dos amb una inversió i despesa comunes¹³². Per tant les vies comunes solen creuar les llindes; no han estat traçades així per fer de llindes sinó per proporcionar pas. Així doncs les vies particulars no corresponen a la divisió de terrenys sinó simplement serveixen com a camins.

HA ACABAT EL LLIBRE SEGON.

Amb l'ajuda del senyor he resumit aquí dins un sol tractat, a partir de molts volums d'altres llibres, dos llibrets no pas confegits amb una extensió massa abundant sinó reelaborats per capítols en un compendi abreujat, en els quals crec que no n'he fet un tractat sinó més aviat he proporcionat matèria per als qui la tractin. Ja que a aquells que la llegeixen la seva brevedat els és de gran profit. Però si algú prudent no l'acaba d'entendre, un altre llibre més llarg la desenvolupa en profunditat. Doncs com que ni amb tot el que hi ha en aquest no n'hi ha prou, almenys allò que es llegeix en un compendi més breu una memòria tenaç pot retenir-ho. FI.

¹³² Aquí també Gisemund sembla haver malinterpretat els significat de la frase o potser només li ha volgut donar un nou sentit. En el text original de Sícul Flac *utrumque* fa referència a la possibilitat de costejar les obres directament entre tots dos propietaris o fer-ho mitjançant un pagament a un tercer.

ARS GROMATICA GISEMVNDI
<APPENDICES APOCRIPHI AB ISIDORO SVMPTI >

TERCIA DIVISIO TOCIUS NUMERI

Numeri I aut discreti sunt II aut continentes. Iste diuiditur sic: I Linealis II Superficiosi III Solidi. Discretus numerus est qui a discretis monadibus continetur et uerbigracia III . IIII . V . VII et reliqui. Contingens numerus est quia coniuncti monadibus continetur uerbigracia: Ternarius
5 numerus si in magnitudine intellegatur id est in linea aut spacium aut solidum dicitur continens similiter quaternarius et quaternarius numeri Linearis numerus est. Qui incoans a monade linea aliter scribitur usque ad finitum unde alfa ponitur. pro designacione linearum quoniam hec littera unum significat apud Grecos. (FIGVRA 38: θ *suprascriptum* et A - $\alpha\lambda\phi\alpha$ - *tria inscripta*)
10 Superficialis numerus est qui non solum longitudine set ad latitudine continetur ut trigonus quadratus. quinque angulis uel circulatus numeri et ceteri qui semper in plano pede id es superficie continetur. Trigonus numerus est iota. (FIGVRA 39: A - $\alpha\lambda\phi\alpha$ - *sex inscripta*) Quadratus numerus est ita. (FIGVRA 40: A - $\alpha\lambda\phi\alpha$ - *nouem inscripta*) Quinque angulis ita. (FIGVRA 41: A - $\alpha\lambda\phi\alpha$ - *sex inscripta*) Circularis numerus est ita. Qui dum similiter duplicatus fuerit asse in quo aris ad se conuertitur ut uer bigracia quinquies quini uies quinquies et ita.
15 (FIGVRA 42) Solidus numerus est. Qui longitudine et altitudine continetur ut sunt piramides qui in modum flamme consurgunt ita. (FIGVRA 43) Cibus ut sunt tessere ita. (FIGVRA 44) Sphere quibus est equalis undique rotunditas ita. (FIGVRA 45) Sfericus autem numerus est qui et circulato numero multiplicatus ad se in quo ad et in se conuertitur. Quinquies quini uies quinquies. Hic circulus dum in se ipsum multiplicatus fuerit facit spheram id est quinquies XXV .
20 C . XXV . $\overline{V} \overline{I} \overline{I} \overline{I}$ Inter arithmetice autem et geometricam et musicam hoc interest ut mediam inuenies in arithmetice primo sic queris Coniungis extrema et diuidis et facis medium utputa fac extrema esse se[ne]x et duodecim simul iungis et faciunt decem et octo partiris mediam et facis nouem quod est analogicum arithmetice ut medius quod monadibus superperat. Primum his superetur ab extremo superperant enim nouem Sex tribus monadibus his superperatur ad duodecim.
25 Secundum geometriam uero ita queris extrema multiplicata. Tantum faciunt quantum et media duplicata utputa sex et duodecim multiplicata faciet. Septuagies depudius media octo et nouem multiplicata tantundem faciunt. Secundum musicam ita cum parte superant medius primum eadem parte superperatur Medius ab extremo utputa sex et octo duas partibus superperant que due partes tertia media Octus superatur ab ultima nona. Numeros autem infinitos esse certissimus
30 est. Quoniam in quacumque numero finem faciendo putaueris idem ipse non dico uno addito augeri set quamlibet sit magnus et quamlibet ingentem multitudinem continens in ipsa racione adque sciencia numerorum non solum duplicari Verum eciam multiplicari potest ita uero suis quisque numerus proprietatibus terminatur ut nullus eorum par esse cuicumque alter possit. Ergo et dispares inter se adque diuersi sunt et singuli quique finiti sunt et omnes infiniti sunt.

(Z 86v 20-87r 24; CXLVIII-CXLIX, p. 233 To; EHK, p. 58 Th.; p. 333-334 Mi.) 1-35 Isid., etym. III, 7-9 Lindsay.

Textus libri tertii hic transcriptus est, non editus, ut forma operis monstretur ultima quae ad codicem Riuipullensem tradita est.

DE GEOMETRIA

I Geometrie disciplinam primum ab Egiptiis repperta dicitur quod undante Nilo et omnium
 pessessionibus limmo abductis inicium terre diuidende per lineas et mensuras nomen arti dedit
 que deinde longius acumine sapientium profecta et maris et caeli et aeris spacia menciuntur
 5 nam prouocati studio sic pereunt post terre dimensionem et celi spacia querere quando interuallo
 luna a terris a [I]luna sol ipse distaret et usque ad uerticem celi quanta se mensura distaret.
 Sicque interballa ipsa caeli orbisque ambitum per numerum stadiorum ratione probabili
 dixtincxerunt Set quia ex terre dimensionem hec disciplina cepit ex inicio sui et nomen seruauit
 nam geometria de terra et de mensura nunccupata est terra enim Grece geu uocatur metra
 10 mensura huius discipline ars continet in se lineamenta interballa magnitudines et figuras et in
 figuras dimensiones et numeros II. Geometrie quadrupertita diuisio in planum in magnitudine
 numerabile in magnitudinem rationalem et in figura solidas plane figure sunt que longitudine et
 latitudine continentur que sunt iusta Platonem numero quinque. III Numerabilis magnitudo est
 que numeris arithmetice diuidi potest magnitudines racionales sunt quorum mensuram scire
 15 possumus inracionales uero quorum mesure quantitas cognita non habetur IIII Figure solide
 sunt que longitudine latitudine et altitudine continentur ut est cibus species quinque in planum
 quarum prima. Circulus est figura plana que uocatur circumducta cuius in medio punctus est quo
 cuncta conuergunt quod centrum geometre uocant Latini punctum circuli nunccupant. (*FIGVRA*
 20 *46: suprascriptum PLANO PEDE inscriptum* id est circulus). Quadrilater figura est in plano
 quadrata que sub quattuor rectis lineis iacet. (*FIGVRA 47: suprascriptum PLANO PEDE*
inscriptum quadratus) Danatheton grammon figura plano (*FIGVRA 48: suprascriptum PLANO*
PEDE inscriptum Dantheon gramon.) ortogonium id est reciangelum figura plana est enim
 triangulum et habet angulum rectum. (*FIGVRA 49: inscriptum* plano pede ortogonium)
 Isopleiros figura plana recta et subter constituta (*FIGVRA 50: adscriptum PLANO PEDE*
 25 *inscriptum* isoplerum). Sphera est figura in rotundum forma partibus cunctis equalis. (*FIGVRA*
51: inscriptum sphaera) Cibus est figura solida que longitudine et altitudine continentur. (*FIGVRA*
52: suprascriptum In solidu *inscriptum* cibus) Cilindrus est figura quadrata habens superius
 semicirculum. (*FIGVRA 53: suprascriptum* solidu *inscriptum* cilindrus) Conon figura que ab
 amplo in angustum finit sicut ortogonium (*FIGVRA 54: inscriptum* conon) Piramis est figura que
 30 in modum ignis ab amplo in cacumen consurgit ignis enim apud Grecos spiran apellantur
 (*FIGVRA 55: inscriptum* PIRAmis) Sicut autem infra decem omnis est numerus ita et infra hunc
 circulum omnium figurarum concluditur ambitus. Prima autem figura huius artis punctus est
 cuius pars nulla est (*FIGVRA 56*) Secunda linea preter latitudinem longitudo recta linea est que
 ex equo in suis punctibus iacet Superficies uero quod longitudines et latitudines solas habet
 35 superficies uero fines lines sunt quorum forme ideo in superioribus decem figuris posite non sunt
 quia inter eas inueniuntur. Numerus autem secundum geometriam ita queris extrema quippe eius
 multiplicata tantum faciunt quantum et in media duplicata ut puta sex et duodecim multiplicata
 faciunt septuagies depundius media octo et noue multiplicata tantunde faciunt.

 (Z 87r 24-88r 2; CXLIX p. 233 To. EHK, p. 58 Th.; p. 334 Mi.) 1-35 *Isid., etym. III, 10-13 Lindsay.*

DE PEDIBVS.

Pedes sunt qui certis sillabarum temporibus insistent nec a legitimo spacio aquam recedunt
 Pedes dicti eo quod per ipsos metra ambulent nam si cui nos pedibus incedimus ita metra quasi
 pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes CXXIII. desillabi quattuor trisillabi octo tetrasillabi
 5 XXI pentasillabi XXXII exasillabi sexaginta quattuor usque ad quattuor sillabas pedes dicuntur
 reliqui sinzigie uocantur ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita uocantur.
 Pirricius dictus est quia hic assidue uel in certaminum uel in ludo puerili sepius frequentabatur
 Spondius dicitur quia tractum sonat nam spondius tractus quidam dicitur id est sonus qui
 fundabatur circa aures sacrificantium unde et hii qui tibias canebant in sacris gentilium
 10 spondiales nominabantur. Troceus uero ab eo dictus est quod celerem conuersionem faciat
 cantilane et quasi rota uelociter curret in metris trocos enim Grece rota dicitur iambus dictus est
 eo quod iambocim Grece de terra reuixerunt huiusmodi enim carmine omnes inuenciones uel
 detracciones implere pote sunt soliti. Dictum autem nomen ab eo quod ueluti uenenum quodam
 modum maledicti aut liberis infundat. Tribrachis quia et chorios appellatur dictus tribrachis quia
 15 sit ex tribus breuibus Mollosus dictus a saltacione Mollosorum quam exercuerunt armati
 Anapestus appellatus quia remissionibus et ludis hic pes magis dicatus est.
 Dactilus dictus est a digito quod a longiori nodo incoans in duos desinit breues sic et isti pes
 iuncturam unam habet longam et duas breues unde et manus obpansa palma dicitur et pendentes
 20 digiti dactili. Anfibracis quod in utraque parte breuem abeat longam habeat in medio
 inte< > iacentem brachiis enim breui dicitur. Amfimarcius quod dico hinc inde longe habent in
 medio inclusam breuem magros enim longum dicitur. Baccius appellatus est eo quod eo pede
 Baccida id est Liberi sacra celebrantur. Antiuaccus uel palimbaccus dictus quia iteratus a Baccio
 est. Procelleumaticus quod sit ad celeummam canencium hactus Dispondium autem het
 25 ditroceus et diiambus dicti quod geminis constat iambis spondiis uel troceis. Antispastus quod sit
 ex contrareis sillabis ex breui et longa ex longa et breuis. Coriambus uero quia exapede
 compositum karmen choris abtissimum sit. Ionici sane propter numerorum inequalem sonum
 dicti habent enim binas longas sillabas binasque correptas. Paene dicti ab inuentore constant ipsi
 ex una longa et tribus breuibus qua longa iusta nomina est constituta eorum bliatim. Epitriti
 uocati quod semper tres longas habeat sillabas et unam brebem. Sinzigie autem sunt
 30 pentasillabi et exasillabi pedes et dicte apud Grecos zingie quasi quidem doclinaciones set hii
 non sunt pedes set appellantur pentasillabi et exasillabi quia ultra quinque et exasillabas non
 procedunt unde non oportet in carmine has sillabas quodlibet exedere nomen ut Cartaginiensium
 Iherosolimitanorum et Constantinopolitanorum. Cui accidit unicuique pedi arsis et thesis id est
 35 leuacio et posicio uocis. Neque enim inter pedes dirigere poterunt nisi alterna uice leuentur et
 ponantur ut arma har eleuacio est ma posicio. In his duobus per diuisionem pedes legitimi
 colliguntur. Equa diuisio est Quocies arsis et thesis equali tempore diuisione ceduntur. Dupla
 quocies ex is unum alterum duplo uincit Sexcupla uero est quocies unus alterum sexcuplos
 superat. In simpla enim eius parte unus plus inuenitur in dupla unus minus habetur. Sexcum
 enim dimidium dicitur. Triplum est quando maior pars ter continet totum minus id est tria et
 40 unum Epitritum est quando minus continetur a maiore et eius tertia pars. Caeduntur uero pedum
 membra uel per equalitatem uel per duplum uel per sexcuplum uel per triplum uel per epitritum.
 Partimus ergo in equa hos hispondium .II.II. Pirricium VI VI Dactilum .IV.VII Anapestum
 .VV.III II Dispondium .III. IIII. Proceleumaticum VV.II.VV.II Diiambum V.III.V.III.
 Ditroceum .V.III.VIII. Antispastum .V.III VIII Coriambum .VIII.VIII. Item dupla partimus hos
 45 pedes: troceum II.VI Iambum .VI V.II. Molosium ÷ II ÷: IIII. tribracim .VI. V.V II. Ionicum
 maiore V.V.II.III. Ionicum minorem .III.VV.II. Vnus uero tantum est qui tripla porcione
 diuidatur que est maxima Adque ideo minime metris adest Amfibracis VI.VIII. Sexcupli autem
 sunt hi Amfimacrus .II- V-III- Baccius.V-III-II. Antibaccus -II.-VIII Peon primus -V-III-V.V.II.
 Peon secundus .V.III-.V.II. Peon tercius .V.V II.VIII. Peon quartus .VVII.V-III. Restant quos
 50 epitrita particione diuidamus. Epitritus primus -V-III-III. Epitritus secundus V.III-III.

Epitritus tercius IIII-V-III. Epitritus quartus IIII-I-V-III. Sunt igitur equi quidem decem dupli uero sex. Triplus unus. Sexcupli septem. Epitriti quattuor. Numerus autem sillabarum in pedibus a duobus usque ad sex protenditur Vterius enim non procedit. Quia usque ad sex sillabas tenduntur pedes. Tempore in pedibus sunt ut quanta unusquis pes habeat Resolucio est pedum
 5 quando pro una longa due breues ponuntur aut pro duabus longis quattuor breues ut sextaque intexunt abiete costas abiete nunc resolucio est spondii in proceleumatico in qua resolucione semper sinalimfam sequitur Virgilius ex una autem longa due breues fiunt Ex duabus autem breuibis longa numquam facit. Findi enim solida possunt solidari iscissa non possunt. Figura est cuius nota sillie agnoscuntur ubi enim circuli partem inferiorem Bis positam aspicias Pirricius
 10 est .VV. Vbi I geminam iacentem Spondius - -. Nam nota breuis inferior semicirculus est nota longa .\ . Iacens est Metra in pedibus accidunt ut a troceo trocaicum a dactilo Dactilum a iambo iambicum. De quibus paulo post dicendum est.

 (Z 88r 2-89r 13; CLI p. 233 *To.*; *EHK*, p. 58 *Th.*) **1-35** *Isid., etym. I, 17 Lindsay.*

III.5 INDEX NOMINVM

In hoc indice relata non sunt nomina libri tertii apocriphi. (pagina, uersus)

- <A>baarim 110, 11.
 Adrianus (= *deturpatus sic* Ariani), v. Hadrianus
 Aegyptus (=Egipto) 50, 5; 94, 10.
 Africa (=Affrica) 94, 8, 10, 16.
 <Agennius> Vrbicus 92, 2.
 Alpes 58, 18; 96, 14; 110, 16.
 Antoninus *vid.* Seuerus *aut* Antonius
 Antonius (Marcus)=*vid.* Marco [et] Antoni[n]o
 Arcadius (= *deturpatus sic* <A>rcati) 92, 7.
 Asia 94, 8.
 Asturiae 98, 13; Astures 98, 19.
 Augustalis (=Agustalis) 58,17; 94, 14.
 Augusteus (=Agusteos) 102, 8.
 Augustini (=Agustini) 114, 23.
 Augustus (Caesar=Agustus Cesar) 54, 1; 56, 5; 92, 5; 104, 12; 114, 20.
 Baetica (=Betica) 98, 6, 12.
 Baetis (=Betis) 98, 5, 6.
 Balbus (mensor=*deturpatus sic* Va<1>vi mensoris) 92, 2; Vualuo m. 104, 12.
 Barcino (=Barchinona) 100, 2
 Bracara 98, 7; 100, 2.
 Brigantia (= *deturpata sic* Vigrancia) 96, 11; (ciuitas) 100, 1.
 Caesar (=Cesar) 98, 9; 100, 6; 114, 4, 6. *vid. etiam* Iulius Cesar.
 Campania 108, 6.
 Cantabria 98, 3, 14; Cantabri 98, 19.
 Carthago (=Cartago) 96, 13; 98, 4, 5, 9, 14; 100, 3; -giniensis (=Cartaginensis) 98, 1, 4.
 Cassius Longinus 92, 3-4; 112, 1.
 Celtiberus (= *deturpatus sic* Celtiferus) 98, 1, 20.
 Christus *vid.* Iesus
 Constantinus (=Co[n]stantini; Cesaris [et] diuo C.) 92, 7; 98, 9.
 Corduba (=Cordoba) 98, 5.
 Didymus (=Didimus) 92, 11.
 Durius 98, 11.
 Emerita Augusta (= *deturpata sic* Augusta [et] Merita) 98, 6.
 Emporiae (= *deturpatae sic* Impurias) 100, 2.
 Euclides (= *deturpatus sic* Eoclidis) 92, 3.
 Europa 94, 8, 10.
 Flaminia (=Flam[m]inea) 60, 20; 66, 2; 70, 5, 9; 72, 11; 82, 3, 11, 12, 17.
 Gades (=Gadis) 96, 11; 100, 2.
 Gaditanus(=Gadetanus) 98, 6, 21.
 Gallicia 98, 2, 7, 13.
 Gallicus 64, 2; 78, 11.
 Gelboe (Montes) 94, 11.
 Gerunda (=Ierumda) 100, 2
 Gisemundus 90, 3.
 Graece (=Grece) 52, 5.
 Hadrianus (= *deturpatus sic* Ariani) 92, 5.
 Hercules (columna=Erculis) 96, 12.

- Hiberia (=Iberia) 98, 2.
 Hiberus (=Iber) 98, 2.
 Hispania (=Spania) 96, 8, 12, 13; 98, 20.
 Honorius (=Hon[ori]) 92, 7.
 Hyginus (=deturpatus sic Ioni; Igini) 92, 2, 3.
 Iesus (Christus) 90, 4, 12.
 Innocentius <66, 15>; 88, 24.
 Israelitae (=deturpati sicIsr<ae>l<i>t<e>) 94, 12.
 Italia 52, 23.
 Iulius Caesar 52, 14, 18, 19; 92, 12.
 Iulius Caesar Franci[s]cus Giuidisclus (=Gepidicus?) Africanus et E<u>ropensis (sic) 96, 13-14.
 Iulius Frontinus 92, 2.
 Iustinianus? *vid.* Iulius Caesar Franci[s]cus
 Latini 50, 8; Latine 50, 5; 52, 6.
 Longinus *vid.* Cassius Longinus
 Lusitania 98, 5, 12.
 Marcus Iunius Nips(i)us (=deturpatum sic in textu: Marci, Iuni, Mipsi) 92, 2.
 Mauritius? *vid.* Iulius Caesar Francicus...
 Nabaa 110, 11.
 Narbo (=Narbona) 100, 1. Narbonensis 96, 10.
 Nero (Caesar=Cesari Neron[t]is; Neronis) 92, 3, 7.
 Nicodorus (=Nicodoru) 92, 11.
 Nilus 50, 6.
 Numantia (=Numancia) 98, 3.
 Oceanus (=deturpatus sic Ozeano; Oceanum) 94, 9; 96, 8, 15; 98, 21.
 Oretanus (=Or<e>tani; Osetanos) 98, 10, 20.
 Palentinus 98, 1.
 Paulus <66, 15>; 88, 24.
 Polyclitus (= deturpatum sic Po[ly]clitus) 92, 12.
 Pyrenaei (=Pirinei) 98, 18.
 Romanus 114, 11.
 Salamanca (=Salamance -Salmantica-) 98, 11.
 Seneca (=deturpatus sic Senec[t]a) 50, 20.
 Seuerus (Antoninus= deturpatum sic Siueri [et] Antunini) 92, 4.
 Siculo Flaccus (=disseminatus in codice Siculi... Flacci) 92, 2.
 Syria (=Siria) 94, 11.
 Tarraco (=Terrachonam) 100, 2.
 Theodosius (=Teodosi) 92, 6.
 Theodotus (=Teudotus) 92, 11.
 Thyrrenus (mare=deturpatus sic Terreno) 96, 9; 100, 1.
 Tiberius (Cesar) 92, 3
 Tormogos (=Turmogi?) 98, 10
 Traianus (= deturpatus sic Qralani) 92, 5.
 Vaccaeii (=Vacceos) 98, 18, 20.
 Valentinianus (= deturpatus sic Valentini<ani>) 92, 6.
 Vardulia 98, 3.
 Varro (=Barro) 50, 8; 92, 10.
 Vespasianus 92, 4.
 Vrbicus, *vid.* Agennius
 Vasconia (=Vuasconia) 98, 14; 100, 1.

VI. BIBLIOGRAFIA

ALTURO, J.: *La cultura literària*. dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X". Barcelona. 1999.

ANDREU, R. *Nuevas aportaciones al conocimiento de la "Ars Grammatica Gisemundi" en el manuscrito de Ripoll nº 106 (Barcelona, ACA)*, dins *Estudios de Latín Medieval Hispánico* (Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico), pàgs. 483-492. Firenze, 2011.

ARCE, J. *Bárbaros y romanos en Hispania. 400-507 A.D.* Madrid. 2005.

BEER, R. *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll, I*, pàg. 65 dins *Sitzungsberichte der philos.-hist. Kl. der k.Ak. der Wissenschaften in Wien, Philos.hist.Kl., Bd. 169, II. Abh.*, Viena. 1907. (Disponible avui en la traducció catalana de P. BARNILS)

BLUME, F; LACHMANN, K.; RUDORFF, A. *Grammatici veteres. Die Schriften der römischen Feldmesser*. I. Berlin. 1848. (=La.)

CAMPBELL, B. *The writings of the Roman Land Surveyors. Introduction, text, translation and commentary*. Society for the promotion of the Roman Studies, *Journal of Roman Studies*, Monograph n. 9. Londres 2000.

CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M.A.. *Ripoll i les relacions culturals i artístiques de la Catalunya altmedieval*. dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X", Barcelona. 1999.

CHOUQUER, G.; FAVORY, F. *L'arpentage romain*. París, 2001.

COLLINS, R. *La España visigoda, 409-711*. Barcelona. 2005.

CORDOLIANI, A. *Les manuscrits de comput ecclésiastique conservés dans les bibliothèques d'Aragon*. 1950.

GARCÍA VILLADA, Z. *Paleografía española*. Barcelona. 1923.

GARETTI. *Cassiodori Institutiones*. Ed. 1679

JOSEPHSON, A. *Casae Litterarum. Studien zum Corpus Agrimensorum Romanorum*. Uppsala. 1950.

JOSEPHSON, A. *Casae Litterarum. Opuscula ex corpore agrimensorum Romanorum selecta*. Uppsala. 1951 (=Jo.)

LACHMANN, K.. *vid.* BLUME,...

LINDSAY, W. M.. *Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum libri XX*. Oxonii. 1911.

- MATEU IBARS, J. *Colectánea paleográfica de la Corona de Aragón*. Barcelona. 1980-1991
- MILLÀS VALLICROSA, J. *Assaig d'Història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya Medieval*. Barcelona. 1931 (En una edició facsímil del 1983; el text de Gisemund és a un apèndix entre les pàgines 327-334) (=Mi.)
- MOATTI, C. *Archives et partage de la terre dans le monde romain (Ile siècle avant – Ier siècle après J.C.)*, Collection de l'École Française de Rome, 173. Roma. 1993.
- MOMMSEN, Th. *Die interpolationen des gromatischen Corpus*. dins *Bonner Jahrbücher*, XCVI-XCVII, 1895, p. 272-279.
- MORILLO, A. *Arqueología militar romana en Hispania, anejos Gladius*, CSIC, Madrid. 2002.
- MUNK OLSEN, B. *L'étude des auteurs classiques latins aux IX et XII siècles*. París 1982-1989
- MUÑOZ Y RIVERO, J. *Paleografía visigoda*. Madrid. 1919.
- OLESTI, O. "Transformaciones em el paisaje rural del Alto al Bajo Imperio: el ejemplo del Ager Barcinonensis". en B. Antela, T. Naco, (Ed.), *Transforming Historical Landscapes in the Ancient Empires. BAR International Series*, 1986, 2009. pp. 213-224"
- PAULY, A., WISSOWA, G. et alii. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearb. beg. von G. Wissowa. Stuttgart. 1894–1980.
- PEYRAS, J. *Ecrits d'arpentage et hauts fonctionnaires géomètres de l'Antiquité tardive. 3. Innocentius u(ir) p(erfectissimus) et les Casae Litterarum*. a *Dialogues d'Histoire Ancienne*. 28, 1, 2002
- PEYRAS, J. *Textes et pratiques gromatiques. Ecrits d'arpentage de l'Antiquité tardive. Les casae litterarum du codex Arcerianus A*. a *Dialogues d'Histoire Ancienne*. 31, 1, 2005
- RIESE, A. *Geographi latini minores*. Heilbronn 1878 (Hildesheim 1964).
- ROTH CONGÈS, A. *Nature et authenticité des Casae Litterarum d'après l'analyse de leur vocabulaire*. dins de *Les vocabulaires techniques des arpenteurs romains* (Actes du Colloque International, 2002). Besançon. 2006.
- RUDORFF, A. a BLUME, F; LACHMANN, K.; RUDORFF, A. *Gromatici veteres. Die Schriften der römischen Feldmesser*. II. Berlin. 1852.
- SAYAS ABENGOCHEA, J. J. *Historia Antigua de España II. De la Antigüedad tardía al ocaseo visigodo*. Madrid. 2001.
- SCHULTEN, A. *Geschichte von Numantia*. München. 1933. [Nova York 1975]
- STEWART, I. *Ministri and Monetarii*. dins de *Revue Numismatique*. Vol. 6, núm 30. 1988
- TONEATTO, L. *Note sulla tradizione del Corpus Agrimensorum Romanorum. I Contenuti e struttura dell'Ars Gromatica de Gisemundus (IX sec.)* dins *MEFRM*, 94, pàgs. 191-313. Roma. 1982. (=To.)

TONEATTO, L. *Tradition manuscrite et éditions modernes du Corpus Agrimensorum Romanorum*, dins *Cadastres et espace rural: approches et réalités antiques*, CNRS, París. 1983

TONEATTO, L. *Codices artis mensoriae. I manoscritti degli antichi opuscoli latini d'agrimensura (V-XIX sec.)*, 3 vol. Spoleto. 1994-95

THULIN, K.: *Zur Überlieferungsgeschichte des Corpus Agrimensorum. Exzerptenhandschriften und Kompendien*. dins Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles Handlingar, Fjärde följdén, XIV, Göteborg. 1911 (=EHK)

THULIN, K.: *Corpus Agrimensorum Romanorum. Exzerptenhandschriften und Kompendien*. Lipsiae. 1913. (=Th.)

VIDAL I TABOADA, A. *La recepció dels manuscrits altmedievals hispànics* dins "Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X", Barcelona. 1999.

VIZCAÍNO SÁNCHEZ, J. *La presencia bizantina en Hispania (Siglos VI-VII). La documentación arqueológica*. dins *Antigüedad y Cristianismo XXIV*. Murcia. 2007 (Ed. 2009)

ZANGEMEISTER, K. *Pauli Orosii Historiarum aduersus Paganos libri VII*. Ed. C. Z., Lipsiae a. 1889 [ed. minor].

Recursos digitals a la xarxa:

Institut de Recherche et d'Histoire des Texts. Paris. Pàgina web: [www.http://irht.cnrs.fr](http://irht.cnrs.fr)

PARES. Portal de Archivos Españoles. <http:pares.mcu.es>